

बृहन्मुंबई महानगरपालिका

नागरी दैनादिनी
२०२४

**बृहन्मुंबई
महानगरपालिका
मुख्यालय**

नागरी दैनंदिनी २०२४

वार्षिक प्रकाशन वर्ष ६६

जनसंपर्क विभाग
बृहन्मुंबई महानगरपालिका

छत्रपती शिवाजी महाराज आणि संभाजी महाराज यांचा जुहू चौपाटी येथील पुतळा.

भारतीय राष्ट्रगीत

पूर्ण

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिष मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

संक्षिप्त

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

NATIONAL ANTHEM OF INDIA

Full Version

Jana-gana-mana-adhinayaka jaya he
Bharata-bhagya-vidhata

Punjab-Sindhu-Gujarata-Maratha
Dravida-Utkala-Banga

Vindhya-Himachala-Yamuna-Ganga
Uchchala-jaladhi-taranga

Tava Shubha name jage, tava shubha asisa mage
Gahe tava jaya-gatha

Jana-gana-mangala-dayaka jaya he
Bharat-bhagya-vidhata

Jaya he, Jaya he, Jaya he,
jaya jaya jaya, jaya he.

Short version

Jana-gana-mana-adhinayaka Jaya he
Bharat-bhagya-vidhata

Jaya he, Jaya he, Jaya he
jaya jaya jaya, jaya he.

वैयक्तिक माहिती

नाव

पदनाम

कर्मचारी संकेतांक क्रमांक

कार्यालयीन पत्ता

दूरध्वनी / भ्रमणध्वनी

घरचा पत्ता

आधार कार्ड क्रमांक

पॅन कार्ड क्रमांक

दूरध्वनी / भ्रमणध्वनी

ई-मेल

पारपत्र (पासपोर्ट) क्रमांक

समाप्ती

वाहन परवाना क्रमांक

समाप्ती

वाहन क्रमांक

रक्तगट

उंची

वजन

डॉक्टरांचा तपशील

विमा क्रमांक

हप्ता भरणा

इतर माहिती

अनुक्रमणिका

✦ महानगरपालिकेचे प्रमुख अधिकारी	०१
✦ खातेप्रमुख आणि इतर अधिकारी	०८
✦ महाराष्ट्र विधानमंडळ / महाराष्ट्र मंत्रिमंडळ	४९
✦ बृहन्मुंबई महानगरपालिका क्षेत्रातील खासदार, विधान परिषद व विधानसभा सदस्य	५१
✦ महाराष्ट्र शासनाचे सचिव	५३
✦ दि म्युनिसिपल को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड, मुंबई	५८
✦ महत्त्वाचे नागरी संपर्क	६४
✦ इतर महत्त्वाचे संपर्क	६८
✦ प्रसार माध्यमांचे संपर्क	६९
✦ राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय दिन	७१
✦ सार्वजनिक सुट्ट्या	७२
✦ नागरी प्रशासनाची माहिती व आकडेवारी	७३
✦ महानगरपालिकेच्या आरोग्य सेवा	८६
✦ करमणुकीच्या व इतर सुविधा	१०६
✦ महापौर निधी	११९
✦ वैयक्तिक दूरध्वनी निर्देशिका	१२०
✦ महत्त्वाच्या नोंदी	१२१

नागरी सेवा सुविधा विषयक हेल्पलाईन : १९१६

महानगरपालिकेचे प्रमुख अधिकारी महानगरपालिका आयुक्त

दूरध्वनी/भ्रमणध्वनी क्रमांक/ई-मेल
कार्यालय (विस्तार)

डॉ. इ.सिं. चहल
महानगरपालिका आयुक्त

२२६२०२५१ (४२०९)
२२६२०५२५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८९३०९७७७७७
ई-मेल : mc@mcgm.gov.in

अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त

श्रीमती आश्विनी भिडे
अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (पूर्व उपनगरे)

२२६२०२५१ (४२९३)
२२६२०८०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२७२९९९२
ई-मेल : amc.es@mcgm.gov.in

श्री. पी. वेलरासू
अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (प्रकल्प)

२२६२०२५१ (४२३९)
२२७९८९९५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९५५२९४२
ई-मेल : amc.projects@mcgm.gov.in

डॉ. अश्विनी जोशी
अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (शहर)

२२६२०२५१ (४२२७)
२२६२०४३३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९०७६९५२६९७
ई-मेल : amc.city@mcgm.gov.in

डॉ. सुधाकर शिंदे
अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (पश्चिम उपनगरे)

२२६२०२५१ (४२९४)
२२७९८९७६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९२३६९४९
ई-मेल : amc.ws@mcgm.gov.in

महानगरपालिका सह-आयुक्त / उप-आयुक्त व संचालक (अभियांत्रिकी सेवा व प्रकल्प)

डॉ. गंगाथरण डी.
महानगरपालिका सह आयुक्त (दक्षता)
दालन: ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४३७०)
२२७५४३७० (वै.)
भ्रमणध्वनी - ७७६८०४६५६५
ई-मेल: jtmc.vig@mcgm.gov.in

श्री. मिलिन दत्ताराम सावंत
महानगरपालिका सह आयुक्त (सामान्य प्रशासन विभाग)
दालन: ६वा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय
(से. नि. दि. ३०.०९.२०२४)

२२६२०२५१ (४६९२)
२२७९८९४० (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६०५
ई-मेल: jtmc.ga@mcgm.gov.in

श्री. सुनिल मुरलीधर धामणे

महानगरपालिका सह आयुक्त (करनिर्धारण व संकलन)
दालन : ६वा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

श्री. रमेश वामन पवार

महानगरपालिका सह आयुक्त (सुधार)
दालन : ६वा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय
(से. नि. दि. ३१.०३.२०२४)

श्री. चंद्रशेखर देवीदास चोरे

महानगरपालिका सह आयुक्त (महानगरपालिका आयुक्तांचे कार्यालय)
दालन : २रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय
(से. नि. दि. ३१.१२.२०२४)

श्री. रणजित ढाकणे

महानगरपालिका सह आयुक्त (परिमंडळ - ३)
दालन : के-पूर्व विभाग कार्यालय, ३रा मजला, अंधेरी (पूर्व)
(से. नि. दि. ३१.०३.२०२४)

श्री. विजय बालमवार

महानगरपालिका सह आयुक्त (मध्यवर्ती खरेदी खाते) व
संपर्क अधिकारी (मागासवर्ग कक्ष)
दालन : ५६६, ना. म. जोशी मार्ग, भायखळा (पश्चिम)
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

श्री. हर्षद अनिल काळे

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ - ५)
दालन : एम-पश्चिम विभाग कार्यालय, चेंबूर (पश्चिम)
(से. नि. दि. २९.०२.२०२४)

श्री. विश्वास व्यं. शंकरवार

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ - ४)
दालन: के-पश्चिम विभाग कार्यालय, अंधेरी (पश्चिम)

श्री. रमाकांत बिरादार

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ - २)
व प्रकल्प संचालक, मुंबई जिल्हा एड्स नियंत्रण संस्था
दालन: एफ-दक्षिण विभाग कार्यालय, परळ
(से. नि. दि. ३०.०६.२०२४)

श्री. देविदास क्षीरसागर

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ - ६)
दालन: एन् विभाग कार्यालय, ३रा मजला, घाटकोपर (पूर्व)

श्री. संजोग कबरे

महानगरपालिका उप आयुक्त (विशेष) व
मुंबई सुशोभीकरण प्रकल्प
दालन : ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४६९९)
२२७५४६९९/२२७९८९२९ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६०७
ई-मेल: dmc.aac@mcgm.gov.in

२२६२०२५१ (४६६०)
२२७९८९२२ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६०९
ई-मेल : jtmc.improvements@mcgm.gov.in

२२६२०२५१ (४२०७)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६२९
ई-मेल : jtmc.mc@mcgm.gov.in

२६८१६७३० (७७४)
२६८२३४५३ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६१८
ई-मेल : dmc.z3@mcgm.gov.in

२६२३७९३२ (३४६)
२६२८१६५८/२६२८८४४३ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६१९
ई-मेल : dmc.cpa@mcgm.gov.in

२५२२५००० (३०९)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६०४
ई-मेल : dmc.z5@mcgm.gov.in

२३०८३९६९/६२/६३ (२०२)
२३०९३५७५ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२५९३
ई-मेल: dmcz4@mcgm.gov.in

२४१३४५६० (३०२/३०४)
२४१५०४०० (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७९
ई-मेल: dmc.z2@mcgm.gov.in

२५०९०९६९ (३००)
२५०९९२६५ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७३
ई-मेल : dmc.z6@mcgm.gov.in

२२७९८९४२ (४३९९)
२२७५४३९९ / २२६९४२०९ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७४
ई-मेल : dmc.special@mcgm.gov.in

श्री. संजोग कबरे

महानगरपालिका उप आयुक्त (घन कचरा व्यवस्थापन) (प्र.)

दालन : ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४३६०)

२२६१६८३१ (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७४

ई-मेल : dmc.swm@mcgm.gov.in

डॉ. (श्रीम.) भाग्यश्री कापसे

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ-७)

दालन : आर-दक्षिण विभाग कार्यालय, कांदिवली (पश्चिम)

२८०५६००० (३०१)

२८६११५०८ (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७६

ई-मेल : dmc.z7@mcgm.gov.in

श्री. संजय कुन्हाडे

महानगरपालिका उप आयुक्त (सार्वजनिक आरोग्य)

दालन : ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४३८५)

२२६२०५८८ (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७७

ई-मेल : dmc.ph@mcgm.gov.in

डॉ. (श्रीम.) संगिता हसनाळे

महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ - १)

दालन : 'ई' वार्ड विभाग कार्यालय, भायखळा (पश्चिम)

२३०८१४७१ (२२२)

२३०७१८१५ (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७७९

ई-मेल : dmc.z1@mcgm.gov.in

श्रीम. चंदा जाधव

महानगरपालिका उप आयुक्त (शिक्षण)

दालन : ३ रा मजला, एफ-दक्षिण विभाग कार्यालय, परळ

२४१८३६४५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७८०

ई-मेल : dmc.edu@mcgm.gov.in

श्री. किशोर गांधी

महानगरपालिका उप आयुक्त (उद्याने)

दालन : वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान, भायखळा (पूर्व)

२३७४०००६

भ्रमणध्वनी - ९९६७२७३२९२

ई-मेल : dmc.garden@mcgm.gov.in

श्री. प्रशांत गायकवाड

महानगरपालिका उप आयुक्त (वित्त) (प्र.)

दालन : ४ था मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४८७७)

भ्रमणध्वनी - ९९६७५३३७९१

ई-मेल : dmc.finance@mcgm.gov.in

श्री. चक्रधर कांडलकर

महानगरपालिका उप आयुक्त (विशेष अभियांत्रिकी)

दालन : ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४३०१)

२२६२०९९३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६९९६०६८९

ई-मेल : dmc.se@mcgm.gov.in

श्री. संजय काँडण्यपुरे

संचालक (अभियांत्रिकी सेवा व प्रकल्प)

दालन : ३रा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

(से. नि. दि. ३०.०६.२०२४)

२२६२०२५१ (४३००)

२२६२१३८७ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३९७९७८५

ई-मेल : director.esp@mcgm.gov.in

श्री. उल्हास विठ्ठलराव महाले

महानगरपालिका उप आयुक्त (पायाभूत सुविधा)

दालन : १ ला मजला, इंजिनिअरिंग हब, वरळी

(से. नि. दि. ३१.०१.२०२४)

२४९५८१७९ (मुख्यालय)(८९३५)

२४९५८९३५ (वै) (वरळी)

भ्रमणध्वनी - ९८२०४३३७७७

ई-मेल : dmc.infra@mcgm.gov.in

श्री. मिनेश पिंपळे

महानगरपालिका उप आयुक्त (पर्यावरण)

दालन : १ ला मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय

२२६२०२५१ (४१९७)

२२७५४१९७ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६७०२९३१९

ई-मेल : dmc.env@mcgm.gov.in

श्री. सतिश दामोदर चव्हाण

महानगरपालिका उप आयुक्त (अभियांत्रिकी)

दालन : १ ला मजला, इंजिनिअरिंग हब, वरळी

२४९५८१०१ (७९८०)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२४४३४४

ई-मेल : dmc.enggg@mcgm.gov.in

सहाय्यक आयुक्त**श्री. जयदीप सुखदेव मोरे (प्र.)**

ए विभाग कार्यालय इमारत,

१३४-ई, शहीद भगतसिंग मार्ग,

रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाजवळ, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१.

२२६०७००० (७००६)

भ्रमणध्वनी - ९९६९६६६५०५

ई-मेल: ac.a@mcgm.gov.in

श्री. उद्धव बापू चंदनशिवे (प्र.)

बी विभाग कार्यालय इमारत,

१२१, रामचंद्र भट्ट मार्ग, बाबुला टँक क्रॉस लेन,

जे.जे. हॉस्पिटलसमोर, सॅडहस्ट रोड,

मुंबई - ४०० ००९.

२३७८०१३३

२३७३६६२२ (२५०)

भ्रमणध्वनी - ९९६७०३७८४९

ई-मेल : ac.b@mcgm.gov.in

श्री. उद्धव बापू चंदनशिवे (प्र.)

सी विभाग कार्यालय इमारत,

७६, श्रीकांत पालेकर मार्ग, चंदनवाडी,

मरिन लाईन्स (पू.) मुंबई-४०० ००२.

२२०१४०२२ (३००)

२२०५५४५० (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९६७०३७८४९

ई-मेल : ac.c@mcgm.gov.in

श्री. शरद निवृत्ती उघडे

डी विभाग कार्यालय इमारत,

जोबनपुत्र कंपाऊंड, नाना चौक,

ग्रँट रोड (प), मुंबई-४०० ००७.

२३८६१४२६-२९ (३०१)

भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४०३३

ई-मेल : ac.d@mcgm.gov.in

श्री. अजयकुमार हरिहर यादव (प्र.)

ई विभाग कार्यालय इमारत, १ ला मजला

१०, शेख हफिजुद्दीन मार्ग,

भायखळा (प.), मुंबई - ४०० ००८.

२३०८१४७१-७८ (१०१)

२३०८३६९५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९७००१६९८८

ई-मेल : ac.e@mcgm.gov.in

श्री. महेश सुभाष पाटील

एफ-दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रोड, परळ नाका,

परळ, मुंबई - ४०० ०१२.

२४१३४५६० (२००)

२४१८२८६८ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९५९३९४९४९

ई-मेल : ac.fs@mcgm.gov.in

श्री. चक्रपणी राजगंगाराम अल्ले

एफ उत्तर विभाग कार्यालय इमारत,

प्लॉट नं. ९६, भाऊ दाजी मार्ग, किंग्ज सर्कल,

माटुंगा (पूर्व), मुंबई - ४०० ०१९.

२४०२४३५३ (२००/२०१)

२४०१४२७५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३८१५५१९

ई-मेल : ac.fn@mcgm.gov.in

श्री. संतोषकुमार शांतीनाथ धोंडे

जी-दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत, १ला मजला,

धनमिल नाका, ना. म. जोशी मार्ग, प्रभादेवी,

मुंबई ४०० ०१३.

२४३०५०३१ (२२२)

२४२२३७४१ (वै)

भ्रमणध्वनी - ८८७९३३५२९१

ई-मेल : ac.gs@mcgm.gov.in

श्री. प्रशांत लक्ष्मण सपकाळे

जी-उत्तर विभाग कार्यालय इमारत,
खोली क्र. २०, १ ला मजला, हरिश्चंद्र येलेवे मार्ग,
प्लाझा सिनेमा मागे, दादर (पश्चिम), मुंबई ४०० ०२८.

०२२-६९५१७८०० (८०२)
भ्रमणध्वनी - ९९६७००९९५५
ई-मेल : ac.gn@mcmgm.gov.in

श्रीमती स्वप्नजा श्रीमंत क्षीरसागर

एच पूर्व विभाग कार्यालय इमारत,
प्लॉट क्र. १३७, टी. पी. एस. ५, मार्ग क्र.२, प्रभात कॉलनी,
सांताक्रुझ (पूर्व), मुंबई-४०० ०५५.

२६९३८९०० (१००)
२६९८२२९७-९९
भ्रमणध्वनी - ९९३७३४२३४३
ई-मेल : ac.heast@mcmgm.gov.in

श्री. विनायक वसंतराव विसपुते

एच पश्चिम विभाग महानगरपालिका कार्यालय इमारत,
दुसरी हसनाबाद लेन,
खार (प), मुंबई - ४०० ०५२.

२६००७३६७
२६४४०९२०
२६००८६३६ (३३३)
भ्रमणध्वनी - ९३२२९०६८४०
ई-मेल : 4561734@mcmgm.gov.in
ac.hwest@mcmgm.gov.in

श्री. मनिष राधाकृष्ण वळंजू

के पूर्व विभाग कार्यालय इमारत,
खोली नं. १०३, आझाद रोड, गुंदवली, अंधेरी (पूर्व),
मुंबई - ४०० ०६९.

६९९८६७०० (७२५)
२६८४०९८६
भ्रमणध्वनी - ८६५७४८८९९६
ई-मेल : ac.ke@mcmgm.gov.in

डॉ. पृथ्वीराज चतुरसिंग चौहान

के-पश्चिम कार्यालय इमारत, दुसरा मजला,
पालीराम रस्ता, अंधेरी बेस्ट बस डेपोसमोर,
स्वामी विवेकानंद मार्गाजवळ, अंधेरी (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०५८.

२६२३९४९९/७९३२/९२०२ (४०९)
भ्रमणध्वनी - ८८७९७६९२७२
ई-मेल : ac.kw@mcmgm.gov.in

श्री. धनाजी संताजी हेर्लेकर

एल विभाग कार्यालय
लक्ष्मणराव यादव मंडई इमारत, १ला मजला,
स. गो. बर्वे मार्ग, कुर्ला (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०७०.

२६५०५९०३ (१११)
भ्रमणध्वनी - ९८६७४७४४७७
ई-मेल : ac.l@mcmgm.gov.in

श्रीमती अलका ससाणे

एम-पूर्व विभाग कार्यालय इमारत,
कै. मधुकर तुकाराम कदम मार्ग व पेरीफेरी रोड
जंक्शन, देवनार म्युनिसिपल कॉलनी,
गोवंडी (प), मुंबई-४०० ०४३.

२५५०२२७०-७४ (२००)
भ्रमणध्वनी - ९९३००४०३२२
ई-मेल : ac.meast@mcmgm.gov.in

श्री. विश्वास पांडुरंग मोटे

एम-पश्चिम विभाग महानगरपालिका कार्यालय इमारत,
शरदभाऊ आचार्य मार्ग, नटराज सिनेमाजवळ,
चेंबूर, मुंबई-४०० ०७९.

२५२२५००० (१०९)
२५२८९९९४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४००३
ई-मेल : ac.mw@mcmgm.gov.in

श्री. गजानन विनायक बेल्लाळे

एन विभाग कार्यालय इमारत,
दुसरा मजला, जवाहर मार्ग, घाटकोपर (पूर्व),
मुंबई - ४०० ०७७.

२५०९०९६९
२५०९२४४०
भ्रमणध्वनी - ८४२४०४६७९५
ई-मेल : ac.n@mcmgm.gov.in

श्री. संजय बयाजी जाधव (प्र.)

पी-दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत,
सी. टी. एस. क्र. ७४६, व्हिलेज पहाडी,
स्वामी विवेकानंद मार्ग,
गोरेगांव (पश्चिम), मुंबई - ४००१०४.

६९७४७००० (२०१)

भ्रमणध्वनी - ९८२०१५०३६५
ई-मेल : ac.ps@mcgm.gov.in

श्री. किरण शिवाजीराव दिघावकर

पी-उत्तर विभाग कार्यालय इमारत, तिसरा मजला,
लिबर्टी गार्डनजवळ, बी.जे. पटेल मार्ग,
मालाड (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०६४.

२९९९४००० (७३०२)

भ्रमणध्वनी - ९९२०१८५२०१
ई-मेल : ac.pn@mcgm.gov.in

श्री. ललित कृ. तळेकर (प्र.)

आर-दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत,
महात्मा गांधी छेद रस्ता क्र. २,
सरदार वल्लभभाई पटेल जलतरण तलावाजवळ,
कांदिवली (पश्चिम), मुंबई-४०० ०६७.

२८०५६००० (२०१)

२८०६५९८५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८८७९०३५८६५
ई-मेल : ac.rs@mcgm.gov.in

श्रीमती संध्या लक्ष्मणराव नांदेडकर

आर-मध्य विभाग कार्यालय,
एफ. पी. क्र. ४४, टी. पी. एस. क्र. १,
चंदावरकर रोड, बोरिवली (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०९२.

२८९४६००० (२००)

२८९१२३९६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९१६७८३३९४९
ई-मेल : ac.rc@mcgm.gov.in

श्री. नयनीश वेंगुर्लेकर (प्र.)

आर-उत्तर विभाग कार्यालय,
न.भु.क्र. ९२१/७, दहिसर गाव, रुस्तमजी कॉलनी,
रंगनाथ केसकर मार्ग, दहिसर (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०६८.

२८९२०२६९ (१०१)

२८९२०२४७
भ्रमणध्वनी - ९६१९०७११७७
ई-मेल : ac.rn@mcgm.gov.in

श्री. भास्कर वि. कसगीकर (प्र.)

एस विभाग कार्यालय इमारत,
मंगतराम पेट्रोल पंपाजवळ, लाल बहादूर शास्त्री मार्ग,
भांडूप (पश्चिम), मुंबई ४०० ०७८.

२५९४७५७०-७४ (४४४)

भ्रमणध्वनी - ८२९१५८५३३२
ई-मेल : ac.s@mcgm.gov.in

श्री. अजय रामभाऊ पाटणे

टी विभाग महानगरपालिका कार्यालय इमारत,
लाला देविदयाळ मार्ग, मुलुंड (प.),
मुंबई - ४०० ०८०.

२५६४५२८९-९४ (३२२)

२५६१७४१० (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७२९७२९४
ई-मेल : ac.t@mcgm.gov.in

श्रीमती मृदुला लक्ष्मीकांत अंडे

सहाय्यक आयुक्त (अतिक्रमण निर्मूलन) शहर
खो. क्र. ४४, ३रा मजला, एफ दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मार्ग व जगन्नाथ भातकर मार्ग
जंक्शन, परळ, मुंबई - ४०० ०१२.

२४१३४५६० (३११)

२४१६१६१४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८८७९५५८८५९
ई-मेल : ac.recity@mcgm.gov.in

श्रीमती मृदुला लक्ष्मीकांत अंडे

सहाय्यक आयुक्त (अतिक्रमण निर्मूलन) प. उपनगरे
के-पूर्व विभाग कार्यालय इमारत,
खो. क्र. ४०५, चौथा मजला, आझाद रोड गुंदवली,
अंधेरी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०६९.

२६८२१२६९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ८८७९५५८८५९
ई-मेल : ac.rews@mcgm.gov.in

श्रीमती मृदुला लक्ष्मीकांत अंडे
सहाय्यक आयुक्त (अतिक्रमण निर्मूलन) पूर्व उपनगरे
एम-पश्चिम विभाग कार्यालय इमारत,
खो. क्र. २०१, २रा मजला, शरदभाऊ आचार्य मार्ग,
चेंबूर, मुंबई - ४०० ०७१.

२५२९९९८३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८८७९५५८८५९
ई-मेल: ac.rees@mcgm.gov.in

महानगरपालिका आयुक्त व अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्तांचे व्यक्तिगत कर्मचारी

श्री. आनंद सोपान भवार
स्वीय चिटणीस, महानगरपालिका आयुक्त

२२६२०२५१ (४२५२)
२२६२९२६२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८३३४४९३१७

श्री. प्रमोद महादेव कांबळे
स्वीय चिटणीस, अति. महा. आयुक्त (पश्चिम उपनगरे)

२२६२०२५१ (४२९८)
२२६२०४३३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८२०६६८७२२
ई-मेल : amc.ws@mcgm.gov.in

श्री. उत्तमकुमार बोरीचा
स्वीय चिटणीस, अति. महा. आयुक्त (प्रकल्प)

२२६२०२५१ (४२९५)
२२७५४२९५ (वै)
ई-मेल : ps.amcprojects@mcgm.gov.in

श्रीमती ज्योत्सना सु. सावंत
स्वीय चिटणीस, अति. महा. आयुक्त (पूर्व उपनगरे)

२२६२०२५१ (४२२२)
२२६५५०३५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९०३३३६४
ई-मेल : amc.es@mcgm.gov.in

अति. महा. आयुक्त (शहर)
यांचे स्वीय चिटणीस

२२६२०२५१ (४२३०)
२२६२०४३३ (वै)
भ्रमणध्वनी -
ई-मेल : psamccity@mcgm.gov.in

महानगरपालिका आयुक्त आणि अतिरिक्त आयुक्त यांचे स्वीय सहाय्यक

श्री. रविंद्र होनाजी परब
महानगरपालिका आयुक्तांचे
वरिष्ठ स्वीय सहाय्यक
(से. नि. दि. ३१.०३.२०२४)

२२६२०२५१ (४२०९)
२२६२०५२५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७९८०९५५
ई-मेल : mc@mcgm.gov.in

श्रीम. चित्रा क्षीरसागर
महानगरपालिका आयुक्तांचे
स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२०९)
२२६२०५२५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ७५०६९३५९३६
ई-मेल : mc@mcgm.gov.in

श्रीमती संध्या रेडेकर
अति. महानगरपालिका आयुक्त (पूर्व उपनगरे)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२९३)
२२६२०८०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७४९३४७०
ई-मेल : amc.es@mcgm.gov.in

श्री. अनिल वसंत गवांदे

अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (पूर्व उपनगरे)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२१३)
२२६२०८०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८२०१५०७१२
ई-मेल : amc.es@mcgm.gov.in

श्रीमती भारती कदम

अति. महानगरपालिका आयुक्त (पश्चिम उपनगरे)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२१४)
२२७१८९७६ (वै)
ई-मेल : amc.ws@mcgm.gov.in

श्री. दामोदर वारंग

अति. महानगरपालिका आयुक्त (पश्चिम उपनगरे)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२१४)
२२७१८९७६ (वै)
ई-मेल : amc.city@mcgm.gov.in

श्रीमती प्रमिला पालकर

अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (प्रकल्प)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२३१)
२२७१८९१५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२३४४७०
ई-मेल : amc.projects@mcgm.gov.in

श्रीमती श्रद्धा पेटकर

अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (प्रकल्प)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२३१)
२२७१८९१५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२७०२३६
ई-मेल : amc.projects@mcgm.gov.in

श्रीमती प्राची सहस्रबुद्धे

अति. महानगरपालिका आयुक्त (शहर)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२८५)
२२६२०४३३ (वै)
ई-मेल : amc.city@mcgm.gov.in

श्री. मिलिंद हरी वकारे

अति. महापालिका आयुक्त (शहर)
यांचे स्वीय सहाय्यक

२२६२०२५१ (४२२७)
२२६२०४३३ (वै)
ई-मेल : amc.city@mcgm.gov.in

जनसंपर्क विभाग

कक्ष क्रमांक २४, तळमजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, फोर्ट, मुंबई-४०० ००१.

श्री. तानाजी ह. कांबळे

जनसंपर्क अधिकारी

२२६२०२५१ (४०२५)
२२७५४५३६ (वै)
२२७५४५४४
भ्रमणध्वनी - ७५०६६६०९५०
ई-मेल : pro@mcgm.gov.in

श्री. गणेश हरीशंकर पुराणिक

उप जनसंपर्क अधिकारी

२२६२०२५१ (४१४५)
भ्रमणध्वनी - ८८७९३९९९३६

श्री. मिलिंद दि. बाफना

उप जनसंपर्क अधिकारी

२२६२०२५१ (४०४३)
भ्रमणध्वनी - ९६९९०९७९५१

श्री. विवेक सुभाषराव रवाळे

उप जनसंपर्क अधिकारी

भ्रमणध्वनी - ८८७९३९९९३५

महानगरपालिका सचिव कार्यालय

खोली क्र. १००, पहिला मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्रीमती संगीता ह. शर्मा महानगरपालिका सचिव (प्र.) (से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)	२२६२०२५१/२२७५४००० (४९२९) २२६२००६० (वै) ई-मेल : ms@mcgm.gov.in
श्रीमती शुभांगी वि. सावंत महानगरपालिका उप- सचिव	२२६२०२५१ (४९४०) २२७५४०००
श्री. किरण वि. गायकवाड महानगरपालिका उप- सचिव	२२६२०२५१ (४९५५) २२७५४०००
श्रीमती रसिका स. देसाई महानगरपालिका उप-सचिव	२२६२०२५१ (४९५२) २२७५४०००
श्रीमती मंजिरी सं. देशपांडे महानगरपालिका उप- सचिव	२२६२०२५१ (४९३०) २२७५४०००
श्री. प्रमोद ता. शिंदे महानगरपालिका उप-सचिव	२२६२०२५१ (४९६३) २२७५४०००
श्री. मनोज ना. कांबळे महानगरपालिका उप-सचिव	२२६२०२५१ (४८५९) २२७५४०००

महापौर कार्यालय

पहिला मजला, मुख्य इमारत, बृहन्मुंबई महानगरपालिका मुख्यालय, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

--रिक्त-- महापौरांचे खासगी सचिव	२२६२०२५१ (४९४३) २२६२१०२० २२६२०४७०
श्रीमती भाग्यश्री भ. नलावडे महापौरांचे स्वीय सचिव	२२६२०२५१/२२७५४०००(४९३९) २२६२१०२० २२६२०४७० भ्रमणध्वनी - ९८७०३७८९८३

उप महापौर कार्यालय

दुसरा मजला, मुख्य इमारत, बृहन्मुंबई महानगरपालिका मुख्यालय, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

--रिक्त-- महापौर/अध्यक्ष, वैधानिक समित्यांचे स्वीय सहाय्यक	२२६२०२५१ (४२९२ / ४२४६) २२७५४०००
---	------------------------------------

सामान्य प्रशासन विभाग (महानगरपालिका आयुक्तांचे कार्यालय)

६ वा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई - ४०० ००९.

श्रीमती रिमा डेकणे

प्रमुख कर्मचारी अधिकारी
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

२२६२०२५९ (४६०९)
२२६२०२७९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९६९९८२०७०३
ई-मेल : chpo@mcgm.gov.in

श्रीमती रश्मी खोत

सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी (एमपीएम)

२२६२०२५९ (४६९८)
२२७५४२८६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२६२७००८
ई-मेल : jtchpo01mpm.po@mcgm.gov.in

श्रीमती चित्रा चारुदत्त सावंत

सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी (आस्थापना)

२२६२०२५९ (४६४४)
२२७५४२८४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९३२२२९३४०२
ई-मेल : jtchpo01estt.po@mcgm.gov.in

श्रीमती प्रतिमा घाडी

सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी (सर्वसाधारण)

२२६२०२५९ (४६७५)
भ्रमणध्वनी - ९८३३५५७३२२
ई-मेल : jtchpo01.chpo@mcgm.gov.in

श्री. बा. कृ. गवारी (प्र.)

सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी (मागासवर्ग कक्ष)

२२६२०२५९ (४६८०)
२२६९५८५३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९५४५६४३२९८
ई-मेल : jtchpo01bcc.po@mcgm.gov.in

श्रीमती नेहा नितीन पावसकर

प्रशासकीय अधिकारी (समिती)-१

२२६२०२५९ (४२६२)
ई-मेल : ao01.comt@mcgm.gov.in

श्रीमती अनुपमा गुळवणी

प्रशासकीय अधिकारी (समिती)-२

२२६२०२५९ (४२६४)
ई-मेल : ao02.comt@mcgm.gov.in

- रिक्त -

प्रशासकीय अधिकारी (समिती)-३

२२६२०२५९ (४२६२)
२२६२०६२८ (वै)

माहिती व तंत्रज्ञान विभाग

तळमजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. शरद निवृत्ती उघडे

संचालक (माहिती तंत्रज्ञान) (अति. कार्यभार)

माहिती तंत्रज्ञान विभाग, महानगरपालिका मुख्यालय, तळमजला,
विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मार्ग,
फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

२२६२०२५९ (४०६५)
भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४०३३
ई-मेल : director.it@mcgm.gov.in

नियोजन विभाग

५वा मजला, हॉर्कर्स प्लाझा, जनता मार्केट इमारत, सेनापती बापट मार्ग, दादर (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०२८.

श्रीमती प्राची सौरभ जांभेकर

संचालक
(नियोजन)

३५७७४६०५
२४३७३६५६
२४३२६९८९
भ्रमणध्वनी - ९९२०९९९५०८
ई-मेल : director.planning@mcgm.gov.in

महानगरपालिका वैद्यकीय परीक्षक

शहर

डॉ. (श्री.) संजय जयवंत घोंगडे २४९३४५६० (१०९)
केंद्र प्रमुख व महानगरपालिका वैद्यकीय परीक्षक (शहर) २४९५०२३५ (वै)
एफ-दक्षिण विभाग दवाखाना, परळ, मुंबई - ४०० ०९२. भ्रमणध्वनी - ९९६७९५४२३६
ई-मेल : fsouthdispensary@gmail.com

डॉ. (श्रीमती) आसावरी आनंद कामत २४९३४५६० (१०९)
महिला महानगरपालिका वैद्यकीय परीक्षक (शहर), २४९५०२३५ (वै)
एफ-दक्षिण विभाग दवाखाना, परळ, मुंबई - ४०० ०९२. भ्रमणध्वनी - ९६२०६६३२२०
ई-मेल : asawari_kamat@yahoo.co.in

पूर्व उपनगरे

डॉ. (श्रीमती) मयुरा हेमंत नागले २९०२५९४९ (१९६/१९७)
महानगरपालिका महिला वैद्यकीय परीक्षक (पू. उप.) भ्रमणध्वनी - ८९६९९१४७९८
राजावाडी रुग्णालय घाटकोपर (पू), मुंबई - ४०० ०७७. ई-मेल : mayuranagle79@gmail.com

डॉ. प्रविण बाबर २९०२५९४९ (१९६/१९७)
वैद्यकीय परीक्षक (पू. उ.) भ्रमणध्वनी - ९००४६०९३८०
राजावाडी रुग्णालय, घाटकोपर (पू), मुंबई - ४०० ०७७. ई-मेल : pravinbabar15005@gmail.com

पश्चिम उपनगरे

डॉ. (श्रीमती) मनिषा भारती २६४२२७७५ (४५०८)
वैद्यकीय परीक्षक (प. उ.) भ्रमणध्वनी - ९९६७२७३९५९
भाभा रुग्णालय, वांद्रे (प.), मुंबई - ४०० ०५०. ई-मेल : bhabha.bandra@yahoo.com

डॉ. (श्रीमती) सुरभी सागडे २६४२२७७५ (४५०८)
वैद्यकीय परीक्षक (प. उ.) भ्रमणध्वनी - ९६६०४२५६५९
भाभा रुग्णालय, वांद्रे (प.), मुंबई - ४०० ०५०. ई-मेल : bhabha.bandra@yahoo.com

महानगरपालिका मुख्य लेखापरीक्षक

दवा मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. सिताराम शंकर काळे २२६२०२५९/२२७५४००० (४६३०)
महानगरपालिका मुख्य लेखापरीक्षक २२७५४४८२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९६२०७६३३७९
ई-मेल : mca@mcgm.gov.in

श्री. अनिल हरिश्चंद्र बडगुजर २४३६५३६९ (वै)
उप मुख्य लेखापरीक्षक भ्रमणध्वनी - ९७०२२०३९००
अर्थसंकल्प अ - शहर - लेखापरीक्षा विभाग, ई-मेल : dymca.rs@mcgm.gov.in
(दादर कार्यालय) (से. नि. दि. ३९.०९.२०२४) budgujar.anil@gmail.com

श्री. अनिल हरिश्चंद्र बडगुजर २४३६५३६५ (वै)
उप मुख्य लेखापरीक्षक भ्रमणध्वनी - ९७०२२०३९००
पा.पु.म.नि. शहर लेखापरीक्षा विभाग, ई-मेल : dymca.rs@mcgm.gov.in
परिमंडळ १ आणि २, विभाग ५९ युनिट budgujar.anil@gmail.com
(दादर कार्यालय) (से. नि. दि. ३९.०९.२०२४)

श्री. अनिल हरिश्चंद्र बडगुजर

उप मुख्य लेखापरीक्षक
अर्थसंकल्प अ - पश्चिम उपनगरे - लेखापरीक्षा विभाग,
वांद्रे कार्यालय (से. नि. दि. ३१.०१.२०२४)

२६४४९८४७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७०२२०३१००
ई-मेल : dymca.rs@mcgm.gov.in
budgujar.anil@gmail.com

श्री. मंगलदास सिताराम गोसावी

उप मुख्य लेखापरीक्षक
व्यय लेखापरीक्षा विभाग (शहर), माहितीचा अधिकार,
लेखापरीक्षा अहवाल विभाग
(दादर कार्यालय) (से. नि. दि. ३१.०३.२०२४)

२४३६५३६८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८३३५६६३३४
ई-मेल : srado01ct.mca@mcgm.gov.in

श्री. मंगलदास सिताराम गोसावी

उप मुख्य लेखापरीक्षक
बू. वि. पु. आणि प. उपक्रम लेखापरिक्षा विभाग,
(कुलाबा कार्यालय) (से. नि. दि. ३१.०३.२०२४)

२२८५६२६२ (४४२)
२२०२४४४६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८३३५६६३३४
ई-मेल : srado01ct.mca@mcgm.gov.in

श्री. आनंद बाळा पाटील

लेखापरीक्षा अधिकारी
शिक्षण निधी, लेखापरीक्षा विभाग
(परळ कार्यालय)(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२४९८२०३५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७९९३८०४
ई-मेल : sagy04.mca@mcgm.gov.in

श्री. आनंद बाळा पाटील

लेखा परीक्षा अधिकारी
जकात लेखापरीक्षा विभाग,
(कांजुरमार्ग कार्यालय)(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२५७७०९०७ (१२१)
भ्रमणध्वनी - ९९६७९९३८०४
ई-मेल : sagy04.mca@mcgm.gov.in

श्री. आनंद बाळा पाटील

लेखा परीक्षा अधिकारी
सुधार आणि अग्निशमन लेखापरीक्षा विभाग
(परळ कार्यालय)(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२४९८२०३५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७९९३८०४
ई-मेल : sagy04.mca@mcgm.gov.in

श्री. आनंद बाळा पाटील

लेखापरीक्षा अधिकारी
रुग्णालये लेखापरीक्षा विभाग,
(परळ कार्यालय)(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२४९९३९६३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७९९६८०४
ई-मेल : sagy04.mca@mcgm.gov.in

श्री. मनोज ईश्वरलाल जोशी

लेखापरीक्षा अधिकारी
भांडार आणि परिवहन लेखापरीक्षा विभाग
(परळ कार्यालय) (से. नि. दि. ३०.०४.२०२४)

२४९८२०३५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९२०८९०८३२
ई-मेल : ao02prl06.mca@mcgm.gov.in

श्री. नरेश रामजी वालेंद्र

लेखापरीक्षा अधिकारी
पा. पु. म. नि. - पश्चिम उपनगरे लेखापरीक्षा विभाग,
परिमंडळ ३,४ आणि ७
(कांदिवली कार्यालय)

२८०५६००० (३१०)
२८०९८६९३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८९०८९०९२२६
ई-मेल : ao01prl01.mca@mcgm.gov.in

श्रीमती वृंदा आनंद पाटील

लेखापरीक्षा अधिकारी
भ. नि. नि. व नि. वे. लेखापरीक्षा विभाग,
(दादर कार्यालय)

२४३६५३६८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२८६२९४२
ई-मेल : Osaprl03.mca@mcgm.gov.in

श्री. सुनिल रघुनाथ ओवाळ लेखापरीक्षा अधिकारी पा. पु. म. नि. पूर्व उपनगरे लेखापरीक्षा विभाग - परिमंडळ ५ आणि ६ शहरबाहय लेखापरीक्षा विभाग (घाटकोपर यार्ड कार्यालय) (से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)	२५१५३२७२ (३०१) २५१६७५२४ (वै) भ्रमणध्वनी - ९६६७६२६५०१ ई-मेल : ao02prl07.mca@mcgm.gov.in
श्रीमती वासंती विश्वास भावे लेखापरीक्षा अधिकारी अर्थसंकल्प अ - पूर्व उपनगरे लेखापरीक्षा विभाग परिमंडळ ५ आणि ६ (चेंबुर कार्यालय)(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)	२५२२५००० (३०९) २५२६२३०५ (वै) भ्रमणध्वनी - ९६२०३७७६४० ई-मेल : sagy01.mca@mcgm.gov.in
श्री. मिलिंद शरद कुळकर्णी लेखापरीक्षा अधिकारी सामान्य प्रशासन विभाग, (मुख्य कार्यालय)	२२६२०२५१ (४६३६) २२७५४००० भ्रमणध्वनी - ९६६९४०७३११ ई-मेल : fico.06@mcgm.gov.in
श्री. शाम बबन चौगुले लेखापरीक्षा अधिकारी सामान्य प्रशासन विभाग, (मुख्य कार्यालय)	२२६२०२५१/२२७५४००० (४६२९) भ्रमणध्वनी - ९६२१५७१६५७ ई-मेल : saddr03.mca@mcgm.gov.in

प्रमुख लेखापाल (वित्त)

४था मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१.

श्री. प्रदीप भारत पडवळ प्रमुख लेखापाल (वित्त) (प्र.) (से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)	२२६२०२५१/२२७५४००० (४४११) २२७५४३६६ (वै) भ्रमणध्वनी - ९९२०९२५०४४ ई-मेल : ca.finance@mcgm.gov.in
श्री. अशोक दादासाहेब रुपवते प्रमुख लेखापाल (कोषागार) (प्र.) (से. नि. दि. ३०.०६.२०२४)	२३०५१४६७ भ्रमणध्वनी - ९६६९५६३१७२ ई-मेल : ca.treasury@mcgm.gov.in
श्री. राजेश शंकर चव्हाण प्रमुख लेखापाल (मध्यवर्ती खरेदी खाते) (से. नि. दि. ३१.१०.२०२४)	२३०६३१६१-६३ (२१४) २३०६७६९२ (वै) भ्रमणध्वनी - ९६१९०७५६३२ ई-मेल : ca.cpa@mcgm.gov.in
श्री. अशोक दादासाहेब रुपवते चाचणी लेखा परीक्षा व दक्षता अधिकारी (से. नि. दि. ३०.०६.२०२४)	२२६२०२५१/२२७५४०००(४४०५) २२७५४३९६ (वै) भ्रमणध्वनी - ९६६९५६३१७२ ई-मेल : tavo@mcgm.gov.in
श्रीमती प्रिया प्रदीप कुलकर्णी उप प्रमुख लेखापाल (भविष्य निर्वाह निधी व निवृत्तीवेतन)	२३०६७६४२ (वै) भ्रमणध्वनी - ७७१०९३०४६० ई-मेल : dyca.pp@mcgm.gov.in

श्री. यशवंत सखाराम मोहरे

उप प्रमुख लेखापाल
(घन कचरा व्यवस्थापन)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२६४२४९९८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९८९४९५४
ई-मेल : dyca.swm@mcgm.gov.in

श्री. सुनिल शिवनाथ जाधव

उप प्रमुख लेखापाल (व्यय)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४४५४)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२०७७५०
ई-मेल : dyca.exp@mcgm.gov.in

श्रीमती दिशा दिगेश बागवे

उप प्रमुख लेखापाल (महसूल)
(से. नि. दि. ३१.१०.२०२४)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४४०३)
२२७५४३९७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९५०५२२२
ई-मेल : dyca.rev@mcgm.gov.in

श्री. अरुण विनायक जाधव

उप प्रमुख लेखापाल (अर्थसंकल्प)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४४०२)
भ्रमणध्वनी - ९८९२८९३२९७
ई-मेल : dyca.budget@mcgm.gov.in

श्री. गोविंद लक्ष्मण मेमाणे

उप प्रमुख लेखापाल (गृहकर्ज)

२५७७२३९६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७६६२९९५९९
ई-मेल : dyca.fhl@mcgm.gov.in

श्री. गोविंद लक्ष्मण मेमाणे

उप प्रमुख लेखापाल (आर.ए.-१/जकात) (अति. कार्य.)

२५७७३९९३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७६६२९९५९९
ई-मेल : dyca.oct1@mcgm.gov.in

श्री. लालचंद हनुमंत माने

उप प्रमुख लेखापाल (आरोग्य)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२४९०७०९९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९३५६२२२
ई-मेल : dyca.hosp@mcgm.gov.in

श्री. रंगनाथ बाबाजी थोपटे

उप प्रमुख लेखापाल (शिक्षण निधी)
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

२४७९३५३२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७०२९३४५४४
ई-मेल : dyca.edu@mcgm.gov.in

श्रीमती कविता विजय दळवी

उप. प्रमुख लेखापाल (कोषागार)
(से. नि. दि. ३०.११.२०२४)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४०५३)
२२७५४३७२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७६९९५६७९५
ई-मेल : dyca.tre@mcgm.gov.in

श्री. जयेश किशोर बारिया

उप प्रमुख लेखापाल (सामान्य प्रशासन)(प्र.)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४७०९)
भ्रमणध्वनी - ९९६७८३८४९६
ई-मेल : dyca.gad@mcgm.gov.in

श्रीमती वैशाली विक्रमसिंह देसाई

उप प्रमुख लेखापाल (आस्था.-१) (प्र.)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४६५७)
२२७५४४२९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९०३८९९२
ई-मेल : dyca01dpar.est1@mcgm.gov.in

श्रीमती वैशाली विक्रमसिंह देसाई
उप प्रमुख लेखापाल (आस्थापना - २)

२२६२०२५९/२२७५४०००(४६८८)
२२७५४४२९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९०३८९९२
ई-मेल : dyca.est2@mcgm.gov.in

श्री. भगवंत रुपाजी शिंगाडे
उप प्रमुख लेखापाल (महसूल - ३)

२६४२३९४९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२२९३५२९
ई-मेल : dyca.rev3@mcgm.gov.in

श्री. सुनिल शिवनाथ जाधव
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ-१)(अति. कार्य.)

२२६२०२५९/२२७५४००० (४४५४)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२०७७५०
ई-मेल : dyca.z1@mcgm.gov.in

श्री. प्रकाश नामदेव धिगे
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ-२)
(से. नि. दि. ३०.११.२०२४)

२४९३४५४६/६० (११०)
२४९३४२२० (वै)
भ्रमणध्वनी - ९३२९९९६२४
ई-मेल : dyca.z2@mcgm.gov.in

श्री. अशोक रामचंद्र भारुडे
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ - ३) (अति. कार्य.)

२६८४९८६० (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९०९४९०४
ई-मेल : dyca.z3@mcgm.gov.in

श्री. अशोक रामचंद्र भारुडे
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ - ४)

२६२३९९३९/९९६६/९९९०/९२०२/९४९९/७९३२ (३८२)
२६२४७६२८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९०९४९०४
ई-मेल : dyca.z4@mcgm.gov.in

श्रीमती पूजा सुधीर शेते
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ-५)
(से. नि. दि. ३१.१०.२०२४)

२५२२५००० (३२९)
२५२८४६९९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९९५४४९३३
ई-मेल : dyca.z5@mcgm.gov.in

श्रीमती भारती गणपत लोहकरे
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ-६)

२५६४५२८९-९४ (३७८)
२५६८४५२८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८६५२८९७७४४
ई-मेल : dyca.z06@mcgm.gov.in

श्रीमती सुप्रिया चंद्रकांत साटम
उप प्रमुख लेखापाल (परिमंडळ - ७)

२८०५६००० (३१९)
२८०५६००४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८३३९३०९६७
ई-मेल : dyca.z7@mcgm.gov.in

प्रमुख लेखापाल (पाणीपुरवठा व मलनिःसारण)

खोली क्र. ३००, तिसरा मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. पांडुरंग विनायक गोसावी
प्रमुख लेखापाल (पा. पु. म. नि.)

२२६२०२५९. (४३४२)
२२६२०५९७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९३९६५९३
ई-मेल : ca.wssd@mcgm.gov.in

श्री. प्रमोद पांडुरंग चव्हाण

उप प्रमुख लेखापाल (जलकामे)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२२६२०२५१ (४३३३)

२२७५४४९९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९२०९९८९०३

ई-मेल : dyahe.wssd@mcgm.gov.in

श्री. प्रमोद पांडुरंग चव्हाण

उप प्रमुख लेखापाल (नगरबाह्य) (अति. कार्यभार)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२३०७३९२४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९२०९९८९०३

ई-मेल : dyaoc.wssd@mcgm.gov.in

श्री. पांडुरंग सुखदेव जावळे

उप प्रमुख लेखापाल (प्रशासन) (अति. कार्यभार)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२२६२०२५१ (४३६३)

२२७५४४९८ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६९३६९२९२

ई-मेल : dycaadmin.wssd@mcgm.gov.in

श्री. पांडुरंग सुखदेव जावळे

उप प्रमुख लेखापाल
(मलनि:सारण प्रकल्प / मलनि:सारण प्रचालन)
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२२६२०२५१ (४३३२)

२२७५४४७९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६९३६९२९२

ई-मेल : dycasosp.wssd@mcgm.gov.in

श्रीमती स्वप्नाली नंदकुमार पिकले

उप प्रमुख लेखापाल
(मुंबई मलनि:सारण प्रकल्प)

२२६२०२५१ (४३२६)

२२७५४९८९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६९३९९४९७

ई-मेल : dycamsdp.wssd@mcgm.gov.in

श्रीमती स्वप्नाली नंदकुमार पिकले

उप प्रमुख लेखापाल (संप/संगणक)
(अतिरिक्त कार्यभार)

२२६२०२५१ (४३६९)

२२७५४९८९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६९३९९४९७

ई-मेल : dcacompl.wssd@mcgm.gov.in

श्री. मोतीराम मारुती वाजे

उप प्रमुख लेखापाल
(लेखा / अर्थसंकल्प)

२२६२०२५१ (४३३५)

२२७५४४२३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९६९९६९८४३९

ई-मेल : dycaacct.wssd@mcgm.gov.in

dycabudget.wssd@mcgm.gov.in

श्री. तुकाराम सतु उगले

उप प्रमुख लेखापाल
(महसूल)

२२६२०२५१ (४३३६)

२२७५४४३२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९७०२९७८२२६

ई-मेल : dycarev.wssd@mcgm.gov.in

श्री. तुकाराम सतु उगले

उप प्रमुख लेखापाल
(प्रकल्प)

२२६२०२५१ (४३२४)

२२७५४३२४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९७०२९७८२२६

ई-मेल : dycaproject.wssd@mcgm.gov.in

उप प्रमुख अभियंता यांत्रिकी व विद्युत (मध्यवर्ती खरेदी खाते)

५६६. ना. म. जोशी मार्ग, भायखळा (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०११.

श्री. सुशिल मारुती चव्हाण

उप प्रमुख अभियंता (यां. व. वि.)
(मध्यवर्ती खरेदी खाते)

२३०८३१६१-६३

२३००७११६

भ्रमणध्वनी - ९९३०२६०४१२

ई-मेल : ee02.cpd@mcgm.gov.in

डॉ. वंदना सुशिल तांडेल

उप अधिष्ठाता (प्र.)
(मध्यवर्ती खरेदी खाते)

२३०८३१६१/६२/६३ (२०४)

भ्रमणध्वनी - ९८७०११०९९३

ई-मेल : dydean01.cpd@mcgm.gov.in

प्रमुख अधिकारी (चौकशी) खाते

४था मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००१.

श्री. श्रीकांत भास्कर सातवळेकर

प्रमुख अधिकारी (चौकशी)

२२६२०२५१ (४४६५)

२२७५४२९० (वै)

२२७९८९७७

भ्रमणध्वनी - ९६९९१०६०८३

ई-मेल : cho.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती प्रिया दिलीप हंकारे

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
मुख्यालय

२२६२०२५१ (४४६३)

२२७५४२९२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९८७०१२९९०

ई-मेल : dychoho.enquiry@mcgm.gov.in

श्री. रमेश दामोदर कांबळे

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
खात्यांतर्गत चौकशी विभाग - १

६९५१७८००/६९५१७९८६ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९२०२१२२१९

ई-मेल : dychodecell.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती अपूर्वा आत्माराम प्रभू

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
खात्यांतर्गत चौकशी विभाग - २

६९५१७८००

६९५१७९८० (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८२०१७८२९३

ई-मेल : dychodecell02.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती रिना पांडुरंग भाताडे

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ-१
(से. नि. दि. २९.०२.२०२४)

२३०८१४७१ (२१९)

२३०२१४७३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८२१२०९२५८

ई-मेल : dychoz1.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती विद्या उमेश कोरगांवकर

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ-२
(से. नि. दि. ३०.०६.२०२४)

३१९९९०६२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ७०४५५४४९६६

ई-मेल : dychoz2.enquiry@mcgm.gov.in

श्री. दयानंद रघुनाथ गोलतकर

उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ-३
(से. नि. दि. ३०.०९.२०२४)

२६८४०१०३ (६०९)

२६८२०७०२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९००४००३०५८

ई-मेल : dychoz3.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती मंगला बच्चूराम जाधव
उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ - ४

२६२३९९६५/६६ (३७२)
२६२८९४०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९३०४९०७५६
ई-मेल : dychoz4.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती रश्मी राजाराम राणे
उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी) परिमंडळ - ५
(से. नि. दि. ३१.०५.२०२४)

२५२२५००० (२१४)
२५२७३२९२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२३९६८८
ई-मेल : dychoz5.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती श्रेया शरद हुले
उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ - ६
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

२५६४५२९० (३६३)
२५६४५२८८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९६६४३५९८६०
ई-मेल : dychoz6.enquiry@mcgm.gov.in

श्रीमती माधवी संदेश बेहरे
उप प्रमुख अधिकारी (चौकशी)
परिमंडळ - ७

४०९३३०७२
भ्रमणध्वनी - ९९२००५९४६० / ८८५०६७०३६७
ई-मेल : dychoz7.enquiry@mcgm.gov.in

करनिर्धारण आणि संकलन खाते

३रा मजला, महानगरपालिका मुद्रणालय इमारत, ५४६, ना. म. जोशी मार्ग, भायखळा (प.), मुंबई - ४०० ०११.

श्री. महेश सुभाष पाटील
करनिर्धारक व संकलक (प्र.)

२३००५७५४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९३२०६९८६९८
ई-मेल : ac@mcgm.gov.in

श्री. अशोक नामदेव मासाळ
उप करनिर्धारक व संकलक
(मुख्यालय क व सं) (प्र.)

२३००५६२७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९७०९०६९
ई-मेल : dyacho.ac@mcgm.gov.in

श्री. मुकुंद दत्तात्रय घाटकर
उप करनिर्धारक व संकलक (शहर) (प्र.)

२३००५६२७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२३९२८९८
ई-मेल : dyacct.ac@mcgm.gov.in

श्री. सुखदेव कोंडीबा बनगर
उप करनिर्धारक व संकलक (पश्चिम उपनगरे) (प्र.)

२६४२०४७७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२३७९४७८
ई-मेल : dyacws.ac@mcgm.gov.in

श्री. शशिकांत बापू भागीत
उप करनिर्धारक व संकलक (पूर्व उपनगरे) (प्र.)

२५०००२०३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९३२२७५९९४२
ई-मेल : dyaces.ac@mcgm.gov.in

श्री. सुहास मधुकर गोसावी
उप करनिर्धारक व संकलक (संगणक)

२३००५६७३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६९६६०५७८
ई-मेल : dyaccomp.ac@mcgm.gov.in

श्री. दीपक चंद्रकांत गायकवाड
उप करनिर्धारक व संकलक (जकात) (प्र.)
मुख्य कार्यालय

२५७७०९०७ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९२०९००६६७
ई-मेल : dyacoct.ac@mcgm.gov.in

श्रीमती वंदना शंकर सातपुते
सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी

२३००५६६८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९२३९७८७८
ई-मेल : jtchpo.ac@mcgm.gov.in

श्री.राम बाळकृष्ण कराडे
विभागीय कर वसुली कक्ष अधिकारी

२३००५७५४ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९९२९३३२
ई-मेल : idtro01.ac@mcgm.gov.in

निवडणूक शाखा

श्री. जयंत भाऊराव नाईक
उप करनिर्धारक व संकलक (निवडणूक) (प्र.)

२३४०२३७६ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८८७०९९६५२
ई-मेल : dyac01.election@mcgm.gov.in

श्री. दत्तात्रय हनुमंत गिरी
सहा. निवडणूक व नगरशुल्क अधिकारी

२३४०२३७५ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९६९९७९४३९२
ई-मेल : aetdo.election@mcgm.gov.in

शिक्षण खाते

शिक्षणाधिकारी यांचे मुख्य कार्यालय, त्रिवेणी संगम महानगरपालिका शालेय इमारत, महादेव पालव मार्ग, करी रोड (पूर्व),
मुंबई - ४०० ०९२.

श्री. राजेश भिमाशंकर कंकाळ
शिक्षण अधिकारी

२४७०२३४२/२४७००९७६
भ्रमणध्वनी - ९७६५५४५५५९
ई-मेल : eomcgm@gmail.com

श्री. राजू अमिर लडवी
उप शिक्षण अधिकारी (माध्यमिक) तथा
शिक्षण अधिकारी (माध्यमिक) (प्र.)
शिक्षण अधिकारी (अन्य मंडळ शाळा)/ खासगी
प्राथमिक अनुदानित शाळा (प्र.)

२४७०२३४२
भ्रमणध्वनी - ७५०६०३९८७५
ई-मेल : secmcgm@gmail.com
cbsebmc.2021@gmail.com

श्रीमती सुजाता राजेंद्रकुमार खरे
उप शिक्षण अधिकारी (मध्यवर्ती)

२४७००९७६
भ्रमणध्वनी - ९८९२३५२९४४
ई-मेल : dyeocentralmcgm@gmail.com

श्री. कीर्तिवर्धन विठ्ठल किरतकुडवे
उप शिक्षण अधिकारी (पूर्व उपनगरे)
(परि. ५, परि. ६)

२५०९९६३५
भ्रमणध्वनी - ८३५५९८६६५२
ई-मेल : dyeoz5mcgm@gmail.com
dyeoz6mcgm@gmail.com

श्रीमती संगीता गिरिष तेरे
उप शिक्षण अधिकारी
(जिल्हा प्रशिक्षण केंद्र व समग्र शिक्षा)

२४७०२३४२
भ्रमणध्वनी - ८८७९३३७२२३
ई-मेल : ssabmcmumbai@gmail.com
dyeodtc1mcgm@gmail.com

श्री. अजय दोधू वाणी
उप शिक्षण अधिकारी
(मध्यवर्ती खरेदी खाते व निविदा)

२४७०२३४२
भ्रमणध्वनी - ८८७९३३७२९२
ई-मेल : dyeduofficecrpt.phd@mcgm.gov.in

श्री. इंदरसिंह किशनसिंह कडाकोटी

उप शिक्षण अधिकारी

(खासगी प्राथमिक अनुदानित शाळा)

२४७०२३४२

भ्रमणध्वनी - ८८७९३३७२८८

ई-मेल : dyeoaided@gmail.com

श्रीमती सीमा संजय चतुर्वेदी

उप शिक्षण अधिकारी (प्र.)

(शहर) (परि. १ व परि. २)

२३०९७९५१

भ्रमणध्वनी - ९७५७०९८४८८

ई-मेल : dyeoz1mcgm@gmail.com

dyeoz2mcgm@gmail.com

श्री. निसार अहमद अब्दुल स. खान

उप शिक्षण अधिकारी (प्र.) (पश्चिम उपनगरे)

(परि. ३, परि. ४, परि. ७)

२८६५२३६७

भ्रमणध्वनी - ९०२९८३२२७०

ई-मेल : dyeoz3mcgm@gmail.com

dyeoz4mcgm@gmail.com

dyeoz7edumcgm@gmail.com

श्रीमती ममता देवेंद्र राव

उप शिक्षण अधिकारी

(शाळा पायाभूत सुविधा कक्ष)

२४७०२३४२

भ्रमणध्वनी - ९८६९४१७७९८

ई-मेल : mcgmschrep.179@gmail.com

श्रीमती आशा प्रदीप मोरे

अधीक्षक (शाळा),

(लोकसहभाग कक्ष व नवनवीन उपक्रम)

२४७०७३६८

भ्रमणध्वनी - ८८७९३३७२०८

ई-मेल : ppccmcgmedu@gmail.com

नगर उप अभियंता (शाळा पायाभूत सुविधा कक्ष)

५ वा मजला, प्रफुल्लबन सोसायटी, मिरांडावाडी, राम मारुती विस्तारित मार्ग, दादर (प.), मुंबई - ४०० ०२८.

श्री. महेंद्र शांताराम उबाळे

नगर उप अभियंता (शाळा पायाभूत सुविधा कक्ष)

२४३८९८३५ (२५५)

भ्रमणध्वनी - ७५०६९८५७९५

ई-मेल : dycesic.ce@mcgm.gov.in

श्रीमती मिनाक्षी रविंद्र माने

महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ

(शाळा पायाभूत सुविधा कक्ष)

२४३८९५५४ (२३०)

भ्रमणध्वनी - ९८३३२३५०४४

ई-मेल : srarch01gs.ma@mcgm.gov.in

अभियांत्रिकी विभाग**नगर अभियंता (मध्यवर्ती कार्यालय)**

५वा मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. दिलीप परशराम पाटील

नगर अभियंता (प्र.)

२२६२०२५१ (४५५८)

भ्रमणध्वनी - ९९३०८३९५९६

ई-मेल : ce@mcgm.gov.in

श्री. महेंद्र भगवानदास अग्रवाल

नगर उप अभियंता (इमारत बांधकाम) शहर

२४९५८९०१ (७९५४)

भ्रमणध्वनी - ९८६९६९४२२७

ई-मेल : dycebccity.ce@mcgm.gov.in

श्री. दिलीप परशराम पाटील

नगर उप अभियंता (इमारत बांधकाम)

पूर्व उपनगरे

२५००६९६५

भ्रमणध्वनी - ९९३०८३९५९६

ई-मेल : dyce.bces@mcgm.gov.in

श्री. गिरीश भि. निकम
नगर उपअभियंता (इमारत बांधकाम)
पश्चिम उपनगरे

२६८४८२०९
भ्रमणध्वनी - ९८२०२६४०८७
ई-मेल : dycebcws@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (इमारत परिरक्षण) व आरोग्य पायाभूत सुविधा कक्ष

बृहन्मुंबई महानगरपालिका अभियांत्रिकी केंद्र, ३ रा मजला, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, आचार्य अत्रे चौक, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्री. यतिन श्रीकांत दळवी
प्रमुख अभियंता (इमारत परिरक्षण)(प्र.)

२४९५८९०९ (८९६६)
भ्रमणध्वनी - ९६९९३९०२९७
ई-मेल : che.pd@mcgm.gov.in

श्री. रविंद्र भगाजी घुले
उप प्रमुख अभियंता
(आरोग्य पायाभूत सुविधा कक्ष)

२४९५८९०९ (८९४७)
भ्रमणध्वनी - ९८२०२००५२७
ई-मेल : dyche01hic.pd@mcgm.gov.in

श्री. रविंद्र दगाजी देवरे
उप प्रमुख अभियंता (इमारत परिरक्षण)(शहर)

२४९५८९०९ (७९३६)
भ्रमणध्वनी - ९८६९९३९१७६
ई-मेल : dyche01city.pd@mcgm.gov.in

श्री. संजयकुमार धोंडीराम पांडव
उप प्रमुख अभियंता (इमारत परिरक्षण)
(उपनगरे)

२४९५८९०९ (७८०३)
भ्रमणध्वनी - ९८६९४७३३२८
ई-मेल : dyche01sub.pd@mcgm.gov.in

महानगरपालिका वास्तुशास्त्रज्ञ विभाग

बृहन्मुंबई महानगरपालिका अभियांत्रिकी केंद्र, ३ रा मजला, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, आचार्य अत्रे चौक, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्री. सुरेंद्र शामराव बोराळे
महानगरपालिका वास्तुशास्त्रज्ञ
(से. नि. दि. ३१.०८.२०२४)

२४९५८९०९ (७८०२)
भ्रमणध्वनी - ८८७९६२५९८८
ई-मेल : ma@mcgm.gov.in

श्री. दुर्गेश रामचंद्र पालकर
महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ
(पूर्व उपनगरे)

२४९५८९०९ (७८०६)
भ्रमणध्वनी - ९३२२२६२९९४
ई-मेल : dyma01es.ma@mcgm.gov.in

श्री. उमेश शरदचंद्र नगरकर
महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ
(शहर)

२४९५८९०९ (८९६४)
भ्रमणध्वनी - ९८२९९४४७७३
ई-मेल : dyma01city.ma@mcgm.gov.in

श्री. राजेंद्र चिंतामण भोई
महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ
(पश्चिम उपनगरे) (प्रभासी)

२४९५८९०९ (७८२५)
भ्रमणध्वनी - ८०९७३७००२४
ई-मेल : sarch07.ce@mcgm.gov.in

महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ, उद्यान कक्ष

५६६, ना. म. जोशी मार्ग, बकरी अड्डा, भायखळा (प.), मुंबई - ४०० ०११

श्रीमती अनघा सुरज कुडाळकर

महानगरपालिका उप वास्तुशास्त्रज्ञ (उद्यान कक्ष)

भ्रमणध्वनी - ९८९२८३६३६५

ई-मेल : 3877209@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (विकास नियोजन)

५ वा मजला, विस्तारीत इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. सुनील हि. राठोड

प्रमुख अभियंता (विकास नियोजन) (प्र.)

२२६२०२५१ (४५००)

२२६२००७५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८२०८३००३४

ई-मेल : che.dp@mcgm.gov.in

श्री. लोटन सुकदेव अहिरे

उप प्रमुख अभियंता

(विकास नियोजन) - १

२२६२०२५१ (४५०१)

भ्रमणध्वनी - ८८७९१५००७९

ई-मेल : dyche01ho.dp@mcgm.gov.in

- रिक्त -

उप प्रमुख अभियंता (विकास नियोजन) - २

२२६२०२५१ (४५५०)

ई-मेल : dyche02ho.dp@mcgm.gov.in

श्रीमती अपर्णा सु. भट्टे

महानगरपालिका उपवास्तुशास्त्रज्ञ (विकास नियोजन)

मुंबई पुरातन वारसा जतन समिती

२२६२०२५१ (४५८२)

भ्रमणध्वनी - ९८२०९४२९७३

ई-मेल : dymarch01.dp@mcgm.gov.in

श्रीमती राजलक्ष्मी भालचंद्र पानसरे

सह प्रमुख कर्मचारी अधिकारी (विकास नियोजन)

(से. नि. दि. ३०.०९.२०२४)

२२६२०२५१ (४५६२)

भ्रमणध्वनी - ९८२०९७६६४८

ई-मेल : jtcpo01.dp@mcgm.gov.in

उप प्रमुख अभियंता (इमारत प्रस्ताव)

श्री. बाजीराव ल. पाटील

उप प्रमुख अभियंता (इमारत प्रस्ताव) विशेष कक्ष

तळमजला, महानगरपालिका प्रशिक्षण केंद्र ,

रहेजा विहार संकूल, चांदिवली रोड,

पवई, अंधेरी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०७२.

२८४७६०८९

भ्रमणध्वनी - ९८६९६८४०४०

ई-मेल : dyche01splcell.bp@mcgm.gov.in

शहर

श्री. अविनाश गोरक्ष तांबेवाघ

उप प्रमुख अभियंता (इमारत प्रस्ताव) शहर

नवीन महानगरपालिका इमारत, सीएस नं. ३५५/बी

भगवान वाल्मिकी चौक, विद्यालंकार मार्ग,

हनुमान मंदिरासमोर, अँटॉप हिल ,

वडाळा पूर्व, मुंबई ४०० ०३७.

भ्रमणध्वनी - ९८६९३६९०७८

ई-मेल : dyche01bpcity.dp@mcgm.gov.in

पश्चिम उपनगरे (१)

श्री. सुनिल हिरासिंग राठोड

उप प्रमुख अभियंता, इमारत प्रस्ताव (प. उप-१)
“हिंदुहृदयसम्राट श्री बाळासाहेब ठाकरे मंडई”,
६ वा ते ९ वा मजला, नवीन मजास मार्केट, पूनम नगर,
जे. व्ही. लिंक रोड समोर, जोगेश्वरी (पूर्व),
मुंबई - ४०० ०९३.

९८२०८३००३४ (वै.)
९८९९२०९०२० (कार्या.)
ई-मेल : dce02ws.bp@mcmgm.gov.in

पश्चिम उपनगरे (२)

श्री. चंद्रकांत दत्तात्रय चौधरी

उप प्रमुख अभियंता, इमारत प्रस्ताव (प. उप-२)
‘सी’ विंग, पहिला मजला, महानगरपालिका इमारत,
संस्कृती कॉम्प्लेक्स, ९० फूट डी. पी. रोड, ठाकूर संकुल,
कांदिवली (पूर्व), मुंबई - ४०० १०९.

२८५४३४०७ (२०९)
भ्रमणध्वनी - ९९२०९२२३३३
ई-मेल : dyche01ws2.bp@mcmgm.gov.in

पूर्व उपनगरे :

श्री. मेहुल रमेशचंद्र पेंटर

उप प्रमुख अभियंता, इमारत प्रस्ताव (पू. उप)
राजलेगसी निवासी संकुलाजवळ,
पेपर मिल कम्पाउंड, सूर्यानगर, एल. बी. एस. मार्ग,
विक्रोळी (प.), मुंबई - ४०० ०८३.

२५७८२९८९ (२०७)
भ्रमणध्वनी - ९९३०९५४८५२
ई-मेल : dyche02bps.dp@mcmgm.gov.in

नागरी प्रशिक्षण संस्था आणि संशोधन केंद्र

अभिनव नगर, संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यानाजवळ, बोरिवली (पूर्व), मुंबई - ४०० ०६६.

श्री. सुनिल वैकुंठ भट

प्रमुख अभियंता (प्र.)
(नागरी प्रशिक्षण संस्था व संशोधन केंद्र)

६२५९३३०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९०२२९९३ (वै)
ई-मेल : che.ctirc@mcmgm.gov.in

श्री. सुनिल वैकुंठ भट

उपप्रमुख अभियंता
(नागरी प्रशिक्षण संस्था व संशोधन केंद्र)

६२५९३३०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९०२२९९३
ई-मेल : dyche.ctirc@mcmgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (रस्ते व वाहतूक)

तळमजला, महापालिका इंजिनिअरींग हब, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी नाका, वरळी, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. मनिषकुमार मोरारजी पटेल

प्रमुख अभियंता (प्र.)

२४९५८००९ / २४९५८२४२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८९०८५०३७४९
ई-मेल : che.rt@mcmgm.gov.in

श्री. मनिषकुमार मोरारजी पटेल

उप प्रमुख अभियंता (शहर)

२३००२६९४ / २३००२४९३
२३००२८९२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ८९०८५०३७४९
ई-मेल : dyche01city.roads@mcmgm.gov.in
mcmgmrddcity@gmail.com

श्री. संजय उत्तम बोरसे

उप प्रमुख अभियंता (पश्चिम उपनगरे) (प्र.)

२०८९९३५०/२०८९०५५३

भ्रमणध्वनी - ९८२०६२६९७९

ई-मेल : dychews01.roads@mcgm.gov.in

श्री.संजय तात्याबा सोनवणे

उप प्रमुख अभियंता(पूर्व उपनगरे)

२५००९९०३

भ्रमणध्वनी - ९५९४५७२६६८

ई-मेल : dyceroadses.rdtr@mcgm.gov.in

dyceroadses@gmail.com

श्री. संजय उत्तम कामत

उप प्रमुख अभियंता (वाहतूक)

२४९५८००९ (८२३५)

२४९५८२३५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६७४९०७५६

ई-मेल : dychetr.rt@mcgm.gov.in

श्री. शशांक नारायणराव भोरे

उप प्रमुख अभियंता (नियोजन)

भ्रमणध्वनी - ९३२३९९६२४८

ई-मेल : dyche.rdp1g@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (पूल)

तळ मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी नाका, वरळी, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. विवेक दत्तूराव कल्याणकर

प्रमुख अभियंता (प्र.)

२४९५८००९/८९०९ (७९२४)

२४९५८९३३/२४९५७९२४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६९५६०९३३

ई-मेल : che.br@mcgm.gov.in

श्री. राजेश विजय मुळे

उप प्रमुख अभियंता

(शहर)

२४९५८००९/८९०९ (८९००)

भ्रमणध्वनी - ८८५०९९४३४८/९९३०८७७४४९

ई-मेल : dychect.br@mcgm.gov.in

श्री. विवेक दत्तूराव कल्याणकर

उप प्रमुख अभियंता (पश्चिम उपनगरे)

भ्रमणध्वनी - ९९६९५६०९३३

ई-मेल : dychews.br@mcgm.gov.in

श्री. उत्तम विश्वनाथ श्रोते

उप प्रमुख अभियंता (पूर्व उपनगरे)

भ्रमणध्वनी - ९९६७३३०६५४

ई-मेल : dychees.br@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (किनारा रस्ता प्रकल्प)

३रा मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस रोड, वरळी नाका, वरळी, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. मांतय्या मल्लय्या स्वामी

प्रमुख अभियंता (प्रभारी)

२४९००२९२

भ्रमणध्वनी - ९९२००६६४३८

ई-मेल : che.coastalroad@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (यांत्रिकी व विद्युत)

१ला मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस रोड, वरळी नाका, वरळी, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. कृष्णा हरिश्चंद्र परेकर

प्रमुख अभियंता (प्रभारी)

२४९५८९०९/८००९ (८९६९)

२४९५५९२३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९०८२७७९५९९

ई-मेल : che.me@mcgm.gov.in

श्री. कृष्णा हरिश्चंद्र पेरेकर

उप प्रमुख अभियंता
नि. व बां.

२४९५८९०९/८००९ (८९५३)

भ्रमणध्वनी - ९०८२७७९५९९

ई-मेल : dychepc.me@mcgm.gov.in

श्रीम. प्रचिती मेघराज देसाई

उप प्रमुख अभियंता
पश्चिम उपनगरे

२९६७७९०५

२९६७५८६२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०४८

ई-मेल : dychews.me@mcgm.gov.in

श्री. विद्याधर कमलाकर म्हात्रे

उप प्रमुख अभियंता
(पूर्व उपनगरे) (प्रभारी)

२५६४५२९९-९४ (३५९)

भ्रमणध्वनी - ९८६९३८०६२९

ई-मेल : dychees.me@mcgm.gov.in

श्री. अनिलकुमार केरुलाल जांभोरे

उप प्रमुख अभियंता (शहर) (प्रभारी)

२३०८३०५९

२३०९९९७४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८२०३३४७७०

ई-मेल : dychecity.me@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (पर्जन्य जलवाहिन्या)

तळ मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, आचार्य अत्रे चौक, वरळी नाका, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. संदीप शिवाजीराव कांबळे

प्रमुख अभियंता (अति. कार्यभार)
(से. नि. दि. ३१.०९.२०२४)

२४९५८००९/८९०९ (८९०७)

भ्रमणध्वनी - ९८७०००६६५५

ई-मेल : che.swd@mcgm.gov.in

श्री. सुनिलदत्त मुकुंद रसाळ

उप प्रमुख अभियंता (शहर)

२४९५८००९/८९०९

भ्रमणध्वनी - ९९८७४८२०७४

ई-मेल : dycity.swd@mcgm.gov.in

- - रिक्त - -

उप प्रमुख अभियंता (पूर्व उपनगरे)

ई-मेल : dyches01es.swd@mcgm.gov.in

श्री. विभास विजय आचरेकर

उप प्रमुख अभियंता
(पश्चिम उपनगरे)

भ्रमणध्वनी - ९९२०४८५६६६

ई-मेल : dyches01ws.swd@mcgm.gov.in

श्री. प्रमोद शामराव वेटम

उप प्रमुख अभियंता
(नियोजन कक्ष)

२४९५८००९/९०९

भ्रमणध्वनी - ९३२४८९५०९०

ई-मेल : dycheswdpc@yahoo.in

श्री. विजय कृष्णा भट

उप प्रमुख अभियंता (प्रचलन व परिरक्षण)

२४३०९८९७ (५०९)

२४३०९४७२ / २४२२२६२९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ७६६६४४८३४४

ई-मेल : mcgmswdom@gmail.com

श्री. तुषार अनंत आरस

उप प्रमुख अभियंता (यांत्रिकी व विद्युत)
(प्रकल्प)

२४९३२३७९ (९०८)

२४९३२३७३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६९४०९६६९

ई-मेल : swd_projects@yahoo.co.in

जल अभियंता विभाग

पहिला मजला, महानगरपालिका अभियांत्रिकी हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस रोड, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्री. पुरुषोत्तम लहानप्पा माळवदे
जल अभियंता (प्र.)

२४९५८००९/८१०१
२४९५५२६८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९९६६२३०५
ई-मेल : he@mcgm.gov.in

श्री. पुरुषोत्तम लहानप्पा माळवदे
उप जल अभियंता (नि. व नि.)

२४९५८००१
२४९५५२६८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८९९६६२३०५
ई-मेल : dyhe01pc.he@mcgm.gov.in

श्री. नंदलाल र. सभागणी
उप जल अभियंता (शहर)

२३०१०९६१
भ्रमणध्वनी - ९३२१२९२९२९
ई-मेल : dyhecitey.he@mcgm.gov.in

श्री. अशोक गाडगे
उप जल अभियंता (पूर्व उपनगरे) (प्र.)

२५१३६३७६
भ्रमणध्वनी - ९९३०२६०४३३
ई-मेल : dyhe01.east@mcgm.gov.in

श्री. मंगेश माधव शेवाळे
उप जल अभियंता (पश्चिम उपनगरे)

२६२८१२२६
भ्रमणध्वनी - ९९३०२६४२४६
ई-मेल : dyhews.he@mcgm.gov.in

श्री. गोविंद गोवर्धन गारुळे
उप जल अभियंता (बांधकामे)

२४९५५३०३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९४३३९८७
ई-मेल : dyheconst.he@mcgm.gov.in

श्री. सतिश रावसाहेब जाधव
उप जल अभियंता(भांडुप संकुल) (प्र.)

२५६५८५५५/५७
भ्रमणध्वनी - ९९२००९६४८५
ई-मेल : dyhebc.he@mcgm.gov.in

श्री. श्रीधर व्यंकटेश चौधरी
उप जल अभियंता (प्रचालने)

२५४४५२३०
भ्रमणध्वनी - ९८३३५२०८९५
ई-मेल : dyheoperations.he@mcgm.gov.in

श्री. राजेंद्र हरिश्चंद्र वावेकर
उप जल अभियंता (पिसे-पांजरापूर संकुल)

०२५२-२३०९०९९/२०/२१
भ्रमणध्वनी - ९८६९३२४२५७ / ९२२१२३२६७२
ई-मेल : dyheppc.he@mcgm.gov.in

श्री. नरेंद्र ब्रिजलाल गाडीलोहार
उप जल अभियंता (भांडार/खरेदी) (प्र.)

२४९५८००९/८१०१
भ्रमणध्वनी - ९५९४५५४५६७ / ९९६७२०३७२१
ई-मेल : dyhestores.he@mcgm.gov.in

श्री. विनय गोतारणे
उप जल अभियंता (मुंबई -३अ) पि.पां.
सं. (यां. व वि.)

०२५२-२२३०९०२६/३२
भ्रमणध्वनी - ९८९९७६६३४७
ई-मेल : dyhe3appc.he@mcgm.gov.in

श्री. राजेश ताम्हाणे
उप जल अभियंता (परिरक्षण)

२५१५३२७२/३७४०
भ्रमणध्वनी - ९९३०२६०४४३
ई-मेल : dyhemaintes.he@mcgm.gov.in

श्री. प्रदीप शंकर गवळी
उप जल अभियंता
(मध्य वैतरणा) भां. सं. (यां. व. वि.)

२५६५६५१०/५७
भ्रमणध्वनी - ९७६९७६५४८९
ई-मेल : dyhemebc.he@mcgm.gov.in

श्री. उमेश सुरेश चव्हाण
कार्यकारी अभियंता
जल अभियंता यांचे स्वीय (प्र.)

२४९५६००९/२४९५६१०९
भ्रमणध्वनी - ९६३३९६२९६३
ई-मेल : hemcgm1@gmail.com

प्रमुख अभियंता (पाणीपुरवठा प्रकल्प)

१ ला मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई - ४०० ०१६.

श्री. पांडुरंग बिरा बंडगर
प्रमुख अभियंता (प्र.)

२४९५६००९ / २४९५६१०९ (६०६६)
२४९६३७३९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७०४०७९९
ई-मेल : che.wsp@mcgm.gov.in

श्री. शैलेश विठ्ठल पाटील
उप प्रमुख अभियंता
सल्लागार कक्ष (प्र.)

२४९५६००९/२४९५६१०९ (६०६६)
२४९४५६०९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ६६७९६३९९९६
ई-मेल : dycheccivil.wsp@mcgm.gov.in

श्री. पांडुरंग बिरा बंडगर
उप प्रमुख अभियंता
नियोजन व संकल्प चित्रे (अतिरिक्त कार्यभार)

२४९५६००९/६१०९(६०४९)
२४९४२९९२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९९६७०४०७९९
ई-मेल : dycheprd.wsp@mcgm.gov.in

श्री. पांडुरंग बिरा बंडगर
उप प्रमुख अभियंता
मध्य वैतरणा - १

२५४३०५३३
भ्रमणध्वनी - ९९६७०४०७९९
ई-मेल : dychebalkumcivil02.wsp@mcgm.gov.in

श्री. रमेश नागभूषण कुलकर्णी
उप प्रमुख अभियंता (प्र.)
मध्य वैतरणा - २

२५४३०५३३ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९७६९६५३९६९
ई-मेल : ee2civil03.wsp@mcgm.gov.in

श्री. अविनाश हिंदुराव काटे
उप प्रमुख अभियंता
यांत्रिकी व विद्युत (शहर)

२५९६२६०९/०२/०३
भ्रमणध्वनी- ९६९९६९६५६६
ई-मेल : dychemecity.wsp@mcgm.gov.in

श्री. प्रशांत वासुदेव पवार
उप प्रमुख अभियंता
यांत्रिकी व विद्युत (नगरबाह्य विभाग)

२५४०३९५६
भ्रमणध्वनी - ९७६९९९०७०६
ई-मेल : dychebalkumme01.wsp@mcgm.gov.in

श्री. सुनिल श्रीराम पुजारी
उप प्रमुख अभियंता
बांधकामे-१ (प्रभारी)

२५४३०५३३
भ्रमणध्वनी - ९६९९०३००४५
ई-मेल : eebalkumcivil01.wsp@mcgm.gov.in

श्री. संतोष नामदेव जाधव

उप प्रमुख अभियंता
बांधकामे-२

२५९६२६०९/०२/०३

भ्रमणध्वनी - ९९२०५७६९५६

ई-मेल : dychec2civil.wsp@mcgm.gov.in

श्री. सुधाकर रामकृष्ण महाजन

उप प्रमुख अभियंता
प्रकल्प नियोजन व नियंत्रण कक्ष (प्र.)

२४२२२९३९

भ्रमणध्वनी - ९८६९५७३०८५

ई-मेल : pgrwwsp@gmail.com

प्रमुख अभियंता (मलनिःसारण प्रचालन)

महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, पहिला मजला, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई-४०० ०९८.

श्री. प्रदिप शंकर गवळी

प्रमुख अभियंता
(अति. कार्यभार)

२४९५८९५९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९७६९७६५४८९

ई-मेल : che.so@mcgm.gov.in

श्री. सुधीर यादवराव कालेकर

उप प्रमुख अभियंता
स्थापत्य

२४९५७९७५

२४९५२३९० (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९२०९२९९८

ई-मेल : dychecivil01.so@mcgm.gov.in

डॉ. अजित विष्णू साळवी

उप प्रमुख अभियंता
नलिका व मुख्य मलवाहिनी शहर
(सेवानिवृत्ती दि. ३१.०८.२०२४)

२३७३८९४८ (१००)

२३७८२८२६ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०३९

ई-मेल : dyche02pms.so@mcgm.gov.in

श्री. सुरेंद्र किशोर तिखे

उप प्रमुख अभियंता
नियोजन व बांधकामे

२४९६०७५६ (२९)

२४९४६७९३ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०४७

ई-मेल : dychepnc.so@mcgm.gov.in

श्रीमती प्रज्ञा ज्ञानेश्वर सराफ

उप प्रमुख अभियंता
परिवहन (प्र.)

२४९५७९८३

२४९२८६९० (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९९४४७०२९

ई-मेल : dychetr.so@mcgm.gov.in

श्री. चंद्रशेखर सखाराम घाटकर

उप प्रमुख अभियंता
शहर

भ्रमणध्वनी - ९८३३९४३९३६

ई-मेल : dychecity.so@mcgm.gov.in

श्री. चंद्रशेखर सखाराम घाटकर

उप प्रमुख अभियंता
पश्चिम उपनगरे (अति. कार्यभार)

२६३६८६५४ (७२७)

२६३९८६८९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३९४३९३६

ई-मेल : dychews.so@mcgm.gov.in

श्री. विनायक काशीनाथ गवस

उप प्रमुख अभियंता
नलिका व मुख्य मलवाहिनी उपनगरे (प्र.)

२६३६८६५४ (७२७)

२६३९८६८९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९७०२७०५५६५

ई-मेल : dyche01pms.so@mcgm.gov.in

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्मृतिस्थळ, चैत्यभूमी, दादर

मुंबई पब्लिक स्कूल, नेहरू नगर, कुर्ला

--रिक्त--

उप प्रमुख अभियंता
पूर्व उपनगरे

२५२५९३४७ (२०९)
२५२२०४३९ (वै)
भ्रमणध्वनी -
ई-मेल : dychees.so@mcgm.gov.in

श्री. अनिलकुमार नामदेव भोईटे

कार्यकारी अभियंता स्वीय
(अति. कार्यभार)

२४९५७९७८
भ्रमणध्वनी - ९८६७३२९७८९
ई-मेल : eep.cheso@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प)

दुसरा मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई-४०० ०९८.

श्री. संदिप शिवाजीराव कांबळे

प्रमुख अभियंता

२४९५७८६२
भ्रमणध्वनी - ९८७०००६६५५
ई-मेल : che.sp@mcgm.gov.in

श्री. विनोद कोंडीराम केकाण

उप प्रमुख अभियंता
बांधकामे

२४९५७८६२
भ्रमणध्वनी - ९९२०८८९२६८
ई-मेल : dyche.spconst@mcgm.gov.in

श्री. यतीन श्रीकांत दळवी

उप प्रमुख अभियंता
नियोजन व संकल्प चित्रे

२४९५७८६२
भ्रमणध्वनी - ९६९९३९०२९७
ई-मेल : dychespd01.sp@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (मुंबई मलनि:सारण प्रकल्प)

दुसरा मजला, महानगरपालिका कार्यालय, वरळी इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई - ४०० ०९८.

श्री. अशोक भिकाजी मंगडे

प्रमुख अभियंता (प्रभारी)

२४९५८००९/८९०९ (७९९६)
२४९०२४८९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०२२
ई-मेल : che.msdp@mcgm.gov.in

श्री. मनिष प्रताप गोरे

उप प्रमुख अभियंता - ९

२४९५८००९/८९०९ (८९९०)
भ्रमणध्वनी - ७५०६६४६४२८
ई-मेल : dyche.msdp01@mcgm.gov.in

श्री. संतोष माधवराव पाटील

उप प्रमुख अभियंता - २ (प्र.)

२४९५८००९/८९०९ (७९७९)
भ्रमणध्वनी - ९९३०४९२७४७
ई-मेल : dyche02.msdp@mcgm.gov.in

श्री. राजेंद्र नारायण परब

उप प्रमुख अभियंता (यां.व.वि.)
बांधकामे - ९

२४९५८००९/८९०९ (८९७९)
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२६४२
ई-मेल : dyche01mne.msdp@mcgm.gov.in

श्री. दीपक कालीचरण बोरकर

उप प्रमुख अभियंता (यां.व.वि.)
बांधकामे - २

२४९५८००९/८९०९
भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०२४
ई-मेल : ee03spme@mcgm.gov.in

उप प्रमुख अभियंता (यांत्रिकी व विद्युत) मलनिःसारण प्रकल्प

२ रा मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई-४०० ०१८.

श्री. अशोक भिकाजी मॅगडे

उप प्रमुख अभियंता

२४९५८००९ / ८१०९ (७९९५)

२४९५७९९५ / २४९५३६७४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५३९०२२

ई-मेल : dyche.spme@mcgm.gov.in

उप प्रमुख अभियंता (सुधार)

३ रा मजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब इमारत, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई-४०० ०१८.

श्री. शिवकुमार शशिकांत तांदळे

उप प्रमुख अभियंता (प्र.)

(से. नि. दि. २९.०२.२०२४)

२४९५७९९९

भ्रमणध्वनी - ९५९४९०२७२७

ई-मेल : dyche01.improvement@mcgm.gov.in

घनकचरा व्यवस्थापन खाते

३ रा मजला, महानगरपालिका कार्यालय, महानगरपालिका खटाव मार्केट इमारत, अविष्कार इमारतीसमोर, खटाववाडी, नौशिर भरुचा मार्ग, ग्रॅंट रोड (पश्चिम), मुंबई - ४०० ००७.

श्री. प्रशांत कृष्णा तायशेटे

प्रमुख अभियंता (प्र.)

(से. नि. दि. ३१.१०.२०२४)

२३८७६८४९ (५०९)

भ्रमणध्वनी - ९८६९०६८७९६

ई-मेल : che.swm@mcgm.gov.in

che.swm@gmail.com

श्री. सुधीर विष्णू परकाळे

उप प्रमुख अभियंता,

(प्रकल्प) (प्र.)

२४३२०६६५ (२०९)(वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६७८४९३९०

ई-मेल : che.swmproject@mcgm.gov.in

श्री. नितिन विनायक परब

उप प्रमुख अभियंता

(प्रचालन) (प्रभारी)

२५१९३५४० (४०४)

२५१३८९७६ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६७६२४२०९

ई-मेल : dyche01op.swm@mcgm.gov.in

श्रीमती अनघा पद्मनाभ पडीयार

उप प्रमुख अभियंता

(नियोजन) (प्र.)

२३८४४४५० (५०२)

भ्रमणध्वनी - ९८९२४२३८६८

ई-मेल : dycheswmpplanning.swm@mcgm.gov.in

श्री. अजयकुमार हरिहर यादव

उप प्रमुख अभियंता

परिवहन

२३८४४४५० / २३८७७६९९ (५५०)

भ्रमणध्वनी - ९८७००९६९८८

ई-मेल : dychetransport.swm@mcgm.gov.in

श्री. विकास दिनकर सामंत

उप प्रमुख अभियंता, (स्थापत्य) पर्यावरण

२४९३५६८८ / ९३

२४९२३४६२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९९०६८७४६

ई-मेल : dyche01cvlenv.swm@swm.gov.in

श्री. विकास दिनकर सामंत

उप प्रमुख अभियंता, (प्र.)

आश्रय योजना कक्ष

२४९३५६८८ / ९३

२४९२३४६२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९९०६८७४६

ई-मेल : ee.swm@mcgm.gov.in

श्री. नवनाथ घाडगे

उप प्रमुख अभियंता
(वस्ती स्वच्छता कार्यक्रम) (प्र.)

२६११६३५९

भ्रमणध्वनी - ९८१९५५८८८५

ई-मेल : dyc01.ssp@mcgm.gov.in

- - रिक्त - -

उप प्रमुख अभियंता (घन कचरा व्यवस्थापन)
प्रशासन (प्रभारी)

२३८४४४५० (४७८)

ई-मेल : dychadmin.swm@mcgm.gov.in

सार्वजनिक आरोग्य खाते

३ रा मजला, एफ दक्षिण विभाग कार्यालय इमारत, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मार्ग, परळ, मुंबई - ४०० ०१२.

डॉ. दक्षा शाह

कार्यकारी आरोग्य अधिकारी
पाच (५) विशेष रुग्णालये, प्रसुतीगृहे

२४१३४५६० (३३८)

२४१३५४६७ (वै.)

भ्रमणध्वनी - ९९२०७५९८०६

ई-मेल : phdmcgm@gmail.com

eho.phd@mcgm.com

डॉ. संतोष गायकवाड

संयुक्त कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, (प्र.)
उप कार्यकारी आरोग्य अधिकारी (मुख्यालय)(परि.३)
एच पूर्व, एच पश्चिम, के पूर्व विभाग
कुटुंब कल्याण व माता बाल संगोपन, प्रसुतीगृहे,
एनयुएचएम, आर.सी.एच., बीएमसी (एचएमआयएस),
जन्ममृत्यू नोंदणी कक्ष
सुलभ व्यवसायीकला (Ease of Doing Business)

२४१३४५६० (१२८)

२४१३५५१४ (वै)

भ्रमणध्वनी - ७२१९७७७५५५/९१७२७८९९९९

ई-मेल : fwmchmumbai@gmail.com

drdshah126@gmail.com

censusphd@gmail.com

nuhm.mum@gmail.com

sapcell.phd@yahoo.com

डॉ. शिला जगताप

उप कार्यकारी आरोग्य अधिकारी (परिमंडळ - १ व २)
ए बी सी डी ई विभाग, एफ द, एफ उ, जी दक्षिण, जी उत्तर
ई. पी. आय., दवाखाना, आरबीएसके,
शालेय आरोग्य, आपला दवाखाना

२४१३४५६०

भ्रमणध्वनी - ८८७९५६६०९३

ई-मेल : hbtpolyclinicmcgm@gmail.com

epimumbai@yahoo.com

drstjagtapl@gmail.com

डॉ. प्रतिभा जाधव (प्र)

उप कार्यकारी आरोग्य अधिकारी (परिमंडळ - ४)
(के पश्चिम, पी दक्षिण, पी उत्तर विभाग कार्यालय-२),
स्मशानभूमी, आरटीएस रिपोर्ट, न्यायालयीन प्रकरणे,
सार्वजनिक आरोग्य व इतर समित्या, विवाह नोंदणी, सॅप प्रणाली,
एम.सी.डी.बी.एम.डब्ल्यू, अधिवेशनाशी संबंधित कामकाज,
नर्सिंग होम, डि.पी.डी.सी.

२४१३४५६०

भ्रमणध्वनी - ९९२०७५९८५७

ई-मेल : ehohq.phd@mcgm.gov.in

r1sectionphd@yahoo.com

pratibhajadhav1968@gmail.com

डॉ. वर्षा बी. पुरी

उप कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, (परिमंडळ - ५)
(एल, एम पूर्व, एम पश्चिम विभाग)
क्षयरोग नियंत्रण, धर्मादाय आयुक्त, निवडणूक संबंधित कामे, जनगणना.

२४१३४५६० (३२८)

भ्रमणध्वनी - ९९२०७५९८०५

ई-मेल : purivarsha39@gmail.com

dtmohbmc@mtcp.org

डॉ. निलम कदम

उप कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, (परिमंडळ - ६)
एन.एस.टी. कार्यालय, साथरोग कक्ष, माहितीचा अधिकार,
महानगरपालिका प्रयोगशाळा

२३०५४८३९/८९७

भ्रमणध्वनी - ९९२०७५९८३७

ई-मेल : epidcellmcgm@gmail.com

डॉ. प्रमोद अष्टेकर

उपकार्यकारी आरोग्य अधिकारी (परिमंडळ -७)
(आर मध्य, आर उत्तर, आर दक्षिण विभाग)
संनिरिक्षण, एनसीडी, बीएमडब्ल्यू, बोगस डॉक्टर,
विवाह नोंदणी, नर्सिंग होम

२३०८३६६४/२३००४४९०
२४९३३४४२/२४९३५५६९
भ्रमणध्वनी - ९८९२२९६२/९७६९८६०९०३
ई-मेल : ahosurv@gmail.com
ncdmcgm@gmail.com
drpramodastekar13@gmail.com
ddcbhardawadi@gmail.com

**महानगरपालिका रुग्णालये आणि वैद्यकीय महाविद्यालये
नायर रुग्णालय दंत महाविद्यालय**

डॉ. आनंदराव ल. नायर मार्ग, मुंबई सेंट्रल, मुंबई - ४०० ००८..

डॉ. नीलम नोएल अंद्राडे

संचालक (वैद्यकीय शिक्षण व प्रमुख रुग्णालये)
आणि
अधिष्ठाता

२३०८२७९४/९६ (९०९)
२३०९७०७८/२३०८३८८४ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२९९२६८३७
ई-मेल : dean.nairdental@mcgm.gov.in
nairdentalmumbai@gmail.com
director.memh@mcgm.gov.in

सेठ गोवर्धनदास सुंदरदास वैद्यकीय महाविद्यालय व राजे एडवर्ड स्मारक रुग्णालय

आचार्य दोंदे मार्ग, परळ, मुंबई - ४०० ०९२

डॉ. संगिता हसमुख रावत

अधिष्ठाता

२४९०७००० (७७००)
२४९३९४९९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९०८२३७९७३५
ई-मेल : dean.kem@mcgm.gov.in
deangsmc@kem.edu

डॉ. हरिष म. पाठक

शैक्षणिक अधिष्ठाता

२४९०७७५४
भ्रमणध्वनी - ९८६९६२२००७, ८७७९६६४७४२
ई-मेल : drhp68@gmail.com

डॉ. मोहन देसाई

वैद्यकीय अधीक्षक

भ्रमणध्वनी - ९८९२२७५६९७
ई-मेल : mohandesai@kem.edu

डॉ. (श्रीमती) चेतना कंथारिया

उप अधिष्ठाता

२४९०७००० (७४३८)
भ्रमणध्वनी - ९८६९२३९४८२
ई-मेल : kanthariachetna69@gmail.com

बा. य. ल. नायर धर्मार्थ रुग्णालय आणि टोपीवाला राष्ट्रीय वैद्यकीय महाविद्यालय

डॉ. आनंदराव ल. नायर मार्ग, मुंबई सेंट्रल, मुंबई - ४००००८.

डॉ. सुधीर विठ्ठल मेढेकर

अधिष्ठाता

२३०८५५७९ (वै)
२३०२७९०९/९९२
भ्रमणध्वनी - ९८२०३२९४३०
ई-मेल : dean.nair@mcgm.gov.in

डॉ. अजय व. राणा
उप-अधिष्ठाता

२३०२७१०९
भ्रमणध्वनी - ९८२९२७४४८३
ई-मेल : dydean01.nair@mcgm.gov.in

डॉ. मनिषा अनंत मेस्त्री
उप-अधिष्ठाता (प्र.)

२३०२७१०९
भ्रमणध्वनी - ९८६९३०६९९३
ई-मेल : dydean02.nair@mcgm.gov.in

डॉ. गौतम वसंत काळे
सहा. अधिष्ठाता

२३०२७११९
भ्रमणध्वनी - ९८२०७९०७४३
ई-मेल : ad02.nair@mcgm.gov.in

लोकमान्य टिळक महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय आणि वैद्यकीय महाविद्यालय

लक्ष्मीबाई केळकर मार्ग, शीव, मुंबई - ४०० ०२२.

डॉ. मोहन अ. जोशी
अधिष्ठाता

२४०६३००० (३००१ / २)
२४०६३११३
भ्रमणध्वनी - ९८२०७०३१९२
ई-मेल : dean.ltmg@mcgm.gov.in

डॉ. प्रमोद इंगळे
अधिष्ठाता (शैक्षणिक)

२४०६३००० (३२२०)
भ्रमणध्वनी - ९८९९४०५७४०
ई-मेल : pramod_ingale@hotmail.com

डॉ. विद्या महाले
उप अधिष्ठाता

२४०६३००० (३०२४)(३०२८)
भ्रमणध्वनी - ९८६९५४६०६३
ई-मेल : dydean02.ltmg@mcgm.gov.in

डॉ. घनश्याम अहुजा
उप अधिष्ठाता (प्र.)

२४०६३००० (३०११)
ई-मेल : asstdean03.ltmg@mcgm.gov.in

कस्तुरबा रुग्णालय (संसर्गजन्य रोगांसाठी)

मध्यवर्ती कारागृहासमोर, साने गुरुजी मार्ग (ऑर्थर रोड), मुंबई - ४०० ०११.

डॉ. चंद्रकांत पां. पवार
वैद्यकीय अधीक्षक

२३०२७७०० (७३२)
भ्रमणध्वनी - ९३२९५९०३५९
ई-मेल : kasturba.hospital@yahoo.com

क्षयरोग रुग्णालय समूह

जेरबाई वाडिया मार्ग, शिवडी, मुंबई - ४०० ०१५.

डॉ. नम्रता कौर भुई
वैद्यकीय अधीक्षक

२४९४६९९३
भ्रमणध्वनी - ७९७७५२२३९२/९८२०३८०५०८
ई-मेल : msgtb2012@gmail.com

अॅक्वर्थ महानगरपालिका कुष्ठरोग रुग्णालय

मेजर परमेश्वरन् मार्ग, वडाळा (प.), मुंबई - ४०० ०३१.

डॉ. (श्रीमती) अमिता नितिन पेडणेकर
वैद्यकीय अधीक्षक

२४९५०३५५ (२१०)
भ्रमणध्वनी - ९८९९९६६९९
ई-मेल : acworthmunicipal1890@gmail.com

मुरली देवरा महानगरपालिका नेत्र रुग्णालय

मौलाना शौकत अली रोड, दुर्गादेवी उद्यानासमोर, मुंबई - ४०० ००८.

डॉ. वर्षा पंडित रोकडे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी

भ्रमणध्वनी - ८०९७५८७३५५

ई-मेल : cmomeh@gmail.com

सेठ आत्मासिंह जेस्सासिंह बांकेबिहारी महानगरपालिका कान, नाक व घसा रुग्णालय

सिद्धार्थ महाविद्यालयाजवळ, महर्षि दधिची मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

डॉ. (श्रीम.) दीपिका अजय राणा

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी

२२०४२५२६

२२०४३३२२

२२८४८९८६ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९२७२७८३९/८८७९९३०९३८

ई-मेल : cmo.enth@mcgm.gov.in

municipalent@gmail.com

महानगरपालिका सर्वसाधारण उपनगरीय रुग्णालये

प्रमुख वैद्यकीय अधीक्षक व खाते प्रमुख

(माध्यमिक आरोग्य सेवा) (प्रभारी)

खुरशादजी बेहरामजी भाभा मनपा सर्वसाधारण

रुग्णालय वांद्रा (पश्चिम) (अतिरिक्त कार्यभार) इमारत,

७ वा मजला, आर. के. पाटकर मार्ग,

वांद्रे (पश्चिम), मुंबई-४०० ०५०.

२६४२२७७५/२६४०६७७७ (४००९/४००२/४५०९)

भ्रमणध्वनी -

ई-मेल : cms.phd@mcgm.gov.in

cmsph_2006@yahoo.co.in

डॉ. संजय पाटील

उप वैद्यकीय अधीक्षक (प्रभारी)

खुरशादजी बेहरामजी भाभा मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय,

७ वा मजला, आर. के. पाटकर मार्ग, वांद्रे (पश्चिम),

मुंबई-४०० ०५०.

२६४२२७७५ (४५२०)

भ्रमणध्वनी - ९८२००७६६३२

ई-मेल : ms01kbbhabha.phd@mcgm.gov.in

bhabha.bandra@gmail.com

bhabha.bandra@yahoo.com

डॉ. हरबन्ससिंग बावा

वैद्यकीय अधीक्षक (प्र.)

विष्णुप्रसाद नंदराय देसाई मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय,

गोळीबार रोड, सांताक्रुझ (पूर्व), मुंबई-४०० ०५५

२६९८२०८९ (३०९)

भ्रमणध्वनी - ९८६९००४९८९

ई-मेल : vndesaihospital@gmail.com

vnd.ms@mcgm.gov.in

डॉ. (श्रीमती) प्रतिमा अ. पाटील

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी

सिद्धार्थ मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय,

मोतीलाल नगर पोस्ट ऑफिससमोर,

गोरेगांव (पश्चिम), मुंबई - ४०० ९०४.

भ्रमणध्वनी - ९९३०४६८५६३/९८६९४०९२३०

ई-मेल : cmo.sidharthhosp@mcgm.gov.in

dr.smgh@yahoo.in

डॉ. स्वप्निल अशोक घोंगडे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)

सदाशिव कानुजी पाटील मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय,

दफ्तरी रोड, इस्टन मॉलच्या मागे, मालाड (पूर्व),

मुंबई - ४०० ०९७.

२८८९४३८९

२८८९९४४७

भ्रमणध्वनी - ९९३०७९०९०४

ई-मेल : cmo.skphospital@mcgm.gov.in

cmo.skph@yahoo.co.in

डॉ. अरविंद रामचंद्र उगले

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
मनोहर वामन देसाई मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय,
गोविंद नगर, हाजी बापू पटेल रोड, मालाड (पूर्व),
मुंबई - ४०० ०९७.

२८७७४२९५

२८७७०००७ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९७६९६०७२४५ / ९३७२६७२५५८
ई-मेल : cmo.mwdh@mcgm.gov.in
mrtmwd@gmail.com

डॉ. (श्रीमती) प्रतिमा अविनाश पाटील

वैद्यकीय अधीक्षक (प्र.)
भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
मनपा सर्वसाधारण रुग्णालय, एस. व्ही. रोड,
पोलिस स्टेशन समोर, कांदिवली (प), मुंबई - ४०० ०६७.

२८६४७००३ / ४ (९२३६)

भ्रमणध्वनी - ९९३०४६८५६३/९८६९४०९२३०
ई-मेल : msbdba01@yahoo.com
smo01phd.bdbah@mcgm.gov.in

डॉ. अमितकुमार उमापती देसक

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय,
कस्तुरबा क्रॉस रोड नं. २, बोरिवली (पूर्व), मुंबई - ४०० ०६६.

२८०५०९०५ (वै/का.)

भ्रमणध्वनी - ८९४९६४८२३३
ई-मेल : chkcmo@gmail.com
cmo01rc.phd@mcgm.gov.in

डॉ. शांताराम धनाजी कवडे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
श्री. हरिलाल भगवती महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय,
(परिचर्या प्रशिक्षण केंद्र),
एस. व्ही. पटेल रोड, बोरिवली (पश्चिम), मुंबई - ४०० ९०३.

२८९३२४६९-६३ (२६०)

भ्रमणध्वनी - ९२२९९३२८९७
ई-मेल : shantaramkawade@gmail.com
bhagwatintc@yahoo.co.in

डॉ. (श्रीम.) पद्मश्री विजय अहिरे

वैद्यकीय अधीक्षक (प्र.)
खान बहादूर भाभा महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय,
बेलग्रामी मार्ग, रेल्वे स्टेशनसमोर, कुर्ला (प), मुंबई - ४०० ०७०.

२६५००२०५ (२३०)

२६५०३९४५ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९८२९२५२८९९

ई-मेल : kkurlabhabhahospital@yahoo.com
ms.kurlabhabha@mcgm.gov.in

डॉ. सुनिल हरी शिंदे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
श्रीमती दिवालीबेन मोहनलाल मेहता (मां)
महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, पोस्टल कॉलनी रोड,
चेंबूर, मुंबई - ४०० ०७९.

२५२२०३३३/३४ (९०४)

भ्रमणध्वनी - ८३९०६६६७८८
ई-मेल : srmo.maa@mcgm.gov.in
maa_cmo@rediffmail.com

डॉ. सुनिल अनंत पाकळे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
पं. मदनमोहन मालविय शताब्दी रुग्णालय,
वामन तुकाराम पाटील मार्ग, गोवंडी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०८८.

२५५६४०६९/७० (२०९/२०७)

भ्रमणध्वनी - ९८९९८५८६४२
ई-मेल : smo02.centgovandi@mcgm.gov.in
centenaryhospital@gmail.com

डॉ. (श्रीम.) भारती हेमंत राजूलवाला

वैद्यकीय अधीक्षक (प्र.)
सेठ वाडीलाल छत्रभुज गांधी व मोनजी अमीदास व्होरा
महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय राजावाडी,
घाटकोपर (पूर्व), मुंबई - ४०० ०७७.

२९०२५९४९ (९०९-९०२)

२९०२७३७२ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९३२२९९७३५५
ई-मेल : ms.rajawadi@mcgm.gov.in
hospital.rajawadi@gmail.com

डॉ. चंद्रसेन धाकू कदम

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
संत मुक्ताबाई महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय, भटवाडी,
बर्वेनगर मार्ग, घाटकोपर (प.) मुंबई - ४०० ०८४.

२५१२६०८८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९७२५३४४
ई-मेल : muktabaibarvenagar@yahoo.com
cmo01smuktabaihos.phd@mcgm.gov.in

डॉ. जितेंद्र व. जाधव

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रसूतीगृह, टागोर नगर, ग्रुप नं.७,
पोस्ट ऑफिसजवळ, विक्रोळी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०८३.

२५७८२२५३ (११२)
२५७४४५८९ (वै.)
भ्रमणध्वनी - ९९२०७५९८३४
ई-मेल : cmokmjphule.hos@mcgm.gov.in
kmjphosp@yahoo.com

डॉ. हेमा साळवे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्रभारी)
स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर महानगरपालिका रुग्णालय,
महात्मा फुले रोड, देशमुख गार्डनसमोर,
मुलुंड (पूर्व), मुंबई - ४०० ०८९.

२९६३६२२५ (११२)
२९६३६२२९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८६९९६३३२५
ई-मेल : cmo01.svds@mcgm.gov.in
svdshospital@rediffmail.com

डॉ. विक्रान्त प्रभाकर तिकोणे

प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी (प्र.)
श्रीमती मनसादेवी तुलसीदास अगरवाल महानगरपालिका सर्वसाधारण
रुग्णालय, टी विभाग कार्यालयाजवळ, मुलुंड (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०८०.

२५६०५७२९/३० (३००)
भ्रमणध्वनी - ९७६९०६९९६३
ई-मेल : amansadevi@yahoo.com
cmo02mtagarwalhos.phd@mcgm.gov.in

हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे ट्रॉमा केअर महानगरपालिका रुग्णालय

जोगेश्वरी (पूर्व), मुंबई - ४०० ०६०.

डॉ. राजेश बाबुराव सुखदेवे

वैद्यकीय अधीक्षक (प्र.)

२८२२४०८० (२००)
भ्रमणध्वनी - ९८२०९९९९८३
ई-मेल : hbthjog13@gmail.com

**हिंदुहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे वैद्यकीय महाविद्यालय
व डॉ. रु. न. कुपर रुग्णालय**

जे. व्ही. पी. डी. स्कीम, गुलमोहर रोड, जुहू विलेपार्ले (प), मुंबई - ४०० ०५६.

डॉ. शैलेश मोहिते

अधिष्ठाता

२६२०७२५४/५५/५६/५७ (२९६) ६९४२५५५५/२६९/२८९
भ्रमणध्वनी - ९८९९०३६०५०
ई-मेल : dean.hbt@mcgm.gov.in
deancooper2015@gmail.com
cooperhospitaljuhu@gmail.com

- - रिक्त - -

वैद्यकीय अधीक्षक

२६२०७२५४/५५/५६/५७ (२९६)
ई-मेल : cooperhospitaljuhu@gmail.com

कीटकनाशक विभाग

५ वा मजला, हॉकर्स प्लाझा इमारत, जनता क्लॉथ मार्केट, सेनापती बापट मार्ग,
दादर (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०२८.

श्री. चेतन विजय चौबळ

कीटकनाशक अधिकारी (तज्ञ)

२४३९८८८७ (१०९)
भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४००५
ई-मेल : io.phd@mcgm.gov.in

श्री. संदीप रघुनाथ तांडेल

उप कीटकनाशक अधिकारी (शहर)
(से. नि. दि. २९.०२.२०२४)

२४३९८८८७ (९३४)

भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४०९८

ई-मेल : dyiocity.phd@mcgm.gov.in

श्री. आनंद लक्ष्मण किलोस्कर

उप कीटकनाशक अधिकारी (प.उ.)
(से. नि. दि. ३०.०९.२०२४)

२४३९८८८७ (९३३)

भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४०२५

ई-मेल : dyiows.phd@mcgm.gov.in

श्री. अमृत बाबू सुर्यवंशी

उप कीटकनाशक अधिकारी (पू.उप)

२४३९८८८७ (९०५)

भ्रमणध्वनी - ९९६७४९४०९०

ई-मेल : dyioes.phd@mcgm.gov.in

मालमत्ता

४ था मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई ४०० ००९.

श्री. प्रशांत नानासाहेब गायकवाड

सहाय्यक आयुक्त (मालमत्ता)

२२६२०२५९ (४५५३)

२२७५४०००

२२७५४५६० (वै)

भ्रमणध्वनी - ९९६७५३३७९९

ई-मेल : ac.estate@mcgm.gov.in

महानगरपालिका मुद्रणालय

५४६, ना. म. जोशी मार्ग, सिमेंट गोडाऊन, भायखळा (पश्चिम), मुंबई ४०० ०९९.

श्री. सुधीर एकनाथ तळेकर

व्यवस्थापक, महानगरपालिका मुद्रणालय

२३००२८६४ / २३०२२४३९

२३०९४९२६/४९२८/४९४७

भ्रमणध्वनी - ९९२०५९५७६७

ई-मेल : manager.mpp@mcgm.gov.in

श्रीमती स्वप्ना संदीप घुले

उप व्यवस्थापक, महानगरपालिका मुद्रणालय

२३०२३४३२ (वै)

२३०९४९२६/४९२८/४९४७

भ्रमणध्वनी - ९७०२४९५५४४

ई-मेल : dymmp1.mpp@mcgm.gov.in

श्रीमती अर्चना स. गांगुर्डे

अधिक्षक, रोटा प्रिंटिंग प्रेस

२३०२३४३८

भ्रमणध्वनी - ९००४४७६००५

ई-मेल : ammp4.mpp@mcgm.gov.in

उद्याने खाते

दुसरा मजला, हम्बोल्ट पेंग्विन कक्ष, वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान आणि प्राणिसंग्रहालय,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मार्ग, भायखळा (पूर्व), मुंबई ४०० ०२७.

श्री. जितेंद्र विठ्ठलसिंग परदेशी

उद्यान अधीक्षक व वृक्ष अधिकारी

२३७४२९६२

२३७२५७९९

भ्रमणध्वनी - ९८३३५८८००९

ई-मेल : sg.gardens@mcgm.gov.in

श्री. ज्ञानदेव पंढरीनाथ मुंढे

उप उद्यान अधीक्षक (वृक्ष प्राधिकरण)

२३७४२९६२

२३७२५७९९

भ्रमणध्वनी - ९८७०९५५५०३

ई-मेल : dysg.ta@mcgm.gov.in

शहर

श्री. सचिन काशिनाथ अत्तरदे

उप उद्यान अधीक्षक
(परिमंडळ - १)

२३०८१४७९(१६५)

२३०२०२४१ (वै)

भ्रमणध्वनी - ८८७९००१५१०

ई-मेल : dysupcity.gardens@mcgm.gov.in

श्री. सचिन दत्ताराम वारीसे

उप उद्यान अधीक्षक
(परिमंडळ-२)

२३०८१४७९(१६५)

२३०२०२४१(वै)

भ्रमणध्वनी - ९८६९९१७४८७

ई-मेल : dysg01e.garden@mcgm.gov.in

श्री. ज्ञानदेव पंढरीनाथ मुंढे

उप उद्यान अधीक्षक (उद्यान कक्ष) (प्र.)

भ्रमणध्वनी - ९८७०१५५५०३

ई-मेल : dysg.gc@mcgm.gov.in

श्रीमती वंदना किसन मिलखे

उप उद्यान अधीक्षक (वी. जि. भो. उ.- प्रा. सं.)

२३७७२४१४

भ्रमणध्वनी - ९८६९६९६६२८

पश्चिम उपनगरे

श्री. सुनील खुशाल राठोड

उप उद्यान अधीक्षक
(परिमंडळ-३)

२६८४०१०३ (७४१)

भ्रमणध्वनी - ९९३०२४१२३८

ई-मेल : dysupz3.gardens@mcgm.gov.in

श्री. प्रवीण गोविंद गोसावी

उप उद्यान अधीक्षक (परिमंडळ -४)

२६२३९१६५ (३९८)

भ्रमणध्वनी - ९७६९९४३१०९

ई-मेल : dysgz4.garden@mcgm.gov.in

श्री. दशरथ खंडू घुले

उप उद्यान अधीक्षक (परिमंडळ -७)

२८०८६९६५ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८२०९३४६७६

ई-मेल : dysg.ws@mcgm.gov.in

श्री. प्रवीण गोविंद गोसावी

उप उद्यान अधीक्षक (वेरावली) (प्र.)

भ्रमणध्वनी - ९७६९९४३१०९

पूर्व उपनगरे

डॉ. प्रशांत धर्माजी मोरे

उप उद्यान अधीक्षक (परिमंडळ -५)

भ्रमणध्वनी - ९८६७१२१९९९

ई-मेल : dysgz5.gardens@mcgm.gov.in

श्री. साहेबराव पंडितराव गावित

उप उद्यान अधीक्षक (परिमंडळ -६)

भ्रमणध्वनी - ९९२०४६४५७७

ई-मेल : dysgz6.gardens@mcgm.gov.in

वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान व प्राणिसंग्रहालय

दुसरा मजला, हम्बोल्ट पेंग्वीन कक्ष, वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान व प्राणिसंग्रहालय,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मार्ग, भायखळा (पूर्व), मुंबई ४०० ०२७.

डॉ. संजय अ. त्रिपाठी

संचालक (प्राणिसंग्रहालय)

२३७७२४२० (वै)

भ्रमणध्वनी - ८८७९७४००१९ / ९८६९२७०२४२ (वै.)

ई-मेल : dirzoo01@mcgm.gov.in

डॉ. कोमल वि. राऊळ

उप अधीक्षक (पशुवैद्यकीय), प्राणिसंग्रहालय

२३७७२४१४/ भ्रमणध्वनी - ९८६७११७४११

ई-मेल : dysupzoo@mcgm.gov.in

श्री. अभिषेक नं. साटम
जीवशास्त्रज्ञ (प्राणिसंग्रहालय)

२३७७२४९४ / भ्रमणध्वनी - ९८७०७४२५९८
ई-मेल : mumbaizoobiologist@gmail.com

मुंबई अग्निशमन दल

भायखळा प्रादेशिक समादेश केंद्र, पहिला मजला, प्रमुख अग्निशमन अधिकारी यांचे कार्यालय
बापूराव जगताप मार्ग, भायखळा (प.), मुंबई-४०० ००८.

		निवास
श्री. रविंद्र नारायणराव आंबुलगेकर प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (प्र.)	२३००९३९३/९४ (१००) २३००९३९९ (वै.) भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३३ ई-मेल : cfo.mfb@mcgm.gov.in	२५९७०७३०
श्री. संतोष दामोदर सांवत उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - १)	२३००९३९३/९४ (२०३) भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३५ ई-मेल : sdsawantmfb@gmail.com	२३००९३९३
श्री. यशवंत रामचंद्र जाधव उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - २)	२४९३२०५८ भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८४९ ई-मेल : yrajadhavmfb@gmail.com	२४९३२०५८
श्री. हरिश्चंद्र रघू शेटी उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - ३)	२९२००९४०/४९ भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३६ ई-मेल : hrshettymfb@gmail.com	२६२०५३०९
श्री. दिपक कालीपद घोष उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - ४)	२८६८०९२९ भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३४ ई-मेल : dkghoshmfb@gmail.com	२८६०२८४७
श्री. संदेश सदानंद राणे उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - ५)	२०८५०९९९ भ्रमणध्वनी - ८८५०५९७४८८ ई-मेल : sranemfb@gmail.com	२०८५०९९९
श्री. रविंद्र नारायणराव आंबुलगेकर उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी (परिमंडळ - ६)	२५९८०७३० भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३३ ई-मेल : rnambulgekarmfb@gmail.com	२५९७०७३०
श्री. अशोक विठोबा बनगर उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी	२८६८०९२९ भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४७५९ ई-मेल : avbangarmfb@gmail.com	२८६०२८४७
श्री. अनिल वसंत परब उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी	२३००९३९३/९४ (१३८) भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८३७ ई-मेल : avparabmfb@gmail.com	२४९३४२००
श्री. हरिश्चंद्र वसंत गिरकर उप प्रमुख अग्निशमन अधिकारी	२९२००९४०/४९ भ्रमणध्वनी - ९९३०४६४८०३ ई-मेल : hvgirarmfb@gmail.com	२६४३५२०६

देवनार पशुवधगृह

देवनार पशुवधगृह, गोवंडी रेल्वेस्थानकासमोर, गोवंडी, मुंबई- ४०० ०४३.

डॉ. कलीमपाशा अ. पठाण

महाव्यवस्थापक

२५५६३२८५-८८ (३०९)

२०८५३२८४

भ्रमणध्वनी - ९६९९४८०४०५

ई-मेल : gm.deonar@mcmgm.gov.in

डॉ. सचिन कुलकर्णी

सहा. महाव्यवस्थापक

२०८५३२८४ (३०२)

२५५६३२८५-८८ (३०९)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२८६८

ई-मेल : gm.deonar@mcmgm.gov.in

सुरक्षा खाते

१/झेड, लव्ह ग्रोव्ह, स्टोअर्स यार्ड, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

निवास

श्री. अजित बाबूराव तावडे

प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (प्र.)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५७८९९२

२६४८८८९९

ई-मेल : cso.security@mcmgm.gov.in

श्री. अजित बाबूराव तावडे

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (प्रशासन)

भ्रमणध्वनी - ९८३३५७८९९२

२६४८८८९९

ई-मेल : cso.security@mcmgm.gov.in

श्री. कैलास बबन सुपे

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (प्र.)

(महानगरपालिका मुख्यालय)

२२७५४०७९ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९६९९४६५५५९

ई-मेल : dycso10.security@mcmgm.gov.in

श्रीम. सायली सुनिल गावडे

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी

(परिमंडळ - १) (शहर)

२३०८९४७०/७९ (३९०)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९५९

ई-मेल : dycso09.security@mcmgm.gov.in

श्री. मंगेश राजाराम मुणगेकर

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (प्र.)

(परिमंडळ - २) मध्य विभाग

२४३०४९७९

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४७

ई-मेल : dycso02.security@mcmgm.gov.in

श्री. प्रविण प्रभाकर चव्हाण

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी

(परिमंडळ - ३)

२६४२२४७९

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४४

ई-मेल : dycso03.security@mcmgm.gov.in

श्री. संदीप रामचंद्र वालावलकर

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी

(परिमंडळ - ४) (अतिरिक्त कार्यभार)

२८०५७९९९

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४०

ई-मेल : dyaso.ziv04@mcmgm.gov.in

श्री. मुकुंद बसवंत मनवाडकर

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (परिमंडळ - ५)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४९

ई-मेल : dycso08.security@mcmgm.gov.in

श्री. संदीप रामचंद्र वालावलकर
उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी (भरती व प्रशिक्षण)

भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४०
ई-मेल : dso11.security@mcgm.gov.in

- रिक्त -

उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी
(पा. पु. म. नि.) (प्रशासन)

श्री. विलास शंकर सुर्वे
उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी
परिमंडळ - १ (पा. पु. म. नि.)

२३००२६३०
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९४९
ई-मेल : dycso06.security@mcgm.gov.in

श्री. संजय कृष्णा आर्दाळकर
उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी
परिमंडळ - २ (पा. पु. म. नि.)

२५९९३९८६
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९५०
ई-मेल : dycso11.security@mcgm.gov.in

श्री. उत्तम गणपत मोरे
उप प्रमुख सुरक्षा अधिकारी
परिमंडळ - ३ (पा. पु. म. नि.) (प्रभारी)

२५४९९२८८
भ्रमणध्वनी - ९९६७२०२९५२
ई-मेल :

प्रमुख कामगार अधिकारी

६वा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. सुनिल तुळशीराम जांगळे
प्रमुख कामगार अधिकारी

२२६२०२५९ (४६०४)
२२७५४२८८ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९००४००४५९६
ई-मेल : chlo.labour@mcgm.gov.in

श्री. नितिन प्रमोद बडगुजर
सह प्रमुख कामगार अधिकारी (पू. उप.)

२२६२०२५९ (४६२३)
भ्रमणध्वनी - ९८९९३०२९९
ई-मेल : jchlo@mcgm.gov.in

श्रीमती क्षितिजा अभिजीत कंडारकर
सह प्रमुख कामगार अधिकारी (प. उप.)

२२६२०२५९ (४६९४)
भ्रमणध्वनी - ९८९९६२९८७
ई-मेल : jchlo.labour@mcgm.gov.in

श्रीम. लिना उ. इंगळे
सह प्रमुख कामगार अधिकारी (शहर) (प्र.)

२२६२०२५९ (४६२४)
भ्रमणध्वनी - ९४२३६२२४४५
ई-मेल : dl511b.ho@mcgm.gov.in

श्री. स्वप्निल प्रल्हाद सुरडकर
सह प्रमुख कामगार अधिकारी (घ.क.व्य.) (प्रभारी)

२३८४४४५०
भ्रमणध्वनी - ९६९९८०४४७७
ई-मेल : jcl01.swm@mcgm.gov.in

विधी (लीगल)

खोली क्र. ३११, तिसरा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, मुंबई - ४०० ००१.

अॅड. श्री. सुनिल कचेरवर सोनवणे

कायदा अधिकारी

(सेवानिवृत्ती दि. ३०.०९.२०२४)

२२६२०२५१ (४३३१/४४८५)

भ्रमणध्वनी - ९९६९३८०६५५

ई-मेल : lo01.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) संघमित्रा राजेश संदानसिंग

संयुक्त कायदा अधिकारी

(सर्वोच्च व उच्च न्यायालय)

(सेवानिवृत्ती दि. ३०.०४.२०२४)

२२६२०२५१ (४३१२)

भ्रमणध्वनी - ९००४९६४४४६

ई-मेल : jtlo03.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) कोमल राजेश पंजाबी

संयुक्त कायदा अधिकारी

(लघुवाद न्यायालय, औद्योगिक व कामगार न्यायालय,
फौजदारी न्यायालय)

२२६२०२५१ (४३१५)

भ्रमणध्वनी - ९८९९५०८७५

ई-मेल : jtlo02.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) सुखश्री मिलिंद मोदले

संयुक्त कायदा अधिकारी

(शहर दिवाणी न्यायालय)

२२६२०२५१ (४३१४)

भ्रमणध्वनी - ९९६९२५२१५०

ई-मेल : jtlo01.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) ममता राजेश भोईर

उप कायदा अधिकारी

(उच्च न्यायालय, सूट)(ऑर्बिटेशन)

२२६२०२५१ (४३७५)

भ्रमणध्वनी - ९७०२४४९८६०

ई-मेल : dylo02.legal@mcgm.gov.in

अॅड. श्री. हर्षद चिंतामण पिंपळे

उप कायदा अधिकारी

(औद्योगिक व कामगार न्यायालय)

२२६२०२५१ (४५३५)

भ्रमणध्वनी - ९८६९३५८५७५

ई-मेल : dylo01.legal@mcgm.gov.in

अॅड. श्री. अरुण देविदास धुमाळे

उप कायदा अधिकारी

(डीआरटी न्यायालय)

२२६२०२५१ (४३४४)

भ्रमणध्वनी - ९९८७८८५७२६

ई-मेल : dylo05.legal@mcgm.gov.in

अॅड. श्री. संदीप मोहन पाटील

उप कायदा अधिकारी

(सर्वोच्च न्यायालय, मूळ बाजू व पी.आय.एल.)

२२६२०२५१ (४३८९)

भ्रमणध्वनी - ९९३०५२५२३२

ई-मेल : dyl08.legal@mcgm.gov.in

अॅड. श्री. विकास पंढरीनाथ कुमावत

उप कायदा अधिकारी

(शहर दिवाणी न्यायालय, शहर व पूर्व उपनगरे)

२२६२०२५१ (४३५०)

भ्रमणध्वनी - ९०८२२००९५२

ई-मेल : dylo04.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) शोभा अजितकुमार

उप कायदा अधिकारी

(हस्तांतरण - २)

२२६२०२५१ (४३८३)

भ्रमणध्वनी - ९८६९२८८६००

ई-मेल : dylo03.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) तृप्ती हरिश्चंद्र पुराणिक

उप कायदा अधिकारी

(हस्तांतरण - १)

२२६२०२५१ (४४८८)

भ्रमणध्वनी - ९८६९३३८९५०

ई-मेल : dylo11.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) कुमूदा कृ. सोरान
उप कायदा अधिकारी
(शहर दिवाणी न्यायालय, पश्चिम उपनगरे)

२८४९४६८० / २८४९००३८
भ्रमणध्वनी - ७९७७२२००५२
ई-मेल : dylo07.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) पल्लवी अल्हाद ठकार
उप कायदा अधिकारी
(उच्च न्यायालय, मूळ बाजू)

२२६२०२५९ (४३७६)
भ्रमणध्वनी - ९८२०४२७२६०
ई-मेल : dylo06.legal@mcgm.gov.in

अॅड. श्री. अमोल विजयकुमार दिवटे
उप कायदा अधिकारी
(उच्च न्यायालय, अपिलिय बाजू व पी.आय.एल)

२२६२०२५९ (४५२७)
भ्रमणध्वनी - ८९०८३४३३५८
ई-मेल : dylo09.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) माधुरी मिलिंद मोरे
उप कायदा अधिकारी
(फौजदारी न्यायालय)

२२६२०२५९ (४८७३)
भ्रमणध्वनी - ९८२९३४७३६९
ई-मेल : dylo12.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) वंदना विनोद महाडिक
उप कायदा अधिकारी
(लघुवाद न्यायालय)

२२६२०२५९ (४८४९)
भ्रमणध्वनी - ९८२०९५६४७९
ई-मेल : dylo10.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीम.) दिपाली दिनेशराव पाटील
उप कायदा अधिकारी
(शहर दिवाणी न्यायालय, शहर)

२२६२०२५९ (४३९३)
भ्रमणध्वनी - ९३२०५९७७७८
ई-मेल : dylo13.legal@mcgm.gov.in

अॅड. (श्रीमती) वंदना बाबाजी सावंत
प्रमुख चौकशी अधिकारी
(विधी खाते)

२४९३४५६० (२४०)
भ्रमणध्वनी - ९८९९४३३६३९
ई-मेल : cheo.legal@mcgm.gov.in

अनुज्ञापन खाते

६ वा मजला, मलनि:सारण प्रचालन प्रशासकीय इमारत, दादर उदंचन केंद्र, २४९, सेनापती बापट मार्ग, दादर (प.), मुंबई - २८.

अनुज्ञापन अधीक्षक

२४२९९२०३
भ्रमणध्वनी -
ई-मेल : sl.licence@mcgm.gov.in

सह अनुज्ञापन अधीक्षक

भ्रमणध्वनी -
ई-मेल :

श्री. शरद चंद्रकांत आयरे

उप अनुज्ञापन अधीक्षक
(परिमंडळ ३, ४, ७ व २ मधील एफ/उत्तर, एफ/दक्षिण व जी/उत्तर)

२४२९९२०४
भ्रमणध्वनी - ९८२९३८४३२९
ई-मेल : dysup01.licence@mcgm.gov.in

श्री. अनिल लक्ष्मण काटे

उप अनुज्ञापन अधीक्षक (प्र.)
(परिमंडळ ९, ५, ६ व २ मधील जी/दक्षिण)

२४२९९२०४
भ्रमणध्वनी - ९८२०८५०४८४
ई-मेल : asl04.licence@mcgm.gov.in

श्री. अनिल लक्ष्मण काटे

सहाय्यक अनुज्ञापन अधीक्षक
(परिमंडळ ५ व ६)

२४२९९२०४
भ्रमणध्वनी - ९८२०८५०४८४
ई-मेल : asl04.licence@mcgm.gov.in

श्री. विजय श्रीरंग अडसूळ

सहाय्यक अनुज्ञापन अधीक्षक

(परिमंडळ १ व २ मधील जी/दक्षिण)

२४२११२०४

भ्रमणध्वनी - ९८९२७८५१०१

ई-मेल :asl02.licence@mcgm.gov.in

श्री. श्रीराम महादेव मांजरेकर

सहाय्यक अनुज्ञापन अधीक्षक

(परिमंडळ ४ व ७)

२४२११२०४

भ्रमणध्वनी - ९८३३६३७०३३

श्री. अनिल आनंदा शेवाळे

सहाय्यक अनुज्ञापन अधीक्षक

(परिमंडळ ३ व २ मधील एफ/उत्तर, एफ/दक्षिण व जी/उत्तर)

२४२११२०४

भ्रमणध्वनी - ९८७०३५९८९८

ई-मेल :asl03.licence@mcgm.gov.in

बाजार खाते

१ ला मजला, महात्मा ज्योतिबा फुले मंडई, दादाभाई नौरोजी मार्ग, मुंबई - ४०० ००१.

श्री. प्रकाश राजाराम रसाळ

सहाय्यक आयुक्त (बाजार) (प्रभारी)

२३४४०७४९ (१०२)

२३४२९६३४/२३४३८२६७

भ्रमणध्वनी - ९८२१८८७१०२

ई-मेल : ac.market@mcgm.gov.in

दुकाने व आस्थापना

५वा मजला, हॉर्कर्स प्लाझा इमारत, सेनापती बापट मार्ग, दादर (प.), मुंबई - ४०० ०२८.

श्री. विनोद कालिकाप्रसाद सिंह

प्रमुख अधिकारी

(से. नि. दि. ३१.०७.२०२४)

२४३११७५१

२४२२४९०१ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९२९३६६७३

ई-मेल : ci.se@mcgm.gov.in

श्री. सुरेश पंडित सोनवणे

उप प्रमुख सुविधाकार

२४३११७५१

भ्रमणध्वनी - ९३२४३५७६४३

ई-मेल : dyciz1.se@mcgm.gov.in

श्री. शैलेश नारायण तावडे

उप प्रमुख सुविधाकार

२४३११७५१

भ्रमणध्वनी - ९८६९७८९७११

ई-मेल : dyciz2.se@mcgm.gov.in

- रिक्त -

उप प्रमुख सुविधाकार

२४३११७५१

भ्रमणध्वनी -

ई-मेल : dyciz3.se@mcgm.gov.in

- रिक्त -

उप प्रमुख सुविधाकार

२४३११७५१

भ्रमणध्वनी -

ई-मेल : dyciz4.se@mcgm.gov.in

पर्यावरण विभाग

३रा मजला, नवीन यानगृह इमारत, हिंदू स्मशान भूमीजवळ, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्री. विकास दिनकर सामंत

उप प्रमुख अभियंता
(स्थापत्य)

२४९३५६८८/९३

२४९२३४६२ (वै)

भ्रमणध्वनी - ९८९९०६८७४६

ई-मेल : dyche01cvlenv.swm@mcgm.gov.in

आश्रय योजना कक्ष

३ रा मजला, वरळी अभियांत्रिकी केंद्र, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, वरळी नाका, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्री. विकास दिनकर सामंत

उप प्रमुख अभियंता

२४९३५६८८/९३

भ्रमणध्वनी - ९८९९०६८७४६

ई-मेल : ee.swm@mcgm.gov.in

प्रमुख अभियंता (दक्षता)

१ ला मजला, इमारत २/ए, सी. टी.एस. क्र. ४०४५, ए-(१/ए, १/बी, १/सी), विलेज किरोळ-घाटकोपर, नित्यानंद नगर, घाटकोपर-अंधेरी लिंक मार्ग, घाटकोपर (प.), मुंबई - ४०० ०८६.

श्री. गिरीश भिमराव निकम

प्रमुख अभियंता (प्रभारी)

२५०००९९७/९८ (१०१)

भ्रमणध्वनी - ९८२०२६४०८७

ई-मेल : che.vigilance@mcgm.gov.in

श्री. शांतीलाल रणछोडभाई टांक

उप प्रमुख अभियंता (प. उपनगरे)

२५०००९९७/९८ (६०७)

भ्रमणध्वनी - ९८९२२३८८००

ई-मेल : dyche01.vigilance@mcgm.gov.in

श्री. रामचंद्र पुंडलिक कदम

उप प्रमुख अभियंता (शहर आणि पूर्व उपनगरे)

२५०००९९७/९८ (११०)

भ्रमणध्वनी - ९९२०५६२२२८

ई-मेल : dyche03.vigilance@mcgm.gov.in

आपत्कालीन व्यवस्थापन व मध्यवर्ती तक्रार नोंदणी केंद्र विभाग

दुसरा मजला, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. महेश लाला नार्वेकर

संचालक (आपत्कालीन व्यवस्थापन)

२२६२०२५१ / २२६९४७२५ / २७

२२७०४४०३(४२३२)

भ्रमणध्वनी - ९८२०७०२५२५

ई-मेल : director.dm@mcgm.gov.in

श्रीमती रश्मी राजेंद्र लोखंडे

प्रमुख अधिकारी

२२६२०२५१ / २२६९४७२५ / २७

२२७५४००० (४२३३)

भ्रमणध्वनी - ९८३३८०६४०८

ई-मेल : co.dm@mcgm.gov.in

श्रीमती निलिमा सुभाष हुंबरे
उप प्रमुख अधिकारी

२२६२०२५१ / २२६९४७२५ / २७ (४८७९)
२२७५४००० (४२३२)
भ्रमणध्वनी - ८८७९६९९४६९
ई-मेल : dych01.dm@mcgm.gov.in

(आपत्कालीन मदतसेवा व नागरी तक्रारींकरिता क्रमांक १९१६)

राजशिष्टाचार व संपर्क विभाग

पहिला मजला, महानगरपालिका मुख्यालय, मुख्य इमारत, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. अमित आत्माराम वैती
प्रमुख राजशिष्टाचार व संपर्क अधिकारी

२२७५४२०४ / ०६
भ्रमणध्वनी - ९६९९४८०४०९
ई-मेल : irw@mcgm.gov.in
amitvaity2004@gmail.com

श्री. संदीप नारायण लाळगे
राजशिष्टाचार व संपर्क अधिकारी

२२७५४२०४ / ०६
भ्रमणध्वनी - ९६९९४८०४०३
ई-मेल : irw@mcgm.gov.in
sandeepalge@gmail.com

मध्यवर्ती पुराभिलेख कक्ष

६ वा व ७ वा मजला, प्रफुल्लबन सोसायटी, मिरांडावाडी महानगरपालिका शाळा इमारत, राम मारुती मार्ग (विस्तारीत), शिवाजी पार्क पोलीस ठाण्याजवळ, दादर (प.), मुंबई - ४०० ०२८.

- रिक्त -

प्रमुख अभिलेख अधिकारी

२४३९५०३०
ई-मेल : 3439500@mcgm.gov.in
: rea01cao.cac@mcgm.gov.in

पुरातन वास्तु जतन कक्ष

तळ मजला, महानगरपालिका मुख्यालय, मुख्य इमारत, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. संजय सुर्यकांत गोलतकर
वरिष्ठ पुरातन वास्तुजतन अभियंता

२२७५४०९०
भ्रमणध्वनी - ९८६९४४२४५७
ई-मेल : ae01hcc.hq@mcgm.gov.in

व्यवसाय विकास खाते

तळमजला, महानगरपालिका इंजिनिअरींग हब, डॉ. ई. मोझेस मार्ग, आचार्य अत्रे चौक, वरळी, मुंबई - ४०० ०१८.

श्रीमती शशी बाला
प्रमुख (व्यवसाय विकास)

२४९५८९०९ (८९३२) / २४९५८९३२ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८२०८९९४९९
ई-मेल : chief.bdd@mcgm.gov.in

डॉ. सतिश रेवतकर
उप प्रमुख (व्यवसाय विकास)

२४९५८९०९ (८२४९) / २४९५८२४९ (वै)
भ्रमणध्वनी - ९८२२७२९९४९
ई-मेल : dychief.bdd@mcgm.gov.in

मानव संसाधन विभाग

६वा मजला, मानव संसाधन कार्यालय, विस्तारित इमारत, महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, फोर्ट, मुंबई-४०० ००९.

- रिक्त-	२२६२०२५९	(४६४९)
मानव संसाधन अधिकारी	२२७५४६४९	(वै)
	भ्रमणध्वनी -	
	ई-मेल : exe.hr@mcgm.gov.in	
श्री. मुनाफ जमाल शेख	२२६२०२५९	(४६४९)
मा. सं. अधिकारी (प्र.)	२२७५४२७७	(वै)
	भ्रमणध्वनी - ९८९२६४९२९९	
	ई-मेल : hrc01.hr@mcgm.gov.in	
श्रीमती भक्ति सुजित राऊळ	२२६२०२५९	(४६४९)
उप मा. सं. अधिकारी	२२७५४०३४	(वै)
	भ्रमणध्वनी - ९८७०४२९०६९	
	ई-मेल : sub05.hr@mcgm.gov.in	
श्रीमती स्वाती सिध्देश जामसंडेकर	२२६२०२५९	(४८२२)
उप मा. सं. अधिकारी (प्रभारी)	२२७५४०३४	(वै)
	भ्रमणध्वनी - ९९६७६६८४४०	
	ई-मेल : sub04.hr@mcgm.gov.in	

कार्यस्थळी महिलांवरील लैंगिक अत्याचार प्रतिबंध प्रमुख अंतर्गत तक्रार समिती व सावित्रीबाई फुले स्त्री संसाधन केंद्र

राजगृह सोसायटी, बाळाशेट मडुरकर मार्ग, प्रभादेवी (प.), मुंबई - ४०० ०९३.

श्रीम. चंदा जाधव	२२६२०२५९ (४३६०)
अध्यक्षा	२२६९६८३९
	भ्रमणध्वनी - ९९६७२०३७८०
	ई-मेल : secretary.spgrc@mcgm.gov.in
श्रीम. अपूर्वा प्रभू	२४३२५९५०, २४३२३८६२
सचिव	भ्रमणध्वनी - ९८२०९७८२९३
	ई-मेल : secretary.spgrc@mcgm.gov.in
डॉ. कामाक्षी भाटे	२४३२५९५०/२४३२३८६२
अशासकीय सभासद / प्रशिक्षक	भ्रमणध्वनी - ९८२९०३३२२२
	ई-मेल : secretary.spgrc@mcgm.gov.in
श्रीम. स्नेहा खांडेकर	२४३२५९५०, २४३२३८६२
अशासकीय सभासद / प्रशिक्षक	भ्रमणध्वनी - ९८९९७७०९६६
	ई-मेल : secretary.spgrc@mcgm.gov.in

बेस्ट उपक्रमाचे प्रमुख अधिकारी

महाव्यवस्थापकांचे कार्यालय, पहिला मजला, बेस्ट भवन, बेस्ट मार्ग, कुलाबा, मुंबई - ४०० ००९.

श्री. विजय सिंघल

महाव्यवस्थापक

२२८५६२६२ (३९३/३९४) / २२८७३९६९-६२

२२७९९३९३

भ्रमणध्वनी - ८००७००२००९

ई-मेल : gm@bestundertaking.com

रिक्त

सहा. महाव्यवस्थापक (विद्युत पुरवठा)

२२८५६२६२ (५०९/५१०)

२२८३०२८४ / २२७९९५१०

ई-मेल : electric@bestundertaking.com

agmes@bestundertaking.com

श्री. निवास राव

मुख्य व्यवस्थापक (कार्य)

२२७९९८०२ (कुलाबा)

२२८५६२६२ (८०२)

२४९३०८२७ (दादर)

२४९९४२०३

२४९४६२६२ (२०३)

भ्रमणध्वनी - ९३२२८८०६२६

ई-मेल : asrao@bestundertaking.org

श्री. श्रीनिवास र. पोतनीस

मुख्य अभियंता (स्थापत्य)

२२७९९४६९

२२८५६२६२ (४६९)

भ्रमणध्वनी - ९८६९४८५९९९

ई-मेल : cecivil@bestundertaking.com

श्री. राजेंद्र रा. डुबल

सहा. महाव्यवस्थापक (विधी)

२२७९९४५९

२२८५६२६२ (४५९)

भ्रमणध्वनी - ७५०६३५६७९९

ई-मेल : agml@bestundertaking.com

श्री. सुनिल रा. जाधव

मुख्य व्यवस्थापक (वाहतूक)

२२७९९८६९ / २२७९९८६३

२२८५६२६२ (८६९)

भ्रमणध्वनी - ९८६९०४९६५३

ई-मेल : cmtr@bestundertaking.com

transport@bestundertaking.com

श्री. सुशिल भि. पवार

कर्मचारीय व्यवस्थापक

२२७९९३३९

२२८५६२६२ (३३९)

भ्रमणध्वनी - ७०४५९४७३६७

ई-मेल : personneldept@bestundertaking.com

रिक्त

जनता संपर्क अधिकारी

२२८५६२६२ (३९५/३९६)

२२७९९३९५/९६

भ्रमणध्वनी -

ई-मेल : probestundertaking@gmail.com

महाराष्ट्र विधानमंडळ *

श्री. रमेश बैस
राज्यपाल

- रिक्त -
सभापती
महाराष्ट्र राज्य विधानपरिषद

अॅड. राहुल सुरेश नार्वेकर
अध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य विधानसभा

डॉ. (श्रीमती) नीलम गोऱ्हे
उप सभापती
महाराष्ट्र राज्य विधानपरिषद

श्री. नरहरी झिरवाळ
उपाध्यक्ष
महाराष्ट्र राज्य विधानसभा

श्री. अंबादास दानवे
विरोधी पक्षनेता
महाराष्ट्र राज्य विधानपरिषद

श्री. विजय नामदेवराव वडेटीवार
विरोधी पक्षनेता
महाराष्ट्र राज्य विधानसभा

महाराष्ट्र राज्याचे मंत्रिमंडळ *

नाव	विभाग	दूरध्वनी क्रमांक	
		कार्यालय	निवास
मा. मुख्यमंत्री			
श्री. एकनाथ संभाजी शिंदे	सामान्य प्रशासन, नगर विकास, माहिती तंत्रज्ञान,	२२०२५२२२	२३६३४९५०
	माहिती व जनसंपर्क, परिवहन, सामाजिक न्याय,	२२०२५१५१	२३६३०४०८
	पर्यावरण व वातावरणीय बदल, खनिकर्म आणि इतर	२२८५४१६६	२३६३०९५८
	कोणत्याही मंत्र्यांना विवक्षितपणे नेमून न दिलेले विभाग किंवा विषय	२२७९३३४०	२३६३०६०९ २३६३०२८६
मा. उप मुख्यमंत्री			
श्री. देवेंद्र गंगाधरराव फडणवीस	गृह, विधी व न्याय, जलसंपदा व लाभ क्षेत्र विकास,	२२०२५०१४	२३६३०३४४
	गृहनिर्माण, ऊर्जा, राजशिष्टाचार	२२०२२४०१	२३६३३१९०
		२२०२४३८३	
मा. उप मुख्यमंत्री			
श्री. अजित अनंतराव पवार	वित्त व नियोजन	२२८७१४४०	२३६३१६०६
		२२८७५४४१	२३६२१६१२
मा. मंत्री			
श्री. छगन चंद्रकांत भुजबळ	अन्न, नागरी पुरवठा व ग्राहक संरक्षण	२२८३१९८३	२२८८६०९६
		२२०२५३१३	२२८८६२९४
श्री. दिलीप दत्तात्रय वळसे-पाटील	सहकार	२२८४२७२०	२२०२२५४०
		२२८४२७९१	२२०४६११४

श्री. राधाकृष्ण एकनाथराव विखे-पाटील	महसूल, पशुसंवर्धन, दुग्ध व्यवसाय विकास	२२०२४८५० २२०२५२४७	२३५१५८८९ २३५२४६६४
श्री. सुधीर सच्चिदानंद मुनगंटीवार	वने, सांस्कृतिक कार्ये, मत्स्यव्यवसाय	२२०२९७४२ २२०२७१७४	२३६१८६८६ २३६१८५८५
श्री. हसन मियालाल मुश्रीफ	वैद्यकीय शिक्षण, विशेष सहाय्य	२२८४३२४६ २२८४३२६४	२२८१७०६४ २२८१७०७८
श्री. चंद्रकांत (दादा) बच्चू पाटील	उच्च व तंत्रशिक्षण, वस्त्रोद्योग, संसदीय कार्ये.	२२०२५३९८ २२०२४७५१	२२०२००९२ २२०२०६१५
श्री. विजयकुमार कृष्णराव गावीत	आदिवासी विकास	२२०२४९५० २२०२५३६०	२३६८५५०१ २३६७६९५१
श्री. गिरीश दत्तात्रय महाजन	ग्रामविकास व पंचायत राज, पर्यटन	२२०२६६५८ २२०२४८३२	२३६३७०७५ २३६३३६७६
श्री. गुलाबराव रघुनाथराव पाटील	पाणी पुरवठा व स्वच्छता	२२८४३६५७ २२८४३६४७	२३६३००९६ २३६३४६६९
श्री. दादाजी दगडू भुसे	सार्वजनिक बांधकाम (सार्वजनिक उपक्रम)	२२०२५३२८ २२८४३६१४	२२०२३४७८ २२०२३४७९
श्री. संजय दुलीचंद राठोड	मृद व जलसंधारण	२२८८६०२५ २२८८६२९३	२३६३२०४५ २३६३४३४४
श्री. धनंजय पंडितराव मुंडे	कृषी	२२०२५३०० २२०२४६८८	२२८२८२१४ २२८५४६३१
श्री. सुरेश (भाऊ) दगडू खाडे	कामगार	२२८४३७१८ २२८१३६२३	२३६३३६५९ २३६९७२७८
श्री. संदिपानराव आसाराम भुमरे	रोजगार हमी योजना, फलोत्पादन	२२०२५२५१ २२०२८६६०	२२०२५३११ २२०२४५७०
श्री. उदय रविंद्र सामंत	उद्योग	२२८४३६२८ २२८४३६६४	२३६१३५१४ २३६११५८९
श्री. तानाजी जयवंत सावंत	सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण	२२०२३८५८ २२०२५०५१	२२०२३४७५ २२०२३४७६
श्री. रविंद्र दत्तात्रय चव्हाण	सार्वजनिक बांधकाम (सार्वजनिक उपक्रम वगळून)	२२०२४७०० २२०२५७३६	२२०२३२०३ २२०२३२०४
श्री. अब्दुल सत्तार	अल्पसंख्यांक विकास व औकाफ, पणन	२२८७५९३० २२८७६३४२	२२०२०३३४ २२०२०४३३
श्री. दीपक वसंतराव केसरकर	शालेय शिक्षण, मराठी भाषा	२२०२५३६२ २२०२५२५० २२८२२२२९ २२०२७९४२	२३६२०७७० २३६००७७१
श्री. धर्मरावबाबा भगवंतराव आत्राम	अन्न व औषध प्रशासन	२२८८६१८८ २२८८६०९३	२२८२६६९८ २२८२६९६४

श्री. अतुल मोरेश्वर सावे	गृहनिर्माण, इतर मागास बहुजन कल्याण	२२०२३९९२ २२८८२१९०	२२८८२९०२ २२८८२१९०
श्री. शंभूराज शिवाजीराव देसाई	राज्य उत्पादन शुल्क	२२०४२८१० २२८८५१०४	२२०२०५२७ २२०२०५७८
श्रीमती आदिती वरदा सुनील तटकरे	महिला व बालविकास	२२८१७०४० २२८१७०७४	२२०२२२१९ २२८२९५३५
श्री. संजय बाबुराव बनसोडे	क्रीडा व युवक कल्याण, बंदरे	२२०२३०५९ २२०२२९२४	
श्री. मंगल प्रभात लोढा	कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता	२२०२५३०८ २२०२४५९२	२२०२००९७ २२८८००८३
श्री. अनिल भाईदास पाटील	मदत व पुनर्वसन, आपत्ती व्यवस्थापन	२२०२४७०० २२०२५७३६	२२०२७१६२ २२०२०५४०

* संदर्भ : <https://www.maharashtra.gov.in> दि. १८/१२/२०२३ पर्यंतच्या अद्ययावत माहितीनुसार.

मुंबईतील खासदार

नाव	मतदारसंघ	दूरध्वनी क्रमांक	भ्रमणध्वनी क्रमांक
श्री. अरविंद सावंत	दक्षिण मुंबई	२४१६३६००	९८६९००४४८८
श्री. राहुल शेवाळे	दक्षिण-मध्य मुंबई	२५२९१००१	९८६९९८२२४४
श्री. गोपाळ शेटी	उत्तर मुंबई	२८९९८९९९ २८०८९५६७	९८६९०११२६७
श्रीमती पूनम महाजन	उत्तर-मध्य मुंबई	२४९३११११	९८२१९७७७७७
श्री. गजानन कीर्तीकर	वायव्य (उत्तर-पश्चिम) मुंबई	२९२७०२६२	९८२१११४८७२
श्री. मनोज कोटक	ईशान्य (उत्तर-पूर्व) मुंबई	२५६९०५३२	९८२११६३७४२

मुंबईतील विधान परिषद सदस्य

नाव	मतदारसंघ	भ्रमणध्वनी क्रमांक
श्री. उद्धव बाळासाहेब ठाकरे	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९००४११५४७२
श्री. कपिल पाटील	मुंबई विभाग शिक्षक	९८१९८७०५५५
अॅड. अनिल परब	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९८२०४१३५०५
श्री. विजय (भाई) गिरकर	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९८२०१८०५९५
श्री. प्रवीण दरेकर	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९८३३३२१२६३
श्री. विलास पोतनीस	मुंबई विभाग पदवीधर	९८६९०२१८२०
श्री. प्रसाद लाड	विधानसभा सदस्यांद्वारा	८१०८१८८८८८
डॉ. (श्रीमती) मनिषा कायंदे	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९८२०२३६३०४
श्री. सुनील शिंदे	मुंबई स्थानिक प्राधिकारी संस्था	९८६९०००१५५

श्री. राजहंस सिंह	मुंबई स्थानिक प्राधिकारी संस्था	९८२०७०२८८८
श्री. अशोक (भाई) जगताप	विधानसभा सदस्यांद्वारा	८२९१७०००००
श्री. सचिन अहिर	विधानसभा सदस्यांद्वारा	९८२०३४८७४०

बृहन्मुंबईतील विधानसभा सदस्य मुंबई उपनगर जिल्हा

मतदारसंघ क्रमांक / मतदारसंघाचे नाव	नाव	भ्रमणधनी क्रमांक
१५२-बोरिवली	श्री. सुनिल राणे	९८१९६००००९
१५३-दहिसर	श्रीमती मनिषा अशोक चौधरी	९३२०१२३४१३
१५४-मागाठाणे	श्री. प्रकाश सुर्वे	९८२१०३४९२३
१५५-मुलुंड	श्री. मिहीर कोटेचा	९८२००९४६९४
१५६-विक्रोळी	श्री. सुनिल राऊत	९८२१२४५०५२
१५७-भांडुप (पश्चिम)	श्री. रमेश कोरगांवकर	९८६७३७९००९
१५८-जोगेश्वरी (पूर्व)	श्री. रविंद्र वायकर	९५९४०१११११
१५९-दिंडोशी	श्री. सुनिल प्रभु	९८२०७०२७७७
१६०-कांदिवली (पूर्व)	श्री. अतुल भातखळकर	९८९२२०८५८८
१६१-चारकोप	श्री. योगेश सागर	९८१९८०२७२७
१६२-मालाड (पश्चिम)	श्री. अस्लम शेख	९८९२९१५५५७
१६३-गोरेगाव	श्रीमती विद्या जयप्रकाश ठाकूर	९७६९१३८९२५
१६४-वसोवा	डॉ. (श्रीमती) भारती हेमंत लव्हेकर	९८२०२८६१३७
१६५-अंधेरी (पश्चिम)	श्री. अमित साटम	९८२०३४७१७९
१६६-अंधेरी (पूर्व)	श्रीमती ऋतुजा लटके	९८३३४३८७७७
१६७-विलेपार्ले	अॅड. पराग अळवणी	९८२०३५०५४४
१६८-चांदिवली	श्री. दिलीप लांडे	९८३३२०१६४६
१६९-घाटकोपर (पश्चिम)	श्री. राम कदम	९८३३१५९९१२
१७०-घाटकोपर (पूर्व)	श्री. पराग शाह	९३२४९१११११
१७१ - मानखुर्द शिवाजी नगर	श्री. अबू आसिम आजमी	९८२१६६७७५५
१७२-अणुशक्ती नगर	श्री. नवाब मलिक	९८६७३५५०१४
१७३-चेंबूर	श्री. प्रकाश फातर्पेकर	९८३३१६९००९
१७४-कुर्ला	श्री. मंगेश कुडाळकर	९३२२२७८९२५
१७५-कलिना	श्री. संजय पोतनीस	९३२२३३८६२३
१७६-वांद्रे (पूर्व)	श्री. झीशान बाबा सिद्दिकी	९८१९३४१७७८
१७७-वांद्रे (पश्चिम)	अॅड. आशिष शेला	९८२०१२०२०५

मुंबई शहर जिल्हा

१७८-धारावी	प्रा. (श्रीमती) वर्षा एकनाथ गायकवाड	७७३८२२३३४५
१७९-सायन कोळीवाडा	कॅप्टन तमिल आर. सेल्वन	९८२००५८१२८
१८०-वडाळा	श्री. कालिदास कोळंबकर	९३२४१५४८४८
१८१-माहिम	श्री. सदानंद सरवणकर	९८२००३३११७
१८२-वरळी	श्री. आदित्य ठाकरे	९८१९९४००१०
१८३-शिवडी	श्री. अजय चौधरी	९८२०५१०१७१
१८४-भायखळा	श्रीमती यामिनी यशवंत जाधव	९७६९९४७४५
१८५-मलबार हिल	श्री. मंगल प्रभात लोढा	९८२००२१५९२
१८६-मुंबादेवी	श्री. अमिन पटेल	९८२०१०५७६१
१८७-कुलाबा	अॅड. राहुल नार्वेकर	९८१९२१९१६६

महाराष्ट्र शासनाचे सचिव *

पदनाम व विभाग	दूरध्वनी क्र. आणि ई-मेल
श्री. मनोज सौनिक मुख्य सचिव	२२०२५०४२ / ८७६२ cs@maharashtra.gov.in
श्री. अश्वनी कुमार अतिरिक्त मुख्य सचिव महसूल व वन, ओएसडी - अपिल	२२८३६३६३ sec.revenueappl@maharashtra.gov.in
श्रीमती सुजाता सौनिक अतिरिक्त मुख्य सचिव; गृह	२२८२१७४३ acs.arom@maharashtra.gov.in
डॉ. नितीन करीर अतिरिक्त मुख्य सचिव; वित्त	२२०२९७२१ acs.finance@maharashtra.gov.in
श्री. राजेश कुमार अतिरिक्त मुख्य सचिव; सहकार, पणन आणि वस्त्रोद्योग	२२०२५२८३ psec.coop@maharashtra.gov.in
श्री. आशिष कुमार सिंह अतिरिक्त मुख्य सचिव; लेखा आणि कोषागारे, वित्त	२२८४५६११ psec.aandt@maharashtra.gov.in
श्री. नितीन गद्रे अतिरिक्त मुख्य सचिव; सामान्य प्रशासन (कार्मिक)	२२८८६१४१ acs.gadservices@maharashtra.gov.in
डॉ. भूषण गगराणी मुख्यमंत्र्यांचे अतिरिक्त मुख्य सचिव	२२०२०६८० psec1.cm@maharashtra.gov.in

श्री. अनुप कुमार	अतिरिक्त मुख्य सचिव; कृषी	२२०२५३५७, २२०२९३४२ sec.agri@maharashtra.gov.in
श्री. एस. एम. देशपांडे	अतिरिक्त मुख्य सचिव; सामान्य प्रशासन व मुख्य निवडणूक अधिकारी	२२०२९९६५ ceo_maharashtra@eci.gov.in
श्री. दीपक कपूर	अतिरिक्त मुख्य सचिव; जलसंपदा	२२०२३०३८ psecwr.wrd@maharashtra.gov.in
श्रीमती वल्सा नायर - सिंह	अतिरिक्त मुख्य सचिव; गृहनिर्माण	२२८२१९६९ psec.housing@maharashtra.gov.in
डॉ. राजगोपाल देवरा	अतिरिक्त मुख्य सचिव; महसूल	२२०२४५८८ psec.revenue@maharashtra.gov.in
श्री. ओ. पी. गुप्ता	अतिरिक्त मुख्य सचिव; वित्त	२२०२९१०८ sec.exp@maharashtra.gov.in
श्रीमती मनिषा पाटणकर-म्हैसकर	अतिरिक्त मुख्य सचिव; सार्वजनिक बांधकाम	२२०२६६१२ acs.pwd@maharashtra.gov.in
श्री. मिलिंद म्हैसकर	अतिरिक्त मुख्य सचिव; सार्वजनिक आरोग्य	२२६१७३८८, २२६३२१६६, २३६३८६१४ (नि.) psec.pubhealth@maharashtra.gov.in
श्रीमती सीमा व्यास	अतिरिक्त मुख्य सचिव; एसईओ-१ सामान्य प्रशासन	२२८२१०३७ acs.gadseo1@maharashtra.gov.in
श्रीमती आभा शुक्ला	प्रधान सचिव; ऊर्जा, उद्योग आणि कामगार	psec.energy@maharashtra.gov.in
श्री. असीम कुमार गुप्ता	प्रधान सचिव ; १ - नगर विकास	२२०२६४१९ psec.ud1@maharashtra.gov.in
श्री. विकास खारगे	मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव	२२०२१८५० psec.cm@maharashtra.gov.in
श्री. बी. वेणूगोपाळ रेड्डी	प्रधान सचिव; महसूल आणि वन	२२०२३३६३ sec.forest@maharashtra.gov.in
डॉ. सोनिया सेठी	प्रधान सचिव; मदत आणि पुनर्वसन	psec.r&r@maharashtra.gov.in
श्री. दिनेश वाघमारे	प्रधान सचिव; (अपिल आणि सुरक्षा) गृह	२२०२५३४९ egssec-mh@gov.in

डॉ. के. एच. गोविंद राज	प्रधान सचिव; २ - नगर विकास	२२८२४१११, २२०२१४४४, २२८२८२८५ (नि.) sec.ud2@maharashtra.gov.in
श्रीमती राधिका रस्तोगी	प्रधान सचिव; पर्यटन आणि सांस्कृतिक कार्य	२२०२३४७२ psec.tourism@maharashtra.gov.in
श्री. विकास चंद्र रस्तोगी	प्रधान सचिव; उच्च आणि तंत्र शिक्षण	२२०२५३०१ psec.higheredu@maharashtra.gov.in
श्री. पराग जैन नैनुटिया	प्रधान सचिव; परिवहन अणि बंदरे, गृह	२२०२६५३४ psec.it@maharashtra.gov.in
श्री. संजय खंदारे	प्रधान सचिव; पाणी पुरवठा आणि स्वच्छता	२२६२६४०७ psec.wssd@maharashtra.gov.in
श्रीमती आय. ए. कुंदन	प्रधान सचिव; अल्पसंख्याक विकास	२२०२५२६४ psec.mdd@maharashtra.gov.in
श्रीमती विनीता वेद सिंधल	प्रधान सचिव; कामगार, उद्योग आणि ऊर्जा	२२०२७४३३, २२८२२१०५ psec.labour@maharashtra.gov.in
श्री. एकनाथ डवले	प्रधान सचिव; ग्राम विकास आणि पंचायत राज	२२०६०४४८ sec.rdd@maharashtra.gov.in
डॉ. हर्षदीप कांबळे	प्रधान सचिव; उद्योग, उर्जा आणि कामगार	२२०२५३९३ psec.industry@maharashtra.gov.in
श्री. आशिष शर्मा	उपमुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव	९९२२५०१५०२ asheeshksharma@hotmail.com
श्री. प्रवीण दराडे	प्रधान सचिव; पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल	२२८७३८४५ psec.environment@maharashtra.gov.in
श्री. रणजीत सिंह देओल	प्रधान सचिव; शालेय शिक्षण अणि क्रीडा	२२०२५२९२ acs.schedu@maharashtra.gov.in
श्री. सौरभ विजय	नियोजन विभागाचे प्रधान सचिव आणि विकास आयुक्त	२२०२९४९६ acs.planning@maharashtra.gov.in
श्री. नीरज धोटे	प्रधान सचिव; विधी व न्याय	२२०२७२७२ psec.rla@maharashtra.gov.in

श्रीमती अंशू सिन्हा	सचिव; इतर मागास बहुजन कल्याण	२२८२३८११ sec.vjntobcsbcw@maharashtra.gov.in
श्री. एन. नवीन सोना	सचिव; सार्वजनिक आरोग्य -२	२२६६७५७० psec.pubhealth@maharashtra.gov.in
डॉ. श्रीकर परदेशी	उपमुख्यमंत्र्यांचे सचिव	२२८४२५९२ shrikarpardeshi@gmail.com
श्री. अनुप कुमार यादव	सचिव; महिला आणि बालकल्याण	२२०२७०५० psec.wcd@maharashtra.gov.in
श्रीमती शैला ए.	सचिव; वित्तीय सुधारणा , वित्त	२२०२५४४८/३०८५ psec.reforms@maharashtra.gov.in
श्री. सुमंत भांगे	सचिव; सामाजिक न्याय आणि विशेष सहाय्य	२२०२४८५१, २२०२७२३४ secy.fcscp-mh@gov.in
श्रीमती जयश्री भोज	सचिव; पर्यटन	
श्री. विजय वाघमारे	सचिव; आदिवासी विकास	
श्री. तुकाराम मुंडे	सचिव; कृषी, पशुसंवर्धन आणि मत्स्योद्योग	२२०२७०१८ psec.adf@maharashtra.gov.in
श्री. विरेंद्र सिंह	सचिव; वस्त्रोद्योग	
श्री. सुनील चव्हाण	सचिव; मृदा आणि जल संवर्धन	
श्री. दिलीप गावडे	सचिव; राज्य मानवी हक्क आयोग	
श्री. अभय महाजन	सचिव; दिव्यांग कल्याण	९८२००३६१९२ abhay.mahajan@yahoo.com

विभागीय आयुक्त *

श्री. महेंद्र कल्याणकर	कोकण	०२१४१-२२८७४१३२, २७५७१३२४ divcom.konkan@maharashtra.gov.in
श्री. राधाकृष्ण गमे	नाशिक	०२५३-२४६१९०९, २४६१०९६ divcom.nashik@maharashtra.gov.in
श्री. सौरभ राव	पुणे	०२०-२६३६२२२३ divcom.pune@maharashtra.gov.in
श्री. मधुकर अर्दंड	छत्रपती संभाजीनगर	०२४०-२३३१२९४ divcom.aurangabad@maharashtra.gov.in
श्रीमती विजयालक्ष्मी बिदरी	नागपूर	०७१२-२५३२१२३, २५६२१३२ divcom.nagpur@maharashtra.gov.in
डॉ. निधी पांडे	अमरावती	०७२१-२६६२०३४, २५६२५६८ divcom.amravati@maharashtra.gov.in

जिल्हाधिकारी *

श्री. राजेंद्र क्षीरसागर	मुंबई शहर	०२२-२२६६२४४० collector.mumbaicity@maharashtra.gov.in
डॉ. राजेंद्र भोसले	मुंबई उपनगर जिल्हा	०२२-६९४०३३११ collector.mumbaisuburb@maharashtra.gov.in

* संदर्भ : <https://www.maharashtra.gov.in> दि. १८/१२/२०२३ पर्यंतच्या अद्ययावत माहितीनुसार.

दि म्युनिसिपल को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड, मुंबई

म्युनिसिपल बँक भवन, २४५, पी. डी. मेलो रोड, फोर्ट, मुंबई-४०० ००९.

दूरध्वनी क्रमांक : २२६९८६५३, २२६९३८९४, २२७९७८००, २२६९६९९९/९२

फॅक्स क्रमांक : २२७९७८९८ / २२७९७८९९

संकेतस्थळ : www.municipalbankmumbai.com

ई-मेल : mcbank@mcbmumbai.com

	कार्यालय	विस्तार	निवास
	अध्यक्ष		
डॉ. इ. सिं. चहल महानगरपालिका आयुक्त	२२६२०५२५	(वै.)	२२०४४०२९ ८९३०९७७७७७
	उपाध्यक्ष		
श्री. पी. वेलरासू अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (प्रकल्प)	२२६२३००४	(वै.)	२३६७२९४२ ९८६९५५२९४२
	संचालक मंडळ		
	कार्याध्यक्ष		
श्री. विश्वास शंकरवार महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ-४)	२६२८८४४३ २६२३७९३२	(वै.) (४०९)	९८२०७०२५९३
	उप-कार्याध्यक्ष		
श्री. रमाकांत बिरादार महानगरपालिका उप आयुक्त (परिमंडळ-२)	२४९३४५६० २४९५०४००	(वै.) (३००)	९९६७२०३७७९
	तज्ञ संचालक		
अॅड. श्री. सुनिल सोनवणे महानगरपालिका प्रमुख कायदा अधिकारी	२२६२०२५९	(४३३९/४४८५)	९९६९३८०६५५
	सभासदांनी निवडून दिलेले संचालक		
श्री. विष्णू ग. घुमरे एरिस्टो को. ऑप. हौ. सो. लि., बिल्डिंग नं.४८/९२०३, सुभाष नगर, चेंबूर, मुंबई - ४०० ०७९.	२५२०७५६७		९५९४३४५४८९
श्री. महावीर दा. बनगर बी-३०९, ओम श्री साईधाम अपार्टमेंट, फुलपाडा रोड, आर. जे. हॉटेल जवळ, विरार (पूर्व), ता. वसई, जि. पालघर - ४०९ ३०५.	७५०६२६५५९९		९८६७९४७२६६
श्री. प्रदीप बा. सावंत ४/४०२, गुलमर्ग को. ऑप. हौ. सो. लि., के. डब्लू, चितळे पथ, दादर (प.), मुंबई - ४०० ०२८.	२२६२०२५९		९३२२२७३४५७
श्री. बिपीन अ. बोरिचा २७/९, शांतीनगर, सानेगुरुजी मार्ग, सातरस्ता, मुंबई - ४०० ०९९.	२४९३४५६०	(२३९)	९९२०२५६५७४

<p>श्री. मुकेश व. घुमरे ५०/१७०४, हिमगिरी को-ऑप. हौ. सो. लि., सुभाष नगर, चेंबूर, मुंबई-४०० ०७१.</p>	९८३३८८२९१८
<p>श्री. अभिषेक प्र. मोहिते ११०४-२/ए, रुस्तमजी रिजेन्सी, जे. एस्. रोड, रुस्तमजी बिझनेस स्कूलजवळ, दहिसर (पश्चिम), मुंबई-४०० ०६८.</p>	९७७३६६७६४९
<p>श्री. अभिजित ना. बागुल रुम नं. ५, सुंदर गल्ली, पी. एल. लोखंडे मार्ग, चेंबूर, मुंबई-४०० ०८९.</p>	९७०२२२३०९१
<p>श्री. संजय धों. जाधव ३/१४, मराठा कंपाऊंड, ई. एस. पाटणवाला मार्ग, भायखळा (पूर्व) मुंबई-४०० ०२७.</p>	९८६९३५४९८०
<p>श्री. दयाराम उत्तम आडे बी/४०१, विसामो को-ऑप. हौ. सोसायटी, प्लॉट नं.१००, गोरार्ड - २, बोरिवली (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०९१.</p>	९८२०९३९५१२
<p>श्री. भानुदास वि. भोईर बी/२०२, दिव्यज्योती को-ऑप. हौ. सोसायटी, वारघडे नगर, ता. शहापूर, जि. ठाणे - ४२१ ६०१.</p>	९७६५३४५८०८
<p>श्री. किरण खं. आन्हाड १०५, नेब्युला हाईटस्, गंधार नगर, खडकपाडा, कल्याण (पश्चिम) - ४२१ ३०२.</p>	९९३०८७२०१०
<p>श्री. जालंदर ल. चकोर फ्लॅट नं.५, बी विंग, सत्यपुष्प को-ऑप. हौ.सोसायटी लि., सरस्वती इंग्लिश स्कूलसमोर, पाचपाखाडी, ठाणे - ४०० ६०१.</p>	९८२०९६११८९
<p>श्री. विलास कृ. साळुंके रुम. नं. १, म्युनिसिपल ट्रान्झिट कॅंप, बाबुला टॅंक, क्रॉस लेन रोड, म्युनिसिपल बी वॉर्ड ऑफिसशेजारी, डोंगरी, मुंबई-४०० ००९.</p>	९९३०३६५१३१
<p>श्री. महेश ग. ठाकरे मु. वेढेपाडा, पो. वज्रेश्वरी, ता. भिवंडी, जि. ठाणे, - ४०१ २०४.</p>	९९२११११५४४

श्री. राजेंद्र स. कराडे ९७०२६२२०६१
सी/३५, बी. एम. सी. कॉलनी, ३रा मजला,
गिल्डर लेन, मुंबई सेंट्रल,
मुंबई - ४०० ००८.

सौ. वर्षा अ. माळी २४०६३१६६ ९८६९४१२१८८
रुम नं. १०३, पहिला मजला, ए विंग,
मैत्री गार्डन, मैत्री ट्युलिप, पोखरण रोड नं. २,
ठाणे (प), ठाणे - ४०० ६०२.

श्रीमती रश्मी प्र. डावरे ७४०००८१८८१
ए/२२०२, रोमेल दिवा, चिंचोली बंदर रोड,
रिजॉईस इंटरनॅशनल शाळेजवळ,
मालाड (पश्चिम), मुंबई - ४०० ०६४.

कर्मचारी प्रतिनिधी

श्री. संदीप बा. साळवी ९७६९०५९७८०
बी/१०, श्री को-ऑप. हौ. सोसायटी लि.,
तानसा पार्इपलाईन रोड, लोकमान्य टिळक टर्मिनसजवळ,
टिळकनगर, चेंबूर, मुंबई - ४०० ०८९.

श्री. अनंत ग. धनावडे २२६३४४२३ ९८२०४९४९५४
बी.डी.डी. चाळ नं. ५, ए/ ३७,
एस. एस. वाघ मार्ग, नायगाव,
दादर (पूर्व), मुंबई - ४०० ०१४.

महाव्यवस्थापक

श्री. विनोद ही. रावदका २२६१६९११-१२ ८०१ ७०४५३५३७६६
सी/३०१, तिसरा मजला,
सीटी ट्रस्ट को. ऑप. हौ. सो. लि.,
सी. एस. नं. १९२८, १ ली क्रॉस लेन,
ना. म. जोशी मार्ग, भायखळा (पश्चिम),
मुंबई - ४०० ०११.

उप-महाव्यवस्थापक

श्री. भगवान स. पाटील २२६१६९११-१२ ८४२ ९८६९१५९९४७
२२०४, सी विंग, दोस्ती विजेता,
दोस्ती विहार, वर्तक नगर,
ठाणे - ४०० ६०६.

श्री. प्रशांत र. रेवडेकर २२६१६९११-१२ ८६१ ९८३३७०८९९८बी-
३०३, मोरया कॉम्प्लेक्स,
९० फिट मार्ग, बालाजी नगर,
ठाकुर्ली (पू.) - ४२१ २०१.

दि म्युनिसिपल को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड, मुंबई शाखा

मुख्य कार्यालय शाखा : २२६९६९९९/९२

सी.एस.टी. बँकींग	२२६३ ४४२३	अंधेरी (पश्चिम)	२६२८ ९६८३
देवनार	२५५९ २९३०	वांद्रे	२६४२ ५२९२
भायखळा	२३०८ ८७९९	घाटकोपर	२५०९ २६७०
जी दक्षिण विभाग	२४२२ ९६४५	परळ (एफ दक्षिण विभाग)	२४९८ ९४७४
मुलुंड (टी विभाग)	२५६९ ०९९६	नाना चौक	२३८६ ०७५९
शौव (सायन)	२४०९ २९९९	नायर रुग्णालय	२३०९ ८६६९
अंधेरी (पूर्व)	२६८४ ५०९९	कांदिवली	२८६३ ४६००
बोरिवली	२८९९ २२४४	दादर (जी उत्तर विभाग)	२४३२ ६२७९
भांडूप	२५९४ ९३९७	मरीन लाईन्स	९०७६४४२०५९
चेंबूर	२५२८ ९३३३	गोरेगाव	२८७९ ९५३३

बँकेचे कार्य व प्रगती

महानगरपालिका कर्मचाऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीत सुधारणा करण्याच्या उद्देशाने १९५२ मध्ये या संस्थेची स्थापना झाली. रिझर्व्ह बँकेकडून परवानगी प्राप्त झाल्यानंतर संस्थेने बँकींग व्यवहारास सुरुवात केली. महानगरपालिकेच्या कर्मचाऱ्यांना बचतीची सवय लागवी व बँकींगविषयक सर्व सुविधा सभासदांना आणि खातेदारांना प्राप्त करून देण्यासाठी बँकेने बृहन्मुंबईमध्ये अनेक शाखा उघडल्या. बँक फक्त महानगरपालिकेच्या कर्मचाऱ्यांपुरतीच मर्यादित न ठेवता सर्वसामान्य जनतेसाठी कर्जे वगळता अन्य सर्व बाबींसाठी खुली ठेवण्यात आली आहे.

दिनांक ३१ मार्च २०२३ रोजीची बँकेची आर्थिक स्थिती खालीलप्रमाणे आहे.

रुपये (कोटींमध्ये)

	मागील वर्ष (३१.३.२०२२)	चालू वर्ष (३१.३.२०२३)
१. भाग भांडवल	९४७.६५	९४३.५९
२. राखीव आणि अन्य निधी	५५७.२९	६४४.८६
३. ठेवी	३७६३.९८	३८२८.६७
४. गुंतवणूक	९८०२.९२	९७६६.९३
५. सभासदांना कर्ज वितरण	२६५२.८३	२८६९.७९
६. खेळते भांडवल	५०२०.४७	५२४७.२३
७. आयकर भरण्यापूर्वीचा नफा	९९२.२४	९२९.९७
८. आयकर भरल्यानंतरचा नफा	८०.९५	९२.४७
९. सभासद संख्या	७६,३३३	७३,८८८
१०. शाखा कार्यालये	२९	२९
११. घोषित लाभांश	९५ टक्के +३ टक्के	९५ टक्के +५ टक्के
१२. ढोबळ एन.पी.ए.	२.९२ टक्के	३.९३ टक्के
१३. निव्वळ एन.पी.ए.	० टक्के	० टक्के
१४. कॅपिटल अॅडक्विशी रेशो	९४.८२ टक्के	९४.९३ टक्के
१५. ऑडीट वर्ग	'अ'	'अ'

चालू आर्थिक वर्षात बँकेने प्रगतीचा वेग कायम राखला असून बँकेच्या व्यवहारात लक्षणीय वाढ अपेक्षित आहे. सभासदांना व खातेदारांना तत्पर व समाधानकारक सेवा देण्याकरीता बँक व्यवहाराचे संपूर्ण संगणकीकरण करण्यात आलेले असून कोअर बँकींग आज्ञाप्रणालीद्वारे बँकेचे मुख्य कार्यालय व २१ शाखा कार्यालये कार्यान्वित करण्यात आलेली आहेत.

बँकेने एटीएम सुविधा बँकेच्या मुलुंड, भायखळा, वांद्रे, परळ, नायर, बोरिवली, सायन, चेंबूर, वरळी हब आणि कापूरबावडी (ठाणे) येथे सुरु केलेली असून ए. टी. एम. द्वारे बँकेचा ग्राहक त्यांच्या खात्यावरील व्यवहार कोणत्याही वेळी करू शकेल.

खातेदारांच्या खात्यावर व्यवहार झाल्यावर सदर व्यवहाराची त्वरित माहिती खातेदारास प्राप्त व्हावी म्हणून भ्रमणध्वनीद्वारे एसएमएस अलर्ट सुविधा कार्यान्वित करण्यात आलेली आहे. उपरोक्त सुविधेअंतर्गत खातेदारांच्या खात्यावर कोणताही व्यवहार झाल्यास खातेदारास एसएमएस प्राप्त होतो. तसेच महानगरपालिका कर्मचा-यांचे वेतन खात्यावर जमा झाल्याची माहिती, मुदत ठेवींची मुदत पूर्ण होण्याची माहिती, तसेच बँके विषयीची आवश्यक माहिती उपलब्ध करून देण्यात येते.

बँकेने ईसीएस, सीटीएस, एनएसीएच, एपीबीएस इनवर्ड क्लिअरिंग करण्याचे काम केंद्रिय पद्धतीने सुरु केलेले आहे. त्याप्रमाणे मध्यम मुदत कर्जाचे अधिदान केंद्रिय पद्धतीने चालू करण्यात आले आहे.

बँक बचत ठेवीवर ३.५० टक्के दराने व्याज देत असून मुदत ठेवींवर खालीलप्रमाणे आकर्षक व्याजदर देत आहे.

कालावधी	सर्वसामान्य नागरिक व्याज दर	वरिष्ठ नागरिक व्याज दर
७ दिवस ते ९० दिवस	४.२५ टक्के	४.२५ टक्के
९१ दिवस ते १८० दिवस	४.७५ टक्के	४.७५ टक्के
१८१ दिवस ते १ वर्षापर्यंत	५.५० टक्के	५.५० टक्के
१ वर्षापेक्षा जास्त ते २ वर्ष	७.०० टक्के	७.५० टक्के
२ वर्षापेक्षा जास्त ते ३ वर्षापर्यंत	७.७५ टक्के	८.२५ टक्के
३ वर्षापेक्षा जास्त ते ५ वर्षापर्यंत	७.५० टक्के	८.०० टक्के
५ वर्षापेक्षा जास्त ते १० वर्ष	७.०० टक्के	७.५० टक्के
१५ महिने (विशेष ठेव योजना)	७.५० टक्के	८.०० टक्के
१८ महिने (विशेष ठेव योजना)	८.२५ टक्के	८.७५ टक्के

- जेष्ठ नागरिकांना (६०वर्ष व त्यावरील) मुदत ठेवी एका वर्षापेक्षा अधिक कालावधीकरिता बँकेकडे ठेवल्यास अशा ठेवीवर व्याजदरापेक्षा ०.५० टक्के जादा व्याज दर लागू आहे.
- रु. १ कोटी व त्यावरील एकरकमी मुदत ठेवींसाठी १ वर्ष व त्यावरील कालावधीसाठी ०.२५% अतिरिक्त व्याज दर लागू होईल.
- ज्येष्ठ नागरिकांना ज्येष्ठ नागरिक म्हणून एक वर्षापेक्षा अधिक कालावधीसाठी ०.५०% व्याज दर देण्यात येत असल्याने रु १ कोटी व त्यापेक्षा जास्त एकरकमी ठेवीवरील ०.२५% अधिक व्याज मिळणार नाही

बँकेने सभासदांना विविध कर्ज सुविधा उपलब्ध केली असून सदर कर्जांचा प्रकार, कर्ज मर्यादा व व्याज दर खालीलप्रमाणे आहेत.

अ.क्र.	कर्ज प्रकार	कर्ज मर्यादा (रु.)	व्याज दर
१	तातडीचे कर्ज	३,००,०००/-	१०.०० %
२	सक्तीच्या बचत ठेवीवरील कर्ज (ठेव रकमेच्या)	८.५ %	८.६३%
३	मध्यम मुदत कर्ज	१६,००,०००/-	११.५०%
४	गृह कर्ज	६०,००,०००/-	८.५०%
५	उच्च शैक्षणिक कर्ज	४०,००,०००/-	७.००%
६	वाहन कर्ज (एक्स शोरूम किंमत + आर.टी.ओ. कर + विमा)	९०%	७.७५%
७	तारण कर्ज	५०,००,०००/-	१०.५०%
८	विशेष मुदत कर्ज	२५,००,०००/-	११.५०%
९	गृह कर्ज टॉप अप	२५,००,०००/-	१०.००%
१०	विमा तारणावरील कर्ज / राष्ट्रीय बचत पत्रावरील कर्ज	कर्ज उपलब्ध	१०.००%

बँक विमा पॉलिसीवर व राष्ट्रीय बचत पत्र तारणावरही सभासदांना कर्ज मंजूर करते. आजमितीस बँकेचे नक्त अनुत्पादित कर्जांचे प्रमाण निरंक आहे.

बँकेची ठळक वैशिष्ट्ये

- ◆ ७१ वर्षांची गौरवशाली सेवा
- ◆ सर्व प्रकारच्या ठेवींवर राष्ट्रीयकृत तसेच व्यापारी बँकापेक्षा आकर्षक व्याज.
- ◆ रुपये ५.०० लाखापर्यंत ठेवींना विमा संरक्षण
- ◆ समाशोधन केंद्राच्या थेट सभासदत्वामुळे धनादेशांचे जलद समाशोधन
- ◆ मुदत ठेवींवर ८.५ टक्क्यांपर्यंत कर्ज ताबडतोब मंजूर करण्यात येते.
- ◆ सभासदांना मध्यम मुदतीची कर्जे, तातडीची कर्जे, मॉर्गेज कर्जे, गृहबांधणी कर्जे, शैक्षणिक कर्जे, वाहन कर्ज तसेच आयुर्विमा पॉलिसी व राष्ट्रीय बचतपत्रे तारणावर कर्जे उपलब्ध.
- ◆ फक्त महानगरपालिका कर्मचाऱ्यांनाच नव्हे तर सर्व सभासदांना व खातेदारांना तत्पर सेवा.
- ◆ २१ शाखांद्वारे समाजाच्या सर्व स्तरातील लोकांना आपुलकीने वागवणारी बँक.
- ◆ विश्वस्त व गृहनिर्माण सोसायटीच्या ठेवी स्वीकारण्यात येतील.
- ◆ एनईएफटी / आरटीजीएस सुविधा
- ◆ पेन्शन खाते सुविधा / पॅनकार्ड सुविधा / एसएमएस अॅलर्ट सुविधा / मिस्ड कॉल अॅलर्ट सुविधा
- ◆ रुपये डेबिट कार्ड / इस्टा कार्ड (POS / ECOM) सुविधेसह.
- ◆ मोबाईल बँकींग सुविधा / यूपीआय सुविधा / आयएमपीएस

महत्त्वाचे नागरी संपर्क
(नागरी हेल्पलाईन - १९१६)

वैयक्तिक	कार्यालय	विस्तारित क्रमांक
मुंबई, महापौर (कार्यालय)	२२६२१०२० २२६२०४७०	२२६२०२५१ (४१४१) (४१०१) (फॅक्स)
महापौर निवास	२३७१९८९९	२३७१९०२०
उप महापौर	२२६२०४८१	२२६२०२५१ (४२१२)
सभागृह नेता	२२६२१९९२	२२६२०२५१ (४१२८)
विरोधी पक्षनेता	२२६२०६५१	२२६२०२५१ (४१२२)
अध्यक्ष, स्थायी समिती	२२६२०८३३	२२६२०२५१ (४१११)
अध्यक्ष, सुधार समिती	२२६२०३३३	२२६२०२५१ (४११३)
अध्यक्ष, शिक्षण समिती	२२६२०६५४	२२६२०२५१ (४११८)
अध्यक्ष, बेस्ट समिती	२२८३६३०४	२२८४०६०१ (४१७१)
अध्यक्ष, स्थापत्य समिती (शहर)	२२६२१२५८	२२६२०२५१ (४१०४)
अध्यक्ष, स्थापत्य समिती (उपनगरे)	२२६१४७२८	२२६२०२५१ (४१०३)
अध्यक्ष, सार्वजनिक आरोग्य समिती	२२६७५८५१	२२६२०२५१ (४०४६)
अध्यक्ष, बाजार व उद्यान समिती	२२६१४७१७	२२६२०२५१ (४१४७)
अध्यक्ष, विधी समिती	२२६२१७२५	२२६२०२५१ (४१२४)
अध्यक्षा, महिला व बालकल्याण समिती	२२६२०९१४	२२६२०२५१ (४०२१)
प्रभाग समिती अध्यक्ष, ए, बी आणि ई	२३०८१५७१	२३०८१४७१ (११७)
प्रभाग समिती अध्यक्ष, सी आणि डी	२३८१०६५८	२३८६१४२६
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एफ-दक्षिण आणि एफ-उत्तर	२४१३४५६०	२४१३४५६१
प्रभाग समिती अध्यक्ष, जी-दक्षिण	२४३०५०३१/३५	२४३२५५४५
प्रभाग समिती अध्यक्ष, जी-उत्तर	६९५१७८००	२४२११६८०
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एच-पूर्व आणि एच-पश्चिम	२६१३८९००	२६६३०४४१
प्रभाग समिती अध्यक्ष, के-पूर्व	६९१८६७००	२६८३५७८८
प्रभाग समिती अध्यक्ष, के-पश्चिम	२६२३७९३२	२६२८१३७३
प्रभाग समिती अध्यक्ष, पी-दक्षिण	६९७४७०००	२८७४१३२२
प्रभाग समिती अध्यक्ष, पी-उत्तर	२९९१४०००/४२००	२८८०४९९१
प्रभाग समिती अध्यक्ष, आर-दक्षिण	२८०५६०००	२८०५९४०९
प्रभाग समिती अध्यक्ष, आर-उत्तर आणि आर-मध्य		२८९२४७९९
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एम-पूर्व	२५५०२२७०-७५	२५२९७५२२
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एम-पश्चिम	२५२२५००० २५५२६३१० २५२८३९००	
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एस आणि टी	२५६१३८६९	२५६४५२९०
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एल	२६५०७२५०	२६५२२३४६
प्रभाग समिती अध्यक्ष, एन	२५०११७४४	२५०१११६६
उपनेता, शिवसेना पक्ष	२२६२१२८३	२२६२०२५१ (४०५०)
पक्षनेता, भारतीय जनता पार्टी	२२६२१५३१	२२६२०२५१ (४००२)

पक्षनेता, काँग्रेस (आय) पक्ष	२२६२०६८९	२२६२०२५१	(४००९)
उपनेता, काँग्रेस पक्ष	२२६२०२५१	२२६२०९२७/६८९	(४००७)
पक्षनेता, राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्ष	२२६९६७७९	२२६२०२५१	(४००५)
पक्षनेता, समाजवादी पार्टी	२२६२०६९२	२२६२०२५१	(४०१४)
आपत्कालीन नियंत्रण कक्ष (महानगर पालिका मुख्यालय)	२२६९४७२५	२२६९४७२७	
वरळी वाहतूक नियंत्रण कक्ष		२४९३५६८६/८७	
महानगरपालिका कार्यशाळा		२३०९६४३३	

स्वान नियंत्रण अधिकारी :

शहर :	२३०८५११८
पूर्व उपनगरे :	२५६१८०००
पश्चिम उपनगरे :	२६४०९२७५ (वांद्रे) २८८२०२९६ (मालाड)

पाणी पुरवठ्याबाबतच्या तक्रारी

शहर	पूर्व उपनगरे	पश्चिम उपनगरे
२३६७८१०९, २३६९५८३५	२५१५३२५८/७२	२६१४६८५२, २६१८४१७३ कनिष्ठ अभियंता - ९९३०२६०५१४

कचऱ्यासंबंधीच्या तक्रारी

	२२६१०८१७, २२६१७९९३	
शहर	पूर्व उपनगरे	पश्चिम उपनगरे
२४९३५६८७	२५११३५०९	२६१८२२५६, २६१८२२५१

गटार नियंत्रण कक्ष

शहर	पूर्व उपनगरे	पश्चिम उपनगरे
२३७१७२६१/२३७१८३६३	२५२५१३४७ २५२५३३४८	२६३६८६५० ते ५४

आपत्कालीन परिस्थितीत उपयोगात आणावयाचे नियंत्रण कक्षाचे दूरध्वनी क्रमांक

मंत्रालय	२२०२७९९०	२२०२४२४३	२२२५४९६८ (३५५९)
राजभवन	२३६३२६६०	२३६७०८७८	२३६३२३४३ २३६९४७९९
	२३६३३२७२		
बेस्ट :			
इलेक्ट्रीक हाऊस / कुलाबा आगार	२२८५६२६२	२२७९९५९९/९२	२२७९९३००
परिवहन नियंत्रण कक्षा (वडाळा)	२४९३७६४५	२४९४६९६२	२४९३६८८३ २४९४३६९९
		७२०८९९२९५९/६०	
परिवहन (दादर)	२४९२७२४४	८६५७०४५०९०/९२	
गृहरक्षक दल : मुख्यालय	२२८४२४२३		
नागरी संरक्षण दल : मुख्यालय	२२८४३६६७		
कोकण विभागीय नियंत्रण कक्षा			
विभागीय आयुक्त	२२८७२७४२	२२८७४९३२	
जिल्हाधिकारी (मुंबई शहर)	२२६६५२३३	२२६७०६५६	२२६५६६३० २२६६०२३५/३६
जिल्हाधिकारी (मुंबई उपनगरे)	२६५५६७९९	२६५५७८०७	
जिल्हाधिकारी (ठाणे)	२५३४४०४९	२५३४५९३०	
आयुक्त (केंद्रीय उत्पादन शुल्क) GST	२२०९७२६०	२२०६०८९६	
आयुक्त (राज्य उत्पादन शुल्क)	२२६६९२३९	२२६६०९५२	
महानगरपालिका आयुक्त, ठाणे	२५३३९५९०	२५३६६९९६	
महापौर, ठाणे	२५३३६२९२	२५३३६२९४	
महानगरपालिका आयुक्त, नवी मुंबई	२७५६७०६०	२७५६७०७० (७९७९)	
महानगरपालिका आयुक्त, कल्याण-डोंबिवली	०२५९-२२०४०६५		
महावितरण (एम. एस. ई. डी. सी.) :			
वांद्रे	६९८५२२००	६९८५३५३५	
भांडूप	२५९४८६००	२५९४८५९८	
मुलुंड (प)	२५६८६६६६	२५६५३४०८	८८७९६२३२४९
मुलुंड (पू)	२९६३६९४५		
टाटा पॉवर	९९९२३		
अदानी इलेक्ट्रीसिटी	९९९२२		
म्हाडा (वांद्रे कार्यालय)	६६४०५०००	२६५९२८७७	
गृहनिर्माण मंडळ (दुरुस्ती विभाग), ताडदेव	२३५३६९४५	२३५९७४२३	९३२९६३७६९९
भारतीय वेधशाळा (कुलाबा वेधशाळा)	२२९५०५९७	२२९५०४३९	
भारतीय रेल्वे :			
मध्य रेल्वे			
छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस (सी.एस.एम.टी.)	२२६२२६८५	२२६५९०८०	
छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस, पोलीस ठाणे	२२६२०९७३		
पश्चिम रेल्वे			
चर्चगेट (पोलीस)	२२०९७४२०,	२२०८४२८७	
मुंबई सेंट्रल (पोलीस)	२३०७०९९७		
कोकण रेल्वे			
नियंत्रण कक्षा	२७५७९९६९		

महानगर टेलिफोन निगम

मुख्य कार्यालय २४३७१९००

प्रसारण सेवा

आकाशवाणी २२०२६२४२ २२०२४२६४
दूरदर्शन (वृत्त) २४९४०३५७ २४९६५६००
राष्ट्रीय माहिती विज्ञान केंद्र २२०४६९३४ २२६५३५६२

मुंबई पोर्ट ट्रस्ट

अध्यक्ष २२६२९२३४(वै) ६६५६४०९९/००३(का) ६६५६५६५६
उपाध्यक्ष २२६९५०४९
अग्निशमन अधिकारी ६६५६६२६०
सुरक्षा अधिकारी ६६५६५६५०

संरक्षण दले

वायू दल : एक्स्चेंज २३७९४९८२ २३७९४९६३
एफडीसी मेरीटाइम एअर ऑपरेशन २२०५३०५७ २२०५३०५८

नौदल :

एक्स्चेंज २२६६४९४९
वेस्टर्न नेव्हल कमांड २२९५२०९०

लष्कर :

जीओसीएमजी अॅण्ड जी एरिआ आर्मी २२९५२२२९

रसायन आणि खते

आर.सी.एफ. अग्निशमन केंद्र २५५२२२२२ २५५४०५९३

तेल कंपन्या

इंडियन ऑईल २४९४९५९०
हिंदुस्तान पेट्रोलियम २२६६३९००
भारत पेट्रोलियम २२७९३००० २२७९४०००

विमानतळ

सांताक्रुझ विमानतळ २६२६४००० २६२६४००९
सहार टर्मिनल २६६९३०००
विमानतळ अग्निशमन केंद्र २६६२९९९७ ६६६५०२६७

पोलीस आयुक्त

२२६२०८२६ २२६२०९९९ (४०९) २२६९३५५२

पोस्ट मास्टर जनरल

२२६२०९५६ (चौकशी)

जवाहरलाल नेहरू पोर्ट ट्रस्ट

२७२४२२९०

भाभा अणुशक्ती केंद्र

२५५०५२२२ २५५९२२२२/२४२२

ठाणे अग्निशमन केंद्र

२५३४९२९९ २५३३९२६४

सार्वजनिक बांधकाम खाते :

२२०५९९२३ २२०३०९९६

इतर महत्त्वाचे संपर्क

पोलीस	१०० / २२६२१८५५	
अग्निशमन दल	१०१ / २३०७६१११	२३००१३९३/४/५
मुंबईचे नगरपाल / उपनगरपाल	२२८४३६९३	
सिडको	२२०२२४२०	
मुंबई नागरी वाहतूक प्रकल्प	२६५९०७३५	
संचालक (जनगणना)	२२६१५४९४	
मुंबई महानगर विकास प्राधिकरण	२६४२२९५७ / २६५९१२३४	
विभागीय परिवहन कार्यालय	२३०८४६२१	
महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ	२४०१०४३७	
महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग	२२६७०२१०	
मुंबई जिल्हा एड्स नियंत्रण सोसायटी	२४१००२४६ / २४१००२४७	
अ.भा.स्थानिक स्वराज्य संस्था, वांद्रे (पूर्व)	२२२६५७१३ / २६५७१७१४ / २६५७१७१५	
एल. पी. गॅस तक्रारी	२४१२१६४०	
महानगर गॅस	२४०७४७४८	२४०१२४६१
भारत पेट्रोलियम	२३०८८५५५	२३०७०२७५
हिंदुस्तान पेट्रोलियम	२३०९४२५४	१७१६ (हॉट लाईन)
सीएनजी गॅस (महानगर गॅस)	२४०१२४००	१९१७ (हॉट लाईन)
नवी मुंबई महानगरपालिका	२७५७१७२८ / २७५७१७३३	
कल्याण-डोंबिवली महानगरपालिका	०२५१-२२०३६२१	०२५१-२२०६२०५

रुग्णवाहिका

फक्त अपघाताकरीता

१०८, १०२

रुग्णवाहिका आणि शववाहिनी यानगृहे	शहर	:	२३०७७३२४	२३०७९६४३
	पूर्व उपनगरे	:	२५९१७९१९ (मुलुंड यानगृह)	
	पश्चिम उपनगरे	:	२६४२५६५५ (वांद्रे यानगृह)	
		:	२८८२२८९३ (मालाड यानगृह)	

वाहतूक

बेस्ट उपक्रम (वाहतूक नियंत्रण कक्ष) (बीआरसी कार्यालय)	२४१८४४८९ / २४१३७९३७
एस. टी. महामंडळ	२४२२९९०५
इंडियन एअर लाईन्स (शहर)	२३०२३०३१
सांताक्रुझ विमानतळ	२६१२६३४३

मुंबईतील प्रसार माध्यमांचे संपर्क क्रमांक

मराठी दैनिक वृत्तपत्रे

महाराष्ट्र टाइम्स	६६३५३५३५/२२७३३५३५
लोकसत्ता	२२०२२६२७/६७४४००००
सामना	६६६६५५५५/२४३७०५९९/९२
केसरी	२२०८२५०३
सकाळ (मुंबई)	२४९५८९०४/२४९०४५६९
नवशक्ती	२२८५३३३५
लोकमत	२३००८८५५-५८
नवाकाळ	२३६६०९८९/२३६४९५२४/२३६६०९८७
पुण्यनगरी	२४७९५२०९/२४
पुढारी	२२०९७२००
प्रहार	६९२३९९९९/४०९६९९९९/९९००
आपला वार्ताहर	२४७९५२०८
मुंबई चौफेर	२४७९५२०८-९६
संध्याकाळ	२६६९८७८८/२६६९०९३६
आपलं महानगर	०२२-२४४४६००५/६/७/८
तरुण भारत	२५२७३९२९-२२
कोकण सकाळ	२५६३३४९३
मुंबई दैनिक संध्या	२८९८९५४६
दैनिक शिवनेर	२४९३९५२९
लोकनायक	२५३६३४३७
मुंबई लक्षदीप	२६६९९२५३
वृत्तरत्नसम्राट	२५२७५०५६
रत्नागिरी टाइम्स	२४३०९९९९
वृत्तमानस	२४९८५४५६
द ग्लोबल टाइम्स	२४३३९५९६/२४३२९५९६
जन खुलासा	२५४२२२३८

गुजराती दैनिक वृत्तपत्रे

मुंबई समाचार	२२०४५५३९
जन्मभूमी	२२८७०८३९
गुजरात समाचार	२४९२९६४०
राज्य सौराष्ट्र संदेश	२४८४४४९९
मिड-डे गुजराती	६७०९७९७९/७३३५
दिव्यभास्कर	३९५०९५००

हिंदी दैनिक वृत्तपत्रे

नवभारत टाइम्स	२२७३९३८२
नवभारत	२३०९८२२२-२६
दैनिक यशोभूमी	२४७९५२०८
हमारा महानगर	२६५७२९४९/५०
निर्भय पथिक	२४९५३७८४
मेट्रो दिनांक	२९६५६२८०
दोपहर का सामना	२४३७०५९९
मुंबई मित्र	२८७८५३२२
मुंबई संध्या	२८९८९५४६
प्रातः काल	२६३९९२६
जागरूक टाइम्स	२८०७००२५/२६
खबरे आज तक	२२०७०४१३/१३८९
दो बजे दोपहर	२३०५४५५७
दैन. हिंदमाता मिरर	०२५९-२५६८९९
पूर्ण विराम	२८५९००३४/३५
आज का आनंद	०२०-२५५३४८८८
दबंग दुनिया	६७४७३६२६/२७
मंत्र भारत	२४७०६५६३
तरुण मित्र	६५९०९०४९

इंग्रजी दैनिक वृत्तपत्रे

दि टाइम्स ऑफ इंडिया	६६३५३६३६
इंडियन एक्सप्रेस	२२०२२६२७/६७४४००००
मिड-डे	६७०९७९७९/६७०९७३३५
फायनान्शियल एक्सप्रेस	६७४४००००
फ्री प्रेस जर्नल	२२८७४५६६
हिन्दुस्थान टाइम्स	४३५९९५००
बिझनेस स्टॅण्डर्ड	२४९७८४५७

उर्दू वृत्तपत्रे

उर्दू टाइम्स	२३०६५०९८
डेली इन्क्लाब	२४१४७१७१
मुंबई उर्दू न्यूज	२३७००५००
हिंदुस्थान डेली (उर्दू)	२३०९७६७४

आकाशवाणी / दूरदर्शन

आकाशवाणी (ऑल इंडिया रेडिओ)	२२०२६२४२
एफ एम एअर न्यूज	२२८३१७१५
एफ एम गोल्ड	२२०२१४७७
एफ एम रेनबो	२२०२४२६४
दूरदर्शन केंद्र	२४९६५८००
संचालक, वृत्त दूरदर्शन	२४९४०३५७

विविध वृत्तवाहिन्या

झी न्यूज आणि झी २४ तास	२४८२७७७७
आज तक	२६८३२२९०
ई टीव्ही	२२८१८१७०
एनडीटीव्ही	३०४३०००० / ३०४३४६००
एबीपी न्यूज	६६६३०११४
टी.व्ही. ९	२८२७२७००
एबीपी माझा	६६६३०११४
सहारा टीव्ही	२८७३८९२० / ८८२५ / ९३०१
सहारा राष्ट्रीय	३९५६९१५२
सहारा मराठी	३९५६९१६८
आयबीएन लोकमत	६६८९९१०७ / २२४
लाईव्ह इंडिया	६७८८२०००
न्यूज एक्स	४३५५९९९९
न्यूज २४	४०९११४००
इंडिया टी व्ही	६७८०१०००
सीएनबीसी टीव्ही-१८	६६६६७७७७ / २४९६८२३८
सीएनएन	४००१९५७५
टाईम्स नाऊ	२४९९९९४४
बीबीसी	२२८१६५९० / ९७
इंडिया न्यूज	४०२३४९९० / ९९
चॅनल वन	२६७९०७८५
न्यूज नेशन	२८३२५०८ / १०

वृत्तसंस्था

पीटीआय	२२८७०१५३
यूएनआय	२६५५८६७३ / ७४
हिन्दुस्थान समाचार	२२०४८२६२
एएनआय	२४४६९८१२

वार्ताहर कक्ष / जनसंपर्क

महानगरपालिका वार्ताहर कक्ष	२२६२०२५१
(विस्तारित : ४१७५ / ४१७६)	
माहिती व जनसंपर्क संचालनालय (वृत्त)	२२०२८३८३
मुंबई मराठी पत्रकार संघ	२२६२०४५१
गुजराती पत्रकार संघ	२२८७०८३१
बॉम्बे युनियन ऑफ जर्नालिस्ट	२२०४८१८६
विधानभवन वार्ताहर कक्ष	२२०२७३९९
मंत्रालय वार्ताहर कक्ष	२२८८२९१६ / २२०२७८१६
प्रेस क्लब	२२६२१८२८

राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय आणि महत्त्वाचे दिन

महिना	तारीख	दिवस
जानेवारी	२६	प्रजासत्ताक दिन (गणराज्य दिन)
जानेवारी	३०	हुतात्मा दिन
फेब्रुवारी	१९	छत्रपती शिवाजी महाराज जयंती
मार्च	०८	जागतिक महिला दिन
मार्च	२१	जागतिक वन्य दिन
मार्च	२२	जागतिक जल दिन
एप्रिल	०७	जागतिक आरोग्य दिन
एप्रिल	१४	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जयंती
एप्रिल	१८	जागतिक पुरातत्व वारसा दिन
एप्रिल	२२	वसुंधरा (पृथ्वी) दिन
मे	०१	महाराष्ट्र दिन / जागतिक कामगार दिन
मे	०८	जागतिक रेड क्रॉस दिन
मे	०९	जागतिक थॅलेसेमिया दिन
मे	१२	आंतरराष्ट्रीय परिचारिका दिन
मे	१५	आंतरराष्ट्रीय परिवार दिन
मे	३१	तंबाखू विरोधी दिन
जून	०५	जागतिक पर्यावरण दिन
जुलै	११	जागतिक लोकसंख्या दिन
ऑगस्ट	१५	स्वातंत्र्य दिन
सप्टेंबर	०५	शिक्षक दिन
सप्टेंबर	०८	जागतिक साक्षरता दिन
सप्टेंबर	१५	अभियंता दिन
सप्टेंबर	१६	जागतिक ओझोन दिन
ऑक्टोबर	०२	महात्मा गांधीजी आणि लालबहादूर शास्त्री जयंती
नोव्हेंबर	१४	बालदिन / पं. जवाहरलाल नेहरू जयंती
नोव्हेंबर	२६	संविधान दिन
डिसेंबर	०१	जागतिक एड्स दिन

सार्वजनिक सुट्ट्या - २०२४

	तारीख	महिना	दिवस
प्रजासत्ताक दिन	२६	जानेवारी	शुक्रवार
छत्रपती शिवाजी महाराज जयंती	१९	फेब्रुवारी	सोमवार
महाशिवरात्री	०८	मार्च	शुक्रवार
होळी (दुसरा दिवस)	२५	मार्च	सोमवार
गुड फ्रायडे	२९	मार्च	शुक्रवार
गुढी पाडवा	०९	एप्रिल	मंगळवार
रमझान ईद (ईद-उल-फितर)(शब्बल-१)	११	एप्रिल	गुरुवार
राम नवमी	१७	एप्रिल	बुधवार
महाराष्ट्र दिन	०१	मे	बुधवार
बुद्ध पौर्णिमा	२३	मे	गुरुवार
बकरी ईद (ईद-उल-झुआ)	१७	जून	सोमवार
मोहरम	१७	जुलै	बुधवार
स्वातंत्र्य दिन	१५	ऑगस्ट	गुरुवार
पारशी नववर्ष दिन (शहेनशाही)	१५	ऑगस्ट	गुरुवार
गोपाळकाला (दहीहंडी)	२७	ऑगस्ट	मंगळवार
ईद -ए - मिलाद	१६	सप्टेंबर	सोमवार
अनंत चतुर्दशी	१७	सप्टेंबर	मंगळवार
महात्मा गांधी जयंती	०२	ऑक्टोबर	बुधवार
लक्ष्मीपूजन (दिवाळी अमावस्या)	०१	नोव्हेंबर	शुक्रवार
गुरु नानक जयंती	१५	नोव्हेंबर	शुक्रवार
ख्रिसमस	२५	डिसेंबर	बुधवार

टीप : खालील सुट्ट्या शनिवारी व रविवारी येतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर जयंती	१४	एप्रिल	रविवार
महावीर जयंती	२१	एप्रिल	रविवार
गणेश चतुर्थी	०७	सप्टेंबर	शनिवार
दसरा	१२	ऑक्टोबर	शनिवार
दिवाळी (बलिप्रतिपदा)	०२	नोव्हेंबर	शनिवार
भाऊबीज	०३	नोव्हेंबर	रविवार

नागरी प्रशासनाची माहिती व आकडेवारी

वैधानिक प्राधिकरणे :- मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या अधिनियमातील तरतुदी अंमलात आणण्याचे काम पुढील नऊ महानगरपालिका प्राधिकरणांकडे सोपविण्यात आले आहेत :-

- १) महानगरपालिका
- २) स्थायी समिती
- ३) सुधार समिती
- ४) बृहन्मुंबई वीज पुरवठा आणि परिवहन समिती
- ५) शिक्षण समिती
- ६) प्रभाग समित्या
- ७) महापौर
- ८) महानगरपालिका आयुक्त
- ९) महाव्यवस्थापक, बृहन्मुंबई वीज पुरवठा व परिवहन उपक्रम

मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या कलम ३७ (१) मध्ये केलेल्या फेरफारांनुसार मुंबई महानगरपालिकेतील उप महापौर हे पद कायम ठेवण्यात आलेले आहे. मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या ३७-१अ (१) मध्ये विहित केलेल्यानुसार विरोधी पक्ष नेत्यास आणि ३७-१अ-१(१) अन्वये सभागृह नेत्यास वैधानिक दर्जा देण्यात आला आहे. वैधानिक समित्यांव्यतिरिक्त, मुंबई महानगरपालिका अधिनियमाच्या कलम ३८-अ (१) अन्वये, महिला व बाल कल्याण समितीसह प्रत्येकी ३६ सदस्य संख्या असलेल्या विशेष समित्या नेमण्याचा अधिकार देण्यात आलेला आहे. या बरोबरच सदर अधिनियमाच्या कलम ३८ अन्वये आवश्यक सल्लागार समित्यादेखील नेमल्या जातात.

भारताच्या घटनेस अनुलक्षून, महानगरपालिका प्रशासन अधिकाधिक लोकाभिमुख करणे आणि अधिकारांचे विकेंद्रीकरण करणे या उद्दिष्टांकरिता १७ प्रभाग समित्यांची स्थापना करण्यात आली आहे. प्रत्येक प्रभाग समितीमध्ये प्रभाग समितीच्या प्रादेशिक क्षेत्रामधील निवडणूक प्रभागांचे प्रतिनिधीत्व करणारे पालिका सदस्य, त्याच क्षेत्राचा प्रभारी असलेला प्रभाग अधिकारी आणि त्याच क्षेत्रामध्ये काम करण्यास समाज कल्याणाच्या कार्यात गुंतलेल्या मान्यताप्राप्त स्वयंसेवी संघटना व समाजलक्षी संघटना यांच्या सदस्यांमधून नामनिर्देशित केलेले तीनपेक्षा अधिक नसतील इतके सदस्य असतील. पाणी पुरवठा, स्वच्छता आणि मुलभूत नागरी सुविधा इत्यादी स्थानिक नागरिकांशी संबंधीत बाबींचे त्वरित निराकरण करणे आणि प्रभाग समितीच्या प्रादेशिक क्षेत्रात पार पाडावयाच्या रु. ५ लाखापर्यंतच्या खर्चाच्या पालिका बांधकामाच्या नकाशांना प्रशासकीय मान्यता व वित्तीय मंजूरी देणे, ही प्रभाग समितीची प्रमुख कार्ये असतील. वृक्ष प्राधिकरण हे मुख्यत्वे नागरी क्षेत्रातील झाडांचे संरक्षण व जतन करण्याशी संबंधीत आहे. वृक्ष प्राधिकरणामध्ये महानगरपालिका आयुक्त (पदसिद्ध अध्यक्ष) १३ निर्वाचित नगरसेवक, बाजार व उद्यान समितीचे अध्यक्ष (पदसिद्ध सदस्य) आणि नामनिर्देशित सदस्य असून, सदर प्राधिकरणाचे कामकाज महानगरपालिका आयुक्तांच्या अध्यक्षतेखाली चालते.

बृहन्मुंबईविषयक उपयुक्त आकडेवारी (२०२२-२०२३)

	शहर	पश्चिम उपनगरे	पूर्व उपनगरे	एकूण
बृहन्मुंबईचे क्षेत्रफळ (चौ.कि.मी)	७२.०२	२३२.५५	१७८.५७	४८३.१४
लोकसंख्या (२०२२ मध्यवार्षिक अंदाजित लोकसंख्या)(लाखात)	३२१५७५२	५७६०५१३	३९९१७३१	१२९६७९९६
लोकसंख्येचे प्रमाण (दर चौ.कि.मी. / हजारात)	४४.६५	२४.७७	२२.३५	२६.८४
जन्मसंख्या (२०२२)	४१,६२२	५२,८९५	३९,२८८	१,३३,८०५
जन्मसंख्या दर (दर हजारी)	१२.९४	९.१८	९.८४	१०.३२
मृत्यू संख्या (२०२२)	३८,६१९	३५,६२०	२०,३१४	९४,५५३
मृत्यूचे प्रमाण (दर हजारी)	१२.०१	६.१८	५.०९	७.२९
अर्भक मृत्यू प्रमाण २०२२ (दर हजारी जन्माशी)	४१.२३	१४.२९	१२.४२	२२.१२
बाळंतिणीच्या मृत्यूचे प्रमाण (दर लाखांमध्ये) (मृत्यजात धरून)	४३	६६	९९	६९
दवाखान्यात येणारे रुग्ण (२०२२)	१४,०२,०११	१३,०५,३६६	१०,०६,००७	३७,१३,३८४
दवाखाने	७४	६५	५१	१९०

बृहन्मुंबईची विभागवार लोकसंख्या

(सन २०२२ च्या बृहन्मुंबईची मध्यवर्ती वार्षिक अंदाजित लोकसंख्या १,२९,६७,९९६)

शहरे		उपनगरे		विस्तारित उपनगरे	
विभाग	लोकसंख्या	विभाग	लोकसंख्या	विभाग	लोकसंख्या
ए	१,९२,८३०	*एच पूर्व	५,८०,७७९	*पी दक्षिण	४,८३,०८८
बी	१,३२,६६७	*एच पश्चिम	३,२०,५७५	*पी उत्तर	९,८१,१३४
सी	१,७३,१८०	*के पूर्व	८,५८,६९०	*आर दक्षिण	७,२०,४३०
डी	३,६१,५१९	*के पश्चिम	७,८०,३१६	*आर मध्य	५,८५,९१०
ई	४,०९,९००	# एल	९,४०,३३९	*आर उत्तर	४,४९,५९१
एफ /दक्षिण	३,७६,२२१	# एम पूर्व	८,४१,८४२	#एस	७,७५,२०४
एफ /उत्तर	५,५१,३८३	#एम /पश्चिम	४,२९,२९३	# टी	३,५५,८८८
जी/दक्षिण	३,९३,७०७	# एन	६,४९,१६५		
जी/उत्तर	६,२४,३४५				
एकूण	३२,१५,७५२	एकूण	५४,००,९९९	एकूण	४३,५१,२४५
*पश्चिम उपनगरे विभाग				#पूर्व उपनगरे विभाग	

अर्थसंकल्पीय अंदाज

अर्थसंकल्पीय अंदाज 'अ' (निधी संकेतांक-११,१२,६०,७०), 'ब' (निधी संकेतांक-२१,२२,२३), 'ई' (निधी संकेतांक-३०), 'ग' (निधी संकेतांक-४०) आणि 'वृक्षप्राधिकरण' (निधी संकेतांक-५०) चे आकारमान (प्रशासक, महानगरपालिका यांनी मंजूर केल्याप्रमाणे)

(रुपये कोटीमध्ये)

तपशिल	अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२३-२४		
		उत्पन्न/प्राप्ती	खर्च
महसुली उत्पन्न		३३२९०.०३	
महसुली खर्च			२५३०५.९४
भांडवली प्राप्ती		२०९६६.०४	
भांडवली खर्च			२८८८४.८०
	एकूण	५४२५६.०७	५४१९०.७४
खर्चापेक्षा जास्त प्राप्ती			६५.३३
अर्थसंकल्पीय अंदाजाचे आकारमान		५४२५६.०७	५४२५६.०७

बृहन्मुंबई महानगरपालिका - शिक्षण विभाग समग्र शिक्षा

U-DISE २०२२-२३ - सांख्यिकी माहिती (३०.०९.२०२२)

माध्यम	शाळा संख्या	विद्यार्थी	शिक्षक
मराठी	२६५	३२,७४१	१,१४९
हिंदी	२१९	६४,८२२	२,१४२
उर्दू	१९०	६२,६८३	१,८८९
गुजराथी	४२	१,५९३	११६
तामिळ	२६	२,८९५	१२१
तेलुगु	११	४४६	२३
कन्नड	२६	९६१	८२
इंग्रजी	५५	३९,४३१	१,०६३
आव्हानात्मक शाळा	१८	८१३	७७
मुंबई पब्लिक स्कूल (इ. १ ली ते १०वी)	७७	४०,५१८	१,०५७
CBSE/ICSE	१४	४,४३६	११५
एकूण प्राथमिक शाळा (अ)	९४३	२,५१,२५९	७,८३४
जुन्या अनुदानित माध्यमिक शाळा	४९	१५,११५	५९४
नवीन विनाअनुदानित माध्यमिक शाळा	१३७	२०,८१८	६२०
एकूण माध्यमिक शाळा (ब)	१८६	३५,९३३	१,२१४
एकूण मनपा शाळांपैकी पूर्व प्राथमिक वर्ग असणा-या शाळा (क)	-	१८,८४०	-
एकूण प्राथमिक व माध्यमिक (अ + ब)	११२९	२८७१९२	९०४८
एकूण प्राथमिक, माध्यमिक व पूर्व प्राथमिक ड = अ + ब+ क	१,१२९	३,०६,०३२	९,०४८

खासगी प्राथमिक शाळा

शाळा प्रकार	शाळा संख्या	विद्यार्थी	शिक्षक
खासगी प्राथमिक अनुदानित शाळा	३८७	१,०३,७८८	२,६७९
खासगी प्राथमिक विनाअनुदानित शाळा	६८८	२,५१,१७७	६,५८१
एकूण (E)	१,०७५	३,५४,९६५	९,२६०
Railway	०१	४५	०२
Un-Recognised	१३४	१५,५०४	८२९
Social Welfare	५५	३,०९४	४८२
एकूण (F)	१९०	१८,६४३	१,३१३
एकूण (D+E+F)	२,३९४	६,६०,८००	१९,६२१

मुंबई दुकाने व आस्थापना

महाराष्ट्र दुकाने व आस्थापना (नोकरीचे व सेवा शर्तीचे विनियमन) अधिनियम २०१७ अन्वये प्राप्त सूचनापत्र व नोंदीत आस्थापनाची संख्या.

आस्थापना प्रवर्ग	० ते ९ कामगार आस्थापनाची संख्या	१० व १० पेक्षा अधिक कामगार आस्थापनाची संख्या	एकूण
दुकाने	३,०२,५५९	२५,४७५	३,२८,०३४
वाणिज्यिक आस्थापना	३,०९,६०७	८३,४२८	३,९३,०३५
निवासी हॉटेल व उपहारगृहे	१६,००९	६,९६५	२२,९७४
चित्रपटगृहे/ मनोरंजनाची ठिकाणे	४००	१२४	५२४
एकूण	६,२८,५७५	१,१५,९९२	७,४४,५६७

करनिर्धारण व संकलन खाते

भांडवली मूल्य तत्वावर आधारित मालमत्ता करप्रणाली : बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने दि. ०१.०४.२०१० पासून भांडवली मूल्याधारित करप्रणालीचा अवलंब केला असून मुंबई महानगरपालिका हद्दीतील सर्व इमारती व जमिनीचे करनिर्धारण भांडवली मूल्य करप्रणालीनुसार करण्यात येते.

कोविड-१९ च्या वाढत्या प्रादुर्भावामुळे उद्भवलेली सामाजिक व आर्थिक स्थिती लक्षात घेऊन बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ मध्ये कलम १५४ (१क) मधील तरतुदीनुसार सन २०२०-२१ हे भांडवली मूल्य सुधारण्याचे वर्ष असूनदेखील करदात्यावर करवाढीचा बोजा पडू नये, याकरीता कलम १५४ (१ ड) चा अंतर्भाव करून सुधारणा वर्ष तीन वर्षांनी पुढे ढकलण्यात आले असून भांडवलीमूल्यातील सुधारणा सन २०२३-२४ मध्ये नियत आहे.

मालमत्ता कराची वसुली : मालमत्ता कराची आगाऊ देयके कराचे दायित्व असणाऱ्यावर प्रति सहामाहीनुसार बजाविण्यात येतात. अदत्त कराच्या वसुलीसाठी मालमत्तेवर दंड आकारणे, अटकावणी/ जप्ती आणणे तसेच जाहीर लिलावाद्वारे मालमत्तेची विक्री करणे, अशी कारवाई मुंबई महानगरपालिका अधिनियमानुसार केली जाते.

मालमत्तेचे भांडवली मूल्य व अधिदानायोग्य मालमत्ता करासह मालमत्तेचा सविस्तर तपशील संकेतस्थळावर उपलब्ध आहे.

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने 'Integrated Property Validation Solution (IPVS)' नामक हाती घेतलेल्या ३६० अंश प्रकल्पांतर्गत कंत्राटदार कंपनीकडून प्राथमिक सर्वेक्षण करून संकलित केलेली माहिती आणि मालमत्ता कर विभागाकडे नोंद असलेल्या सदर मालमत्तेच्या माहितीच्या पडताळणी अंती जे फरक स्वीकारण्यात आले, त्यांचे बाबतीत कंत्राटदार कंपनीकडून स्वतंत्र सर्वेक्षण करून भांडवली मूल्य निश्चितीसाठी आवश्यक माहिती संकलित करण्याचे काम सुरु आहे. तसेच कंत्राटदार कंपनीकडून ज्या मालमत्तांच्या सर्वेक्षणासाठी माहिती प्राप्त झालेली आहे, त्या माहितीच्या आधारे करनिर्धारण व संकलन खात्याच्या अभिलेखातील करनिर्धारणामध्ये आवश्यक तेथे दुरुस्ती करण्यात येऊन संबंधित मालमत्ताचे करनिर्धारण करण्याचे काम अंतिम टप्प्यामध्ये आहे. मालमत्तेच्या भांडवलीमूल्य करप्रणालीमुळे नागरिकांना त्यांच्या मालमत्ता कराचे परिगणन करणे व मालमत्ता कराचे ऑनलाइन अधिदान करणेदेखील शक्य झाले आहे.

त्याचप्रमाणे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या संकेतस्थळावर खालील सुविधा उपलब्ध आहेत.

१. कर थकबाकीची सद्यस्थिती :- मालमत्ता कर (नवीन) tab येथे उपलब्ध आहे.

२. मालमत्तेचे हस्तांतरण Online पध्दतीने करणे :- मालमत्ता कर (नवीन) tab येथे उपलब्ध आहे.

दुरुस्ती उपकर : दुरुस्ती उपकर हा फक्त मुंबईच्या शहर क्षेत्रातीलच इमारतींवर आकारण्यात येतो. दुरुस्ती उपकराच्या आकारणीकरिता, सर्व इमारतींचे वय विचारात घेऊन सर्व इमारतींचे तीन प्रवर्गात वर्गीकरण करण्यात आलेले आहे.

प्रवर्ग 'अ' दि. ०१ सप्टेंबर १९४० पूर्वी बांधण्यात आलेल्या इमारती.

प्रवर्ग 'ब' दि. ०१ सप्टेंबर १९४० पासून दि. ३१ डिसेंबर १९५० पर्यंतच्या कालावधीत (दोन्ही दिवस धरून) बांधण्यात आलेल्या इमारती.

प्रवर्ग 'क' दि. ०१ जानेवारी १९५१ पासून दि. ३१ डिसेंबर १९६९ पर्यंतच्या कालावधीत (दोन्ही दिवस धरून) बांधण्यात आलेल्या इमारती.

टीप :- दिनांक ०१ जानेवारी १९७० रोजी किंवा तद्नंतर संपूर्णपणे बांधण्यात आलेल्या इमारतींवर दुरुस्ती उपकराची आकारणी करण्यात येत नाही.

दुरुस्ती उपकराचे दर दर्शविणारे दरपत्रक सोबत जोडलेले आहे.

	संकेतांक	इमारत प्रवर्ग अ		इमारत प्रवर्ग ब		इमारत प्रवर्ग क	
		'अ' निवासी	'अ' अनिवासी	'ब' निवासी	'ब' अनिवासी	'क' निवासी	'क' अनिवासी
०१.०१.७० ते ३१.०३.७४	-	२५%	-	२०%	-	१५%	-
०१.०४.७४ ते ३०.०६.८३	१ २	३४% ५८%		२६% ४२%		१८% २६%	
०१.०४.७८ ते ३०.०६.८३ (२०० चौ. मी. पर्यंत)	१ २	३४% ५८%	५८% १०६%	२६% ४२%	४२% ७४%	१८% २६%	२६% ४२%
०१.०७.८३ ते ३१.१२.८६ (रु. ३००/- पर्यंत व ३००/- पेक्षा जास्त)	९ ३ ४	४६% ९०% १३०%	८२% १७०% २५०%	३४% ६३% ९०%	५८% ११६% १७०%	२२% ३७% ५०%	३४% ६४% ९०%
३०० चौ. मी. व ३०० चौ. मी. पेक्षा जास्त, परंतु ५०० चौ. मी. पेक्षा कमी. ०१.०१.८७ ते ३१.०३.९४	८ ४ ५	५८% १३०% २६०%	१०६% २५०% ५१०%	४२% ९०% १८०%	७४% १७०% ३५०%	२६% ५०% १००%	४०% ९०% १९०%
०१.०४.९४ पासून पुढे एखाद्या इमारतीची महामंडळाकडून संरचनात्मक दुरुस्ती झाली नसेल (अथवा अशी दुरुस्ती झाल्याचे मानण्यात येत नसेल तर).	८	८७%	१६४%	६३%	११६%	३९%	६८%
एखाद्या इमारतीची महामंडळाकडून संरचनात्मक दुरुस्ती झाली असल्यास (अथवा अशी दुरुस्ती झाल्याचे मानण्यात येत असेल) आणि महामंडळाने दुरुस्तीच्या खर्चात प्रती चौ. मीटर रु. ३००/- पर्यंत या दराने सहाय्य केले असेल.	४	१९५%	३८०%	१३५%	२६०%	७५%	१४०%
महामंडळाने दुरुस्तीच्या खर्चात प्रती चौ. मीटर रु. ३००/- पेक्षा जास्त परंतु प्रती चौ. मीटर रु. ५००/- पेक्षा जास्त नाही इतक्या दराने सहाय्य केले असेल.	५	३९०%	७७०%	२७०%	५३०%	१५०%	२९०%
महामंडळाने दुरुस्तीच्या खर्चात प्रती चौ. मीटर रु. ५००/- पेक्षा जास्त परंतु प्रती चौ. मीटर रु. ७५०/- पेक्षा जास्त नाही इतक्या दराने सहाय्य केले असल्यास.	३	५८५%	११६०%	४०५%	८००%	२२५%	४४०%

टीप :- जेथे महामंडळाने दुरुस्तीच्या खर्चात प्रति चौ. मी. रु. ७५०/- पेक्षा जास्त परंतु रु. १०००/- पर्यंत, रु. १०००/- पेक्षा जास्त ते रु. १,२००/- पर्यंत आणि रु. १,२००/- पेक्षा अधिक व २,०००/- पर्यंत प्रति चौ. मी. सहाय्य केले आहे, तेथे आकारणी योग्य दुरुस्ती उपकराचे दर राज्य शासनाने अद्याप निश्चित केलेले नाहीत.

मोठ्या निवासी जागांवरील महाराष्ट्र कर : १२५ चौरस मीटरपेक्षा जास्त चटई क्षेत्राच्या आणि रु. १,५००/- पेक्षा अधिक करपात्र मूल्य असलेल्या निवासी जागांवर करपात्र मूल्यांच्या १० टक्के दराने राज्य शासनाचा हा कर आकारला जातो. तो आकारण्याचे व वसूल करण्याचे काम महानगरपालिकेचे कर निर्धारण व संकलन खाते करते. भांडवली मूल्याधारित करप्रणाली या कराची दर आकारणी प्रक्रियाधीन आहे.

रंगभूमी कर : शहरातील चित्रपटगृहे, कार्निव्हल्स आणि करमणुकीच्या इतर केंद्रांवर प्रेक्षकांना पैसे घेऊन प्रवेश दिला जात असल्यास प्रत्येक खेळाकरीता हा कर आगाऊ भरावा लागतो.

निवडणूक शाखा : निवडणूक शाखा ही करनिर्धारण व संकलन खात्याची एक शाखा असून ती नगरसेवकांच्या सार्वत्रिक निवडणूका व पोटनिवडणुका घेण्याचे काम राज्य निवडणूक आयोगाने महानगरपालिका आयुक्तांना अधिनियम १८ (अ) अन्वये जे अधिकार सुपुर्द केले आहेत, त्यानुसार करते.

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे एकूण २२७ प्रभाग असून प्रत्येक प्रभागांसाठी एक नगरसेवक प्रत्यक्ष निवडणुकीने निवडले जातात. महानगरपालिकेची मुदत ५ वर्षांची असून सार्वत्रिक निवडणूक फेब्रुवारी २०१७ मध्ये घेण्यात आलेल्या निवडणुकीन्वये नियुक्त महानगरपालिकेची मुदत ७ मार्च २०२२ रोजी संपलेली असून ८ मार्च २०२२ पासून महानगरपालिका आयुक्त हे प्रशासकपदी नियुक्त आहेत. निवडणुकांची तयारी करणे, संचालन करणे ही प्रक्रिया नियतकालिक असली तरी ही महानगरपालिकेची सततची प्रक्रिया आहे.

स्वतंत्र विभागीय कर वसुली कक्ष : सदर कक्षाद्वारे बृहन्मुंबईतील बीडीडी चाळ, बेस्ट, केंद्र शासन, राज्य शासन, म्हाडा, रेल्वे प्राधिकरण यांच्या अखत्यारीतील व बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या मुख्य पर्यवेक्षक घनकचरा व्यवस्थापन विभाग, बाजार विभाग यांच्या अखत्यारीतील मालमत्तांच्या मालमत्ता कर वसुलीचे कार्य पार पाडण्यात येते.

मलनि:सारण प्रचालन खाते

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या मलनि:सारण प्रचालन खात्याद्वारे मुंबई शहराच्या ७ मलनि:सारण विभागांमध्ये स्थापित केलेले मलनि:सारण जाळे, मलनि:सारण उदंचन केंद्र, मलजल प्रक्रिया केंद्र (एसटीपी) आणि मलजल प्रक्रिया सुविधा केंद्र (डब्ल्यूडब्ल्यूटीएफ) यांचे प्रचालन व परिरक्षण करते. मलजलाचे भूमिगत मलनि:सारण जाळ्यांमधून वहन होऊन ते विविध उदंचन केंद्रांमध्ये संकलित केले जाते. व त्यावर आठ वेगवेगळ्या मलजल प्रक्रिया केंद्रांमध्ये प्रक्रिया करण्यात येऊन ते नजिकच्या समुद्र / खाडीत सोडले जाते.

अस्तित्वात असलेल्या मलजल वाहिन्यांची दुरुस्ती व पुनर्स्थापिकरण करणे ही या खात्याची जबाबदारी आहे. मलजलाचा पुनर्वापर पिण्याव्यतिरिक्त कामांसाठी करण्याकरीता या खात्याकडून मलनि:सारण उदंचन केंद्रांच्या आवारात कमी क्षमतेची मलजल पुनर्चक्रण केंद्रे उभारण्यात आलेली आहेत. पाणी पुरवठा व मलनि:सारण विभागातील विविध खात्यांना लागणाऱ्या वाहनांचा पुरवठासुद्धा या खात्याद्वारे केला जातो.

हे खाते महानगरपालिकेच्या अर्थसंकल्प 'ग' अंतर्गत येते.

मलनि:सारण प्रचालन खात्याच्या कामाच्या स्वरूपावरून मलनि:सारण प्रचालन खात्याची प्रामुख्याने पुढीलप्रमाणे विभागणी करण्यात आलेली आहे.

- १) मुख्य मलवाहिनी व नलिका मलवाहिनी हे विभाग मलजल वहनाची कामे करतात.
- २) उदंचन केंद्र विभाग - मलजलाचे संकलन, प्रक्रिया आणि विल्हेवाट ही कामे करतात.
- ३) परिवहन विभाग - परिवहन विभागात एकूण ३०९ वाहने आहेत व याद्वारे पाणी पुरवठा व मलनि:सारण विभागातील विविध खात्यांना परिवहन सेवा पुरविण्याचे काम करतात.
- ४) स्थापत्य विभाग - मलजल वाहिन्यांची दुरुस्ती तसेच मलनि:सारण प्रचालन खात्यातील स्थापत्य बांधकामे, इमारती यांच्या दुरुस्तीची कामे करतात.
- ५) नियोजन व बांधकामे विभाग - मलजल वाहिन्यांचे तसेच उदंचन केंद्रातील उर्ध्वगामिन्यांच्या पुनर्स्थापिकरणाची कामे करतात.

मुंबईत कुलाबा, वरळी, वांद्रे, वर्सोवा, मालाड, घाटकोपर व भांडूप असे एकूण सात मलनि:सारण विभाग आहेत. या सातही मलनि:सारण विभागांमध्ये एक अग्रिम उदंचन केंद्र व मलजल प्रक्रिया केंद्र आहे. या विभागातील मलजल वाहिन्यांच्या जाळ्यांमधून संकलित झालेल्या मलजलाचे वहन करून ते सॅटेलाईट उदंचन केंद्राद्वारे अग्रिम उदंचन केंद्र व मलजल प्रक्रिया केंद्र येथे प्रक्रिया आणि विल्हेवाटीसाठी आणले जाते.

कुलाबा येथील मलजल त्रिस्तरीय प्रक्रियेनंतर, वरळी व वांद्रे येथील मलजल प्रक्रिया केंद्रामध्ये मलजलावर प्राथमिक प्रक्रिया करून ते समुद्र पातमुखाद्वारे अनुक्रमे १.५ कि.मी., ३.५ कि.मी. व ३.७ कि.मी. पर्यंत अरबी समुद्रात सोडले जाते. तसेच मालाड येथील मलजल प्राथमिक प्रक्रियेनंतर मालाड खाडीत सोडले जाते व चारकोप येथील मलजल त्रिस्तरीय प्रक्रियेनंतर गोरई खाडीत सोडले जाते. वर्सोवा, भांडूप आणि घाटकोपर येथील मलजल प्रक्रिया केंद्रात मलजलावर वातीत तलावात द्विस्तरीय प्रक्रिया करण्यात येते व प्रक्रिया केलेले मलजल मालाड आणि ठाणे खाडीत सोडले जाते.

मा. हरित लवादाने सुचविल्याप्रमाणे महाराष्ट्र प्रदूषण मंडळाने दिलेल्या नवीन मानकांची पूर्तता करण्यासाठी मुंबई मलनिःसारण प्रकल्प खात्यातर्फे नवीन मलजल प्रक्रिया केंद्र बांधण्याचे काम चालू आहे. सदर काम पूर्ण होईपर्यंत (अंदाजे ४-६ वर्षे) तात्पुरती व्यवस्था म्हणून मलनिःसारण प्रचालन खात्यातर्फे घाटकोपर, भांडूप, वर्सोवा व मालाड सांडपाणी प्रक्रिया केंद्र येथे मलजलावर बायोरेमेडिएशन प्रक्रिया करण्यात येते. बायोरेमेडिएशन तंत्रज्ञानाद्वारे प्रक्रिया झालेल्या उत्सर्जित मलजलाचे चाचणी अहवाल प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने पारित केलेले सुधारीत निकष पूर्ण करीत असल्याचे दर्शवितात.

मुख्य मलजल वाहिन्या आणि नलिका मलजल वाहिन्या विभागामार्फत, मलजल वाहिन्यांतून मलजलाचे वहन सुरळीत होण्यासाठी व मुंबई शहरातील रस्त्यांवर मलजल तुंबण्याच्या तक्रारी कमी करण्याच्या दृष्टिकोनातून मलजल वाहिन्यांचा पद्धतशीर गाळ निर्मूलन व सफाईचा वार्षिक कार्यक्रम आखला जातो.

मलजल वाहिन्यांचे काम सुरळीत चालण्यासाठी पद्धतशीर सफाई कार्यक्रमांतर्गत पूर्वनियोजित टप्प्यांवर पाहणी, गाळ निर्मूलन व स्वच्छता केली जाते. हाताने मैला उचलणा-या सफाई कामगारांच्या नियुक्तीस प्रतिबंध करणे व त्यांचे पुनर्वसन याबाबतचा अधिनियम २०१३ प्रमाणे सफाई कर्मचा-यांचा मलजलाशी प्रत्यक्ष संपर्क टाळून सफाई कामे करून घेण्यासाठी, सफाई कामाचे यांत्रिकीकरण करण्यात आले आहे व त्याकरिता खाली उल्लेखिल्याप्रमाणे विविध मलवाहिन्या सफाई यंत्रे/उपकरणे यांचा सुरक्षिततेच्या सर्व साधनांसह वापर केला जातो.

१.	जेटींग मशीन	:	०१ नग
२.	सक्शन मशीन (६.५ घ. मी.)	:	०२ नग
३.	सक्शन मशीन्स (१.५ घ. मी.)	:	१२ नग
४.	पॉवर बकेट मशीन्स	:	११ जोड्या
५.	चोक मशिन (पॉवर रॉडिंग)	:	२६ नग
६.	फिल्ट्रेशन व रिसायक्लींग सहीत उच्च क्षमतेची सक्शन जेटींग मशीन	:	२४ नग
७.	ग्रॅब टाईप मॅनहोल डीसीलींग मशीन	:	०८ नग
८.	क्वीक रिसपॉन्स व्हेईकल	:	१० नग
९.	कॉम्पॅक्ट पाईप सीवर क्लीनिंग मशीन	:	२४ नग

या खात्याकडे पॉवर रॉडिंग मशीन्स व इतर उपकरणांनी सुसज्ज प्रत्येकी एक असे शहर, पूर्व उपनगरे आणि पश्चिम उपनगरे येथे तीन मध्यवर्ती नियंत्रण कक्ष आहेत. हे नियंत्रण कक्ष मलनिःसारण प्रणालीबद्दल तक्रारी नोंदवून घेणे व त्याचे निराकरण करणे यासाठी अतिरिक्त २४ X ७ कार्यरत असतात.

मलनिःसारण प्रणालीतील बिघाडासंबंधी कोणतीही तक्रार संबंधित विभागात अथवा उपरोल्लेखित तीन मुख्य मलजल वाहिन्या नियंत्रण कक्षापैकी कोणत्याही कक्षात नोंदविता येते तसेच तक्रारी बृह-मुंबई महानगरपालिकेच्या संकेतस्थळावर अथवा मध्यवर्ती तक्रार क्रमांक १९१६ वर तसेच १४४२० वर सुद्धा नोंदविल्या जातात. साधारणपणे सर्व तक्रारींचे २४ तासांच्या आत निराकरण होते.

मलनिःसारण प्रचालन या खात्याच्या आस्थापना अनुसूचीवर ०८ उप प्रमुख अभियंता, २२ कार्यकारी अभियंता, ६० सहाय्यक अभियंता, १२२ दुय्यम अभियंता, ११२ कनिष्ठ अभियंता/अवेक्षक, ३,८१८ कुशल/अकुशल कामगार कर्मचारी ही पदे आहेत. त्यापैकी सद्यस्थितीत कार्यरत, ०७ उप प्रमुख अभियंता, २० कार्यकारी अभियंता, ४० सहाय्यक अभियंता, ८६ दुय्यम अभियंता, ६० कनिष्ठ अभियंता/अवेक्षक, २,०५९ कुशल/अकुशल कामगार कर्मचारी यांच्या सहाय्याने उपरोक्त नमूद कामे पार पाडली जातात.

अभियांत्रिकी सेवा आणि प्रकल्प
घन कचरा व्यवस्थापन खाते (साफसफाई सेवा)

१	दररोज गोळा करण्यांत येणारा सरासरी घन कचरा	(१) (२)	सरासरी ६३०० मे. टन कचरा (कांजूर व देवनार क्षेपणभूमी) सरासरी ७५० ते ८०० मे. टन डेब्रीज (देवनार क्षेपणभूमी)
२	कर्मचारी वर्ग		३१,६७८
३	एकूण खर्चाची अर्थसंकल्पीय तरतूद		<p>एकूण महसुल खर्चाची अर्थसंकल्पीय तरतूद रु. २६७८.३२ (कोटी)</p> <p>आस्थापना खर्च रु. १६५५.७० (कोटी)</p> <p>प्रशासकीय खर्च रु. १७.०७ (कोटी)</p> <p>प्रचालन आणि परिरक्षण खर्च रु. ८५०.६१ (कोटी)</p> <p>कार्यक्रम खर्च रु. १५३.८८ (कोटी)</p> <p>महसुली अनुदाने, अंशदान आणि सवलती रु. १.०६ (कोटी)</p> <p>एकूण खर्चाची अर्थसंकल्पीय तरतूद रु. ३६३०.२५ (कोटी) (२०२२-२०२३)</p>
४	दैनंदिन कचरा गाळ आणि दगडमाती गोळा करण्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या एकूण वाहनांची संख्या		महानगरपालिकेची वाहने ३२२ कंत्राटदारांची वाहने १,२६४
५	उगमस्थानी घन कचऱ्याचे संकलन आणि वर्गीकरण		९४९ सामुदायिक कचरा संकलन केंद्रे व ४७ सुका कचऱ्याचे वर्गीकरण केंद्रे
६	कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्याच्या पद्धती	(१) (२) (३) (४)	जैविक प्रक्रियेद्वारे खत निर्मिती गांडूळ खत निर्मिती भूमीभराव पद्धती ज्वलन भट्टी (जैविक वैद्यकीय कचरा)
७	क्षेपणभूमी	(अ) (ब)	देवनार क्षेपणभूमी कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प
८	स्थानांतरण केंद्रे	(१) (२) (३) (४)	महालक्ष्मी स्थानांतरण केंद्र वर्सीवा स्थानांतरण केंद्र गोराई स्थानांतरण केंद्र कुर्ला स्थानांतरण केंद्र
९	झाडलोट क्षेत्र	(१) (२)	दैनंदिन १,७५० किलोमीटर रस्त्यांची झाडलोट करण्यात येते. यांत्रिकी झाडू पद्धतीने रस्त्यांची स्वच्छता जवळपास २५३ किमी एवढी करण्यात येते.

स्वच्छ भारत अभियान २.० :

- स्वच्छ भारत अभियान २.० चा शुभारंभ दि. ०१ ऑक्टोबर २०२१ रोजी कचरामुक्त शहर हे लक्ष ठेवून माननीय पंतप्रधान यांच्या हस्ते करण्यात आला.
- स्वच्छ भारत अभियान राबविण्यासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिका ही महत्वाची प्रशासकीय यंत्रणा असल्याने राज्य आणि केंद्र सरकारच्या सहकार्याने शहरातील स्वच्छता राखण्यासाठी एकत्रित आणि संयुक्त प्रयत्न केला जात आहे.
- सदर अभियानांतर्गत स्वच्छतेची आवश्यक ती पातळी गाठण्यासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घन कचरा व्यवस्थापन विभागाच्या प्रयत्नांचे आणि कार्यक्रमांचे पुनर्नवीनीकरण केले आहे.
- स्वच्छ भारत अभियानांतर्गत केंद्र व राज्य सरकारकडून वैयक्तिक घरगुती शौचालय बांधण्यासाठी देण्यात आलेल्या अनुदानाचा लाभ शहरातील लाभार्थ्यांनी घेतला आहे.
- स्वच्छ भारत अभियान २.० कालावधी हा दि. ०१ ऑक्टोबर २०२१ ते दि. ०१ ऑक्टोबर २०२६ असा आहे. यामध्ये प्रामुख्याने घरगुती स्तरावर कचऱ्याचे विलगीकरण, जुन्या साठवलेल्या कचऱ्याच्या (लीगसी वेस्ट) शास्त्रोक्त पध्दतीने प्रक्रिया, यांत्रिकी झाडूने सफाई, आकांशी शौचालये, १००% मैला संकलन व्यवस्थापन वहन / प्रक्रिया इ. बाबी अंतर्भूत आहेत .

स्वच्छ सर्वेक्षण २०२३ :

- स्वच्छ सर्वेक्षण २०२३ च्या प्रसिध्दीसाठी नागरी संदेश प्रदर्शित करणे व सुशोभनासाठी भिंतीचित्राद्वारे भिंती, पूल व इतर लक्षवेधी ठिकाणे रंगविण्यात आली.
- स्वच्छतेबाबत जनजागृती व वर्तवणूक बदलाकरीता विविध पथनाट्ये राबविण्यात आली.
- शहरातील रुग्णालये, उपाहारगृहे, शाळा, व्यापारी संस्था, निवासी संस्था आणि सरकारी इमारती अशा विविध घटकांमधून स्वच्छताविषयक मानदंडाचे मूल्यांकन करण्यात आले. या व्यतिरिक्त नागरिकांकडून स्वच्छता उपक्रमांमध्ये सक्रिय सहभाग प्राप्त करण्यासाठी, जिंगल्स, पोस्टर, लघुपट इत्यादी विषयांच्या स्पर्धा घेण्यात आल्या व मूल्यांकन करण्यात आले.

मृत जनावरे हलविणे : मृत जनावरे हलवण्याकरिता संबंधित विभागाचे सहाय्यक आयुक्त आणि घनकचरा व्यवस्थापन खात्यातील पुढील संबंधीत अधिकाऱ्यांशी संपर्क साधून मृत जनावर जेथे आहे तेथील पत्ता व्यवस्थित देण्यात यावा.

१) मुख्य पर्यवेक्षक, घन कचरा व्यवस्थापन कार्यालय, खटाव मार्केट बिल्डिंग, ४ था मजला, अविष्कार सोसायटीच्या बाजूला, नौशिरा भरूचा मार्ग, ग्रॅण्ट रोड स्टेशनजवळ, ग्रॅण्ट रोड (पश्चिम), मुंबई - ४०० ००८.

२) मा. व्यवस्थापक, कोराकेंद्र, शिंपोली रोड, बोरिवली (प.), मुंबई ४०० ०९२. दूरध्वनी क्र. २८९८०७८२ व २८९८०९७२ आणि चिटणीस, खादी ग्रामोद्योग संस्था, खादी एम्पोरियम, २८६, दादाभाई नौरोजी मार्ग, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१, दूरध्वनी क्र. ४३४७४९१-९९ यांच्याशीदेखील नागरिक मृत जनावरे हलविण्यासाठी संपर्क साधू शकतात.

उपविधि : घन कचऱ्याचे संकलन, वहन आणि विल्हेवाटीशी निगडित सर्व बाबी आणि वस्तू नियमित करण्यासाठी व हे कार्य अधिक जोमाने व प्रभावीपणे पार पाडण्यासाठी मुंबई महानगरपालिका अधिनियमातील कलम ४६१ (ईई) अंतर्गत “बृहन्मुंबई स्वच्छता आणि आरोग्य उपविधि, २००६” तयार करण्यात आले आहेत. सदर उपविधिस महाराष्ट्र शासनाने मान्यता दिली असून ते दि.१४.१२.२००६ रोजीच्या क्र. बीएमसी/ २३२६/४०७४/प्र.क्र. २३८/०६/नवि-२१ अंतर्गत राजपत्राद्वारे अधिसूचित केलेले आहेत. मुंबई शहर व उपनगरातील परिसर स्वच्छ ठेवून नागरिकांचे आरोग्य अबाधित रहावे म्हणून महानगरपालिका सतत प्रयत्नशील असते. यासाठी नागरिकांना स्वच्छतेचे महत्त्व विविध प्रसार माध्यमांद्वारे पटवून, त्यांच्यात जागृती निर्माण करून विविध उपाययोजना, उपक्रम राबविण्यात येतात. यासाठी नागरिकांचा, मान्यवर व्यक्तींचा, नगरसेवकांचा, विविध शासकीय/अशासकीय संस्थांचा सहभाग व सहकार्य घेतले जाते. जे नागरिक सार्वजनिक ठिकाणी अस्वच्छता निर्माण करून उपद्रव निर्माण करतात. अशा उपद्रवकारकांवर दंडात्मक कारवाई करण्यासाठी उपद्रव शोधक पथकांची व सुरक्षा संस्थाद्वारे क्लिन-अप मार्शलची नियुक्ती करण्यात आलेली आहे. या उपविधितील नियमांचे प्रत्येक नागरिकाने पालन करणे अत्यावश्यक व अनिवार्य आहे. ज्या नागरिकांकडून या नियमांचे उल्लंघन होईल, ते पुढे दिलेल्या सूचीप्रमाणे दंडास पात्र ठरतील.

अ.क्र.	उपविधी क्रमांक	उपविभाग तपशील	उपविधि उल्लंघन केल्यास दंडाची अंतिम रक्कम
		उपविधि क्र. ४.१ : कचरा फेकणे, उपद्रव करणे व साफ अंगण	
१	४.१ ते ४.४	कचरा इतस्ततः फेकणे.	रु. २००/-
२	४.५	उपद्रव करणे, धुकणे.	रु. २००/-
३		स्नान करणे.	रु. १००/-
४		लघवी करणे.	रु. २००/-
५		शौचास बसून घाण करणे.	रु. १००/-
६		निर्देशित न केलेल्या ठिकाणी प्राणी/पक्षी यांना अन्न खाऊ घालणे.	रु. ५००/-
७		रस्त्यावर वाहने धुणे/ दुरुस्त करणे.	रु. १,०००/-
८		भांडी/कपडे/तत्सम बाबी धुणे.	रु. २००/-
९	४.६	आपले अंगण स्वच्छ न ठेवणे. अ) एकाच आवाराच्या मालकासाठी/भोगवटादारासाठी ब) इतरांसाठी	रु. १,०००/- रु.१०,०००/-
		उपविधि क्र. ५ : कचरा विभक्तीकरण, साठवण, पुरवठा व संकलन	
१०	५.१ ते ५.२	कचरा विभक्तीकरण करून न दिल्यास अथवा कचरा स्वतंत्र डब्यात न साठवल्यास १) वैयक्तिक २) मोठे निर्माते	रु. १००/- रु. ५००/-
११	५.३	निदेशाप्रमाणे ओला कचरा विभक्तीकरण करून न दिल्यास	रु. १००/-
१२	५.५	धोकादायक कचऱ्याचे निर्देशित पद्धतीने विभक्तीकरण करून पुरवठा न केल्यास. अ) वैयक्तिक ब) मोठ्या प्रमाणावर	रु. १,०००/- रु.१०,०००/-
१३	५.६	जैविक वैद्यकीय कचरा निदेशाप्रमाणे विभक्तीकरण करून न दिल्यास	रु. २०,०००/-
१४	५.७	बांधकाम / पाडकाम कचरा निदेशाप्रमाणे विभक्तीकरण करून न दिल्यास	रु. २०,०००/-
१५	५.८	निदेशाप्रमाणे सुका कचरा विभक्तीकरण करून न दिल्यास	रु. १००/-
१६	५.९	निदेशाप्रमाणे झाडांच्या फांद्या अथवा बांधकाम कचरा विभक्त करून न दिल्यास	रु. १००/-
१७	५.१०	कचरा जाळून निष्कासित केल्यास	रु. १००/-
		उपविधि क्र. ७ : विशिष्ट गट / प्रासंगिक	
१८	७.२	अनिवासी स्वरुपाचा कोंबड्या/मासळी/कत्तलीचा कचरा विभक्तीकरण करून न दिल्यास.	रु. १,०००/-
१९	७.३	अ) विक्रेते / फेरीवाले यांनी कचरा डबा न ठेवल्यास. ब) विक्रेते / फेरीवाल्याने कचरा विभक्तीकरण करून न दिल्यास	रु. ५००/- रु. ५००/-
२०	७.४	घरगल्ली स्वच्छ न ठेवल्यास.	रु. २००/-
२१	७.५	पाळीव / मालकीच्या प्राण्यांनी कचरा केल्यास.	रु. ५००/-
२२	७.६	सार्वजनिक मेळावे व कार्यक्रमानंतर, २४ तासांत स्वच्छता न केल्यास.	स्वच्छता अनामत रक्कम जप्त
२३	७.८	रस्ते सफाईच्या वेळी वाहन रस्त्यावर उभे केल्यामुळे अस्वच्छता निर्माण होत असल्यास.	रु. ५००/-
२४	७.१०	भित्तीपत्रे चिकटवणे / भिंती रंगवणे.	रु. ५००/- ते ५,०००/-

प्रकल्प कार्यालय : देवनार क्षेपणभूमी, कांजूर क्षेपणभूमी, मुलुंड क्षेपणभूमी, सी.एन.डी. :

देवनार क्षेपणभूमी जुनी असून अंदाजे १२% कचरा देवनार येथे स्वीकारला जातो. देवनार क्षेपणभूमीवर कचऱ्याची विल्हेवाट पारंपरिक पध्दतीने कचरा टाकून सपाटीकरण केले जाते. तयः स्थितीत देवनार क्षेपणभूमी येथे दररोज सुमारे ६०० ते ८०० मे. टन कचरा स्वीकारण्यात येतो. देवनार क्षेपणभूमी व सभोवतालच्या पर्यावरणीय स्थितीवर सक्षम नियमन करण्यासाठी पुढील उपाययोजना करण्यात येत आहेत.

- १) क्षेपणभूमी परिसरात निर्माण होणारी दुर्गंधी, कीटक, माशा, आगीवर व धुरावर नियंत्रण मिळवण्यासाठी, महानगरपालिकेने क्षेपणभूमीवर पाण्याचे टँकर उपलब्ध केलेले आहेत. तसेच ट्रॅक्टरवर फवारणी यंत्रणा बसवून त्यांचेमार्फत पाणी मिश्रित दुर्गंधीनाशक द्रव्यांची फवारणी केली जाते. ह्या द्रव्यांचा दर्जा परिसरावर विपरीत परिणाम होणार नाही असा असतो त्याचे चांगले परिणाम दिसून येत आहेत.
- २) त्याचप्रमाणे विषारी / ज्वलनशील वायुंचे निर्गमन होण्यासाठी कच-याच्या ढिगा-यात पाईप टाकून निर्माण होणा-या वायुंचे निर्गमन करण्यात येते. त्यामुळे क्षेपणभूमीत आगी लागण्याचे प्रमाण फारच कमी झाले आहे.
- ३) देवनार क्षेपणभूमी व सभोवतालच्या परिसरातील प्रदूषण नियंत्रण करण्याच्या दृष्टीने मुंबई महानगरपालिकेच्या अखत्यारितील Air Quality Monitoring and Research Laboratory यांच्यातर्फे दरमहा सभोवतालच्या हवेतील वायुचे सर्वेक्षण केले जाते.
- ४) बृहन्मुंबई महानगरपालिकेद्वारे वरीलप्रमाणे उपाययोजना केल्यावर देवनार परिसरातील हवेचे प्रदूषण कमी होऊन तेथील नागरिकांना खात्रीने आरोग्यदायी वातावरणाचा लाभ होईल.
- ५) ६०० मे. टन कचऱ्यापासून ऊर्जानिर्मितीच्या प्रकल्पासाठी कंत्राटदारास कायदेशि देण्यात आले असून प्रकल्प उभारणीचे काम प्रगतीपथावर आहे.

कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प :-

मा. उच्च न्यायालय, मुंबई व मा. सर्वोच्च न्यायालय यांच्या आदेशानुसार राज्य सरकारने कांजूर येथील १४१.७० हेक्टर भूखंड दि. २४.१०.२००५ रोजी नागरी घन कचऱ्याच्या विल्हेवाटीसाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या स्वाधीन केला. सदर १४१.७० हेक्टर जागेपैकी २३.३६ हेक्टर कांदळवनांनी व्याप्त असलेली जागा महाराष्ट्र सरकारच्या ०२.०४.२०१२ रोजीच्या शासन निर्णयाद्वारे महाराष्ट्र शासनाकडेच ठेवली गेली.

कांजूर स्थित नागरी घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प येथील ६५.९६ हेक्टर सागर तटीय नियंत्रण क्षेत्राने बाधित नसलेल्या जागेवर नागरी घन कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पध्दतीने प्रक्रिया करण्याकरीता पर्यावरण विषयक मंजूरी राज्य स्तरीय पर्यावरण प्रभाव मूल्यांकन प्राधिकरण यांच्याकडून दि. ०५.१२.२०१४ रोजी प्राप्त झाली आहे.

तसेच कांजूर नागरी घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प येथील ५२.४५ हेक्टर सागर तटीय नियंत्रण क्षेत्राने बाधित असलेल्या जागेवर नागरी घन कच-यावर शास्त्रोक्त पध्दतीने प्रक्रिया करण्याकरीता पर्यावरण विषयक मंजूरी राज्यस्तरीय पर्यावरण प्रभाव मूल्यांकन प्राधिकरण यांच्याकडून दि. २९.१०.२०१८ रोजी प्राप्त झाली आहे. तसेच दि. २३.०८.२०१२ रोजी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून प्राधिकार पत्राचे नूतनीकरण करण्यात आलेले आहे. असे एकंदर ११८.१४ हेक्टर जमीन ही प्रकल्पासाठी उपलब्ध आहे.

सद्यस्थितीत कांजूर येथे दररोज स्वीकारण्यात येणाऱ्या सुमारे ४५०० मे. टन प्रति दिन नागरी घन कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पध्दतीने बायोरिएक्टर तंत्रज्ञानाद्वारे प्रक्रिया करण्यात येते. तसेच १,००० मे. टन प्रतिदिन नागरी घन कचऱ्यावर खत निर्मिती तंत्रज्ञानाद्वारे प्रक्रिया करण्यात येत आहे.

कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्पामुळे आजूबाजूच्या परिसरातील रहिवाशांना कोणत्याही प्रकारचा त्रास होऊ नये म्हणून महानगरपालिकेतर्फे खालील उपाय योजना करण्यात येतात :-

१. कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प येथून दुर्गंधी येऊ नये यासाठी तेथील कच-यावर Enzyme base द्रव्याचा फवारा दिवसरात्र करण्यात येत आहे.
२. कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प येथून दुर्गंधी येऊ नये यासाठी कचरा स्वीकारण्यात येणा-या ठिकाणाच्या आजूबाजूला Misting ची व्यवस्था केली आहे.

३. नागरी घन कचऱ्यापासून निर्माण होणारा वायूदेखील जाळण्यात येत आहे तसेच या वायूपासून काही प्रमाणात वीज निर्मिती होत आहे. सदर वीज ही प्रकल्पासाठी वापरण्यात येते.
४. नागरी घन कचऱ्याचा हवेशी संपर्क येऊ नये म्हणून कचऱ्यावर मातीचे आवरण टाकण्यात येते.
५. कांजूर घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्प येथे कंत्राटदाराने परिसरात येणाऱ्या दुर्गंधीबाबत तक्रारी निवारण नियंत्रण कक्ष सुरू केला आहे.

मुंबईत दररोज निर्माण होणाऱ्या कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करण्यासाठी प्रमुख अभियंता (घन कचरा व्यवस्थापन) नवीन प्रकल्प खात्याचा अहवाल व योजना खालीलप्रमाणे आहे :-

१. देवनार येथील कचऱ्यापासून वीज निर्मितीचा प्रकल्प (डब्ल्यू.टी.ई.) - कचऱ्यापासून ऊर्जा निर्मितीच्या प्रकल्पासाठी निविदा प्रक्रिया पूर्ण झाली असून सदर प्रकल्पाचे काम कंत्राटदारास देण्यात आले आहे. या प्रकल्पामध्ये प्रतिदिन सुमारे ६०० टन कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया करण्यात येणार आहे व या प्रकल्पातून प्रतिदिन ४ MW ऊर्जा निर्मिती होईल. कंत्राटदारास कायदेश देण्यात आले असून प्रकल्प उभारणीचे काम प्रगतीपथावर आहे.
२. मुलुंड क्षेपणभूमी येथे अस्तित्वात असलेल्या कचऱ्यावर योग्य तंत्रज्ञानाचा वापर करून जमीन पुनर्प्राप्त करणे - मुलुंड क्षेपणभूमी येथील जमीन पुनर्प्राप्त करण्याचे काम कंत्राटदारास देण्यात आले आहे. ४,३५,००० मे. टन कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करून विल्हेवाट लावलेली आहे व पुढील काम सुरू आहे. मे. मिटकॉन कन्सलटन्सी अॅन्ड इंजिनियरिंग सर्विसेस लि. यांची प्रकल्प व्यवस्थापन सल्लागार म्हणून नियुक्ती करण्यात आली आहे.
३. बांधकाम व निष्कासन यामधून निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचे संकलन वाहतूक प्रक्रिया व विल्हेवाट करण्यासाठीचा प्रकल्प : बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे १२०० मे. टन प्रतिदिन बांधकाम व निष्कासन कचऱ्यावर शास्त्रोक्त पद्धतीने प्रक्रिया करण्याची योजना आखली आहे. बांधकाम व निष्कासन मधून निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचे संकलन, वाहतूक, प्रक्रिया व विल्हेवाट यासाठीची निविदा प्रक्रिया पूर्ण झाली आहे आणि कंत्राटदारांना फेब्रुवारी २०२३ मध्ये स्वीकृती पत्र देण्यात आले आहे. सदर प्रकल्प हा फेब्रुवारी २०२४ पर्यंत कार्यान्वित होणे अपेक्षित आहे.
४. तळोजाजवळील करवले गाव येथे कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया व विल्हेवाट - महाराष्ट्र शासनाने कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करण्याच्या सुविधा विकसित करण्यासाठी तळोजा, ता. अंबरनाथ, जि. ठाणे जवळील करवले (खु) येथे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला सुमारे ५२.१० हेक्टर जमीन देऊ केली आहे. त्या पैकी सुमारे ३९.९० हेक्टर शासकीय जमीन असून, १२.२० हेक्टर जमीन खासगी मालकीची आहे. शासकीय जमिनीपैकी सुमारे १२ हेक्टर जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा दि. १६.०२.२०१९ रोजी महानगरपालिकेला दिला आहे. ही जमीन बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापनासाठी वापरण्यात येणार आहे. उर्वरित शासकीय जमिनीच्या व १२.२० खासगी जमिनीच्या संपादनाची प्रक्रिया जिल्हाधिकारी ठाणे यांच्यामार्फत चालू आहे. जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा मिळाल्यानंतर ही जमीन, बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे घन कचरा व्यवस्थापन प्रकल्पासाठी वापरण्यात येईल.
५. मुलुंड (पूर्व) ऐरोली पुलाजवळ कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रियेची सुविधा - कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करण्याची सुविधा उभारण्यासाठी ऐरोली पुलाजवळ मुलुंड (पूर्व) येथे महाराष्ट्र शासनाने बृहन्मुंबई महानगरपालिकेस सुमारे ३२.७७ हेक्टर भूखंड देऊ केला आहे. परंतु या जागेचा प्रत्यक्ष ताबा अजून महानगरपालिकेस मिळाला नाही. उक्त जमिनीचा प्रत्यक्ष ताबा मिळाल्यानंतर, बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे कचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करण्याच्या सुविधा विकसित करण्यासाठी काम सुरू करण्याचे योजिले आहे.

वस्ती स्वच्छता कार्यक्रम :

- वस्ती स्वच्छता कार्यक्रम हा जागतिक बँकेच्या आर्थिक सहाय्यातून सन १९९७ साली सुरू करण्यात आला असून घनकचरा व्यवस्थापन विभागाचा एक घटक आहे. सदर कार्यक्रमाचा मुख्य उद्देश झोपडपट्ट्यांमधील रहिवाशांना सुधारित व शाश्वत (Sustainable) शौचालयांची सुविधा उपलब्ध करून देणे हा आहे. तसेच, वस्ती स्वच्छता कार्यक्रम हा मागणी तत्वावर आधारित कार्यक्रम असून लोकांचा सहभाग हे या कार्यक्रमाचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.
- सदर कार्यक्रमांतर्गत झोपडपट्टीतील रहिवाशांना शौचालयाचे नियोजन, संकल्पचित्रे आणि बांधकाम या प्रक्रियेमध्ये सहभागी करून बांधण्यात आलेल्या शौचालयांची दैनंदिन स्वच्छता व परिरक्षण, स्थानिक रहिवाशांनी लोकवर्गणीद्वारे करावी, असे अभिप्रेत आहे. सदर कार्यक्रमातून

बांधण्यात आलेली शौचालये, बांधून पूर्ण झाल्यावर झोपडपट्टीतील स्थानिक रहिवाश्यांच्या नोंदणीकृत संस्थांना बृहन्मुंबई महानगरपालिका समजूतीच्या ज्ञापनाच्या (M.O.U.) पूर्ततेनंतर वापरासाठी हस्तांतरित करते. लोक वर्गणीद्वारे जमा निधीचा वापर दैनंदिन स्वच्छता, विद्युत व पाणी पुरवठ्याची देयके, किरकोळ दुरुस्तीसाठी तसेच शौचालयाचे परिरक्षण व प्रचालन करणे ह्या कामासाठी अपेक्षित आहे. सदर कार्यक्रमातून बांधण्यात आलेली शौचालये आर.सी.सी. पध्दतीने बांधून त्यामध्ये ओव्हरहेड टँक, सक्शन टँक, लहान मुलांसाठी स्वच्छतागृहे, पुरुषांसाठी मुताच्या, अपंगांसाठी शौचकूप या सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येतात. शौचालयात विद्युत पुरवठा आणि जेथे महानगरपालिकेचा पुरेसा पाणी पुरवठा नसेल तेथे विंधन विहिरीद्वारे पाणीपुरवठा उपलब्ध करून देण्यात येतो.

- तसेच जागेच्या उपलब्धतेनुसार मोडकळीस आलेली जुनी शौचालये तोडून त्याठिकाणी जास्त क्षमतेची दुमजली शौचालये बांधण्यात येतात. २० शौचकूपांपेक्षा कमी क्षमतेच्या शौचालयांचा बांधकामाचा कालावधी ०९ महिने तर २० व त्यापेक्षा अधिक क्षमतेच्या शौचालयांच्या बांधकामाचा कालावधी १२ महिने गृहित धरला जातो. या दरम्यान रहिवाश्यांची गैरसोय होऊ नये म्हणून जुनी शौचालये तोडण्यापूर्वी तेथे तात्पुरती शौचालये बांधली जातात किंवा प्रमुख अभियंता (घ.क.व्य.) कार्यालयामार्फत फिरती शौचालये उपलब्ध करून देण्यात येतात.
- सन २०१८ मध्ये लॉट-११ (आर) करिता रु. ९२०.७९ कोटी इतक्या रकमेची निविदा मागविण्यात आली. लॉट-११ (आर) कंत्राटांतर्गत एकूण १९,८०९ शौचकूपांसह ८३२ शौचालये बांधण्याचे प्रस्तावित करण्यात आले होते. सन २०२२-२३ पर्यंत १९,०५६ शौचकूपांसह ८०९ शौचालये बांधण्यात आली. त्यासाठी सन २०२२-२३ मध्ये रु १३६.६६ कोटी इतका निधी खर्च झाला व सद्यस्थितीत वरील सर्व शौचालये वापरात आहेत.

आश्रय योजना कक्ष

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतील सुमारे २७९०० सफाई कर्मचाऱ्यांना सेवानिवासस्थाने पुरविण्याकरिता सद्यस्थितीत असलेल्या ३० वसाहतींचा कमाल ४.०० चटई क्षेत्र निर्देशांक वापरून आश्रय योजने अंतर्गत सफाई कामगारांना / कर्मचा-यांना वाढीव क्षेत्रफळाची (३०० चौ.फूट आणि ६०० चौ.फूट) सेवा निवासस्थाने देण्यासाठी महानगरपालिकेतर्फे पुनर्विकास करण्याचे नियोजिले आहे. आश्रय योजने अंतर्गत 'ए' विभागातील कोचीन स्ट्रीट (टप्पा-१), ई विभागातील सिध्दार्थ नगर (टप्पा-१) व आर/दक्षिण विभागातील पॉवेल्लू लॅण्ड येथील पुनर्विकासाचे काम पूर्ण झाले असून त्याचे मुख्य पर्यवेक्षक (घकव्य) विभागाकडे हस्तांतरण झाले आहे. शहर व उपनगरात पुनर्विकासादरम्यान सेवासदनिकाधारकांना स्थलांतरित करण्याकरिता ११ ठिकाणी संक्रमण शिबिरे उभारण्यात आली होती, त्यापैकी आता ४ संक्रमण शिबिरे पुनर्विकासाकरिता तोडण्यात आली आहेत.

आश्रय योजनेअंतर्गत पुनर्विकास टप्पा-१ अंतर्गत टँकपाखाडी ई विभाग, गौतम नगर जी/दक्षिण, हसनबादलेन एच/पश्चिम येथील पुनर्विकासाची कामे प्रगतीपथावर आहेत. तसेच डिझाईन आणि बिल्ट टर्नकी गटाअंतर्गत काढण्यात आलेल्या निविदांमध्ये ३० ठिकाणांपैकी १५ ठिकाणांची कामे हाती घेण्यात आली असून उर्वरित १५ ठिकाणांची कामे, विविध विभागांची ना-हरकत, मंजुरी मिळाल्यानंतर आणि सेवासदनिकाधारकांना स्थलांतरित केल्यानंतर तात्काळ हाती घेण्यात येणार आहे. या संपूर्ण पुनर्विकासाअंतर्गत सुमारे १२००० सेवासदनिका बांधणे प्रस्तावित आहेत.

महानगरपालिकेच्या आरोग्य सेवा

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेची सार्वजनिक आरोग्यविषयक सेवाकार्ये मुख्यत्वेकरून पुढीलप्रमाणे आहेत :-

कुष्ठरुग्णांसाठी अँक्वर्थ महानगरपालिका कुष्ठरोग रुग्णालय, वडाळा :

मुंबई जिल्ह्यासाठी 'राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम' सहाय्यक संचालक आरोग्य सेवा, कुष्ठरोग (मुंबई) यांच्या अधिपत्याखाली असून राज्य शासन, बृहन्मुंबई महानगरपालिका तसेच कुष्ठरोग क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्था यांच्या संयुक्त विद्यमाने राबविला जातो. राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रमांच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार प्रत्येक संस्था आपल्या प्रकल्प क्षेत्रातील कुष्ठरुग्णांचे निदान व औषधोपचार याचबरोबर कुष्ठरोग विषयक आरोग्य शिक्षण व जनजागृतीसाठी विविध उपक्रम आयोजित करतात. 'राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम' अँक्वर्थ महापालिका कुष्ठरोग रुग्णालय 'एफ/दक्षिण', 'एफ/उत्तर' व 'ई' विभागातील कार्यक्षेत्रात कुष्ठरोग निर्मूलनाचे काम करते. अँक्वर्थ महानगरपालिका कुष्ठरोग रुग्णालयाच्या प्रकल्प विभागामध्ये कुष्ठरुग्णांचे दर दहा हजारी प्रमाण ०.५ एवढे आहे.

सन २०२२-२३ मध्ये मुंबईतील नवीन कुष्ठरुग्णांची एकूण संख्या - ६२६ सांसर्गिक रुग्ण (एम.बी.) - ४८२ व असांसर्गिक रुग्ण (पी.बी.) - १४१ असून कुष्ठरोग प्रसाराचे दर दहा हजारी प्रमाण ०.४ एवढे आहे.

राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रमांतर्गत सन २०२२-२३ मध्ये राबविण्यात आलेले विशेष उपक्रम :

केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार संयुक्त कुष्ठरोग शोध अभियान व सक्रिय क्षयरोग शोधमोहीम ही माहे दि. १३ सप्टेंबर २०२२ ते ३० सप्टेंबर २०२२ या कालावधीत राबविण्यात आली. सदर मोहिमेअंतर्गत ४१ लाख ७२ हजार एवढ्या लोकसंख्येची तपासणी करण्यात आली. त्यामध्ये १०८ नवीन रुग्ण सापडले. या १०८ नवीन रुग्णांमध्ये ६५ सांसर्गिक कुष्ठरुग्ण व ४३ असांसर्गिक कुष्ठरुग्ण असून हे सर्व रुग्ण औषधोपचाराखाली आणले गेले.

मुरली देवरा महानगरपालिका नेत्र रुग्णालय :

बृहन्मुंबई महानगरपालिका, सार्वजनिक आरोग्य खात्यांतर्गत मौलाना शौकत अली रोड, दुर्गादेवी उद्यानासमोर, मुंबई - ४००००८ येथे सन १९४० पासून महानगरपालिकेचे नेत्र रुग्णालय कार्यरत आहे. सदर रुग्णालयात ८० रुग्णशय्यांची सोय असून, प्रमुख वैद्यकीय अधिकारी ह्यांच्या मार्गदर्शनाखाली, डोळ्यांना होणाऱ्या सर्व विकारांवर विविध उपचार व शस्त्रक्रिया केल्या जातात.

केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या मार्गदर्शनाखाली राबविण्यात येणा-या राष्ट्रीय अंधत्व नियंत्रण कार्यक्रमाची अंमलबजावणी या रुग्णालयामार्फत करण्यात येते.

सन २०२० या वर्षात मुरली देवरा महानगरपालिका नेत्र रुग्णालयात कोविड-१९ च्या रुग्णांकरीता विलगीकरण व लसीकरण कक्ष चालू करण्यात आले होते. सन २०२२ या वर्षी ४८,६२१ बाह्यरुग्णांवर उपचार करण्यात आले व एकूण १,९६१ डोळ्यांच्या शस्त्रक्रिया करण्यात आल्या.

महानगरपालिका नेत्र रुग्णालयांतर्गत सार्वजनिक आरोग्य खात्याच्या अखत्यारित १९७८ सालापासून 'स्कूल ऑफ ऑप्टोमेट्री' चालविण्यात येत आहे. या 'स्कूल ऑफ ऑप्टोमेट्री महाविद्यालयात' डिप्लोमा इन ऑप्टोमेट्री हा निमवैद्यकीय अभ्यासक्रम पूर्ण वेळेत शिकवला जातो. या अभ्यासक्रमासाठी १२वी विज्ञान शाखेच्या उत्तीर्ण २० विद्यार्थ्यांना प्रवेश दिला जातो. (०२ वर्ष अभ्यासक्रम आणि ०१ वर्ष इंटरशिप) (विद्यार्थ्यांची इंटरशिप ही या रुग्णालयाव्यतिरिक्त नायर रुग्णालय, रा. ए. स्मा. रुग्णालय, सायन रुग्णालय, राजावाडी रुग्णालय, कूपर रुग्णालय या रुग्णालयात नेमली जाते. सद्यस्थितीत स्कूल ऑफ ऑप्टोमेट्रीमध्ये एकूण २० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. तसेच या रुग्णालयामार्फत विविध सेवाभावी संस्था व नेत्रपेढ्या यांना मार्गदर्शन करण्यात येते व महानगरपालिकेतर्फे आयोजित नेत्र शिबिरात तपासणी व सामुग्री वितरण करण्यात येते.)

कस्तुरबा रुग्णालय (संसर्गजन्य रोग) :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे संसर्गजन्य रोगांचे कस्तुरबा रुग्णालय हे आग्नेय आशियातील संसर्गजन्य रोगांचे सर्वात मोठे रुग्णालय आहे. सर्व प्रकारच्या संसर्गजन्य रोगांचे रुग्ण या रुग्णालयात दाखल केले जातात.

- १) संसर्गजन्य रोग उदा. कांजण्या, गोवर, गालगुंड, ए.एफ.पी., कावीळ (ए, बी, सी, डी आणि इतर कावीळ), ताप, विषमज्वर, मलेरीया, लेप्टोस्पायरोसिस, डेंग्यू, एच१एन१, मस्तिष्कदाह, जुलाब, उलटी-जुलाब, पटकी, घटसर्प, डांग्या खोकला, रेबीज व कोविड-१९ (क्षयरोग, गुप्तरोग व कुष्ठरोग वगळून) तसेच नव्याने उद्भवणाऱ्या आजारांने ग्रस्त असलेले रुग्ण येथे वेगळे ठेवण्यात येऊन त्यांच्यावर उपचार केले जातात. प्लेग व पटकी या रोगांची लागण झालेले रोगी सक्तीने ह्या रुग्णालयात हलविण्यात येतात.
- २) सन २०२२-२३ मध्ये कोविड-१९ व स्वाईन फ्लू (एच१एन१) व (एच३एन२) या आजाराच्या रुग्णांना कस्तुरबा रुग्णालयामध्ये बाह्यरुग्ण विभागातून व आंतररुग्ण कक्षात दाखल करून उपचार करण्यात आले.
- ३) सन् २०२२-२३ च्या गोवर या साधीच्या रोगाच्या उद्रेका दरम्यान कस्तुरबा रुग्णालयात गोवरच्या रुग्णांसाठी चार कक्ष उपलब्ध करून उपचार करण्यात आले.
- ४) कस्तुरबा रुग्णालयात भाजलेल्या रुग्णांसाठी २५ खाटांचे अद्ययावत कक्ष उपलब्ध आहे.
- ५) कस्तुरबा रुग्णालयात संसर्गजन्य आजारांच्या रुग्णांसाठी व्हेटिलेटर्स व इतर सुविधांसहीत २० खाटांचा अतिदक्षता विभाग उपलब्ध आहे.
- ६) कस्तुरबा रुग्णालयातील पी.सी.आर. लॅबमध्ये कोविड-१९, लेप्टोस्पायरोसिस, डेंग्यू, एच.आय.व्ही., व्हायरल लोड, हेप्टायसिस, Early Infant Diagnosis of H.I.V., कोविड-१९, एच१एन१, एच३एन२ व इतर संसर्गजन्य आजारांच्या तपासणीसाठी

अद्ययावत यंत्रसामुग्री असून या आजारांचे निदान करण्यात येते. तसेच, Whole Genome Sequencing (W.G.S.) या चाचणीची सोय उपलब्ध आहे.

- ७) कस्तुरबा रुग्णालयात १० खाटांच्या विलगीकरण कक्षाची (निगेटिव्ह प्रेशरसह) उभारणी, चाचणी व कार्यान्वितिकरण करण्यात आले आहे.
- ८) कस्तुरबा रुग्णालयात रुग्णांसाठी (१०८०, ३६० व १९० लिटर्स प्रत्येक मिनिट) असे तीन ऑक्सिजन जनरेटर प्लांटची सोय उपलब्ध आहे.
- ९) कस्तुरबा रुग्णालयात एच. बी. ओटी. (Hyperbaric Oxygen Therapy) ची सोय उपलब्ध आहे.
- १०) कस्तुरबा रुग्णालयात बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला पुरवठा केलेल्या औषधांचा दर्जा तपासण्यासाठी मध्यवर्ती विश्लेषण प्रयोगशाळा कार्यान्वित आहे.
- ११) कस्तुरबा रुग्णालयात टीबी रुग्णांसाठी टीबी प्रयोगशाळेची उभारणी करण्यात आली आहे.
- १२) कस्तुरबा रुग्णालयात व्हायरल रिसर्च डायग्नॉस्टिक लॅब (V.R.D.L.) प्रस्तावित आहे. कस्तुरबा रुग्णालयात सशुल्क ४० खाटा आहेत.

क्षयरोग रुग्णालय समूह, शिवडी :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे क्षयरोग रुग्णालय समूह हे आशिया खंडातील सर्वात मोठे क्षयरुग्णालय आहे. औषध संवेदनशील, औषध प्रतिरोधक (एम.डी.आर.टी.बी.) हया आजाराचे रुग्ण तपासणी, चिकित्सा व भरतीसाठी सदर रुग्णालयात येत असतात.

- क्षयरोग बरा झालेल्या रुग्णांसाठी पल्मोनरी रिहॅबिलिटेशन सेंटरचे उद्घाटन तात्कालिन अतिरिक्त महानगरपालिका आयुक्त (प.उ.) यांच्या हस्ते करण्यात आले. आतापर्यंत २,०६८ रुग्णांनी क्षयरुग्णांना पल्मोनरी रिहॅबिलिटेशन सेंटर चा फायदा झालेला आहे.
  - क्षयरोग रुग्णांसाठी अल्कोहोलिक ऍनॉनिमस ही संस्था कार्यरत करण्यात आली.
  - रुग्णालयातील ०५ परिचारिकांना सन २०१७-१८ साठी महापौर पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.
  - जैव-वैद्यकीय कचरा विल्हेवाट लावण्यासाठी दोन मशीन रुग्णालयात बसविण्यात आल्या आहेत.
- १) ए.आर.टी. सेंटर (M.D.A.C.S संलग्न) दि. १४ ऑगस्ट २०२० पासून कार्यरत आहे. क्षयरुग्णांसाठी ए. आर.टी. सेंटरमध्ये उपचार केला जातो.
  - २) रुग्णालयामध्ये २४ X ७ डिजीटल एक्स-रे ची सुविधा आहे.
  - ३) क्षयरोगबाधीत रुग्णांसाठी औषधसंवेदन (Drug Sensitive) आणि औषधरोधी (Drug Resistenc) वेगवेगळा आंतररुग्ण कक्ष आहे. तसेच बाह्यरुग्ण विभाग २४ X ७ कार्यरत आहे.
  - ४) क्षयरुग्णांसाठी ०२ खाटांचा फुफ्फुसाचा अतिदक्षता विभाग कार्यरत आहे.
  - ५) क्षयरुग्णांसाठी अद्ययावत प्रयोगशाळा (T.B. Containment Lab) जीन एक्सपर्ट व एल.पी.ए. या तपासणी मोफत केल्या जातात. तसेच, जीन एक्सपर्टची क्षमता ०८ नमुना तपासणी वरून १६ नमुना तपासणी एवढी केली आहे.
  - ६) क्षयरुग्णालयात काम करणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांना सकस आहार (Supplimentry High Protein Diet) तिन्ही पाळ्यांमध्ये दिले जाते, जेणेकरून कर्मचाऱ्यांची रोग प्रतिकार शक्ती चांगली होण्यास मदत होईल.
  - ७) क्षयरुग्णालयात काम करणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांचे तीमाही क्षयरोग व इतर आजार (मधुमेह, रक्तदाब व इतर आजारांसाठी) तपासणी करून योग्य ते उपचार सुरु करण्यात येतात.
  - ८) क्षयरोग रुग्णालयामध्ये असंसर्गजन्य रोगांसाठी (Non communicable diseases) नवीन बाह्य रुग्ण विभाग सुरु करण्यात आला असून, रुग्ण व त्यांच्या नातेवाईकांची सदर विभागामध्ये तपासणी केली जाते.

वर्षनिहाय सांख्यिकी माहिती :

वर्ष	ओपीडी (नवीन, जुने)	आंतररुग्ण प्रवेश
२०१८	३८,५९३	६,५०४
२०१९	३१,२५३	५,५००
२०२०	२१,६३७	३,६०५
२०२१	२२,५६२	४,१५७
२०२२	२१,९३९	४,०९५

शास्त्रक्रिया

वर्ष	मोठी शास्त्रक्रिया	लहान शास्त्रक्रिया (ब्रॉन्कोस्कोपी समाविष्ट)	एकूण
२०१८	२९	२९५४	२९८३
२०१९	०९	७१९	७२८
२०२०	००	५२३	५२३
२०२१	००	६१४	६१४
२०२२	००	७६९	७६९

सेठ आत्मासिंग जेसासिंग बांकेबिहारी महानगरपालिका कान, नाक व घसा रुग्णालय, फोर्ट.

सेठ आत्मासिंग जेसासिंग बांकेबिहारी महानगरपालिका कान, नाक व घसा रुग्णालय हे बृहन्मुंबई महानगरपालिका सार्वजनिक आरोग्य खात्यांतर्गत महर्षी दधिची मार्ग, मुंबई ४००००१ येथे स्थित सन १९६४ पासूनचे १०० खाटांचे विशेष रुग्णालय आहे.

येथील बाह्यरुग्ण विभाग रविवार व सार्वजनिक सुट्टीचे दिवस वगळता दररोज चालू असतो. या रुग्णालयात कान, नाक व घसा या रोगांसंबंधातील शास्त्रक्रिया केली जाते. तातडीची रुग्णसेवा रात्रंदिवस उपलब्ध आहे. या रुग्णालयात श्रवणक्षमता (ऑडिओलॉजी), श्रवणशास्त्रविषयक चाचण्या करण्याची, बोलण्याच्या उपचार पद्धतीची (न्युरो ओटोलॉजी) सोय आहे. रुग्णालयात विकृतीशास्त्र, रेडिओलॉजी विभाग व औषधनिर्माता विभाग आहे. औषध निर्माता विभागामध्ये कान, नाक व घसा यांच्या आजारावरील औषधे तयार केली जातात.

सन २०२२-२०२३ या वर्षात कान, नाक, घसा रुग्णालयात १०८४२४ बाह्य रुग्णांवर उपचार करण्यात आले. तसेच १८९७ रुग्ण आंतररुग्ण विभागात दाखल करण्यात आले होते. सन २०२२-२०२३ मध्ये कान, नाक व घसा रुग्णालयातील शास्त्रक्रिया विभागात १३९२ मोठ्या ४७० लहान शास्त्रक्रिया करण्यात आल्या होत्या.

असंसर्गजन्य आजार कक्ष :**कार्यक्रमांची उद्दीष्टे -**

असंसर्गजन्य रोगांच्या प्रतिबंध आणि नियंत्रणासाठी राष्ट्रीय कार्यक्रमाची उद्दिष्टे म्हणजे मधुमेह, उच्च रक्तदाब आणि सामान्य कर्करोग - तोंडावाटे, स्तन, गर्भाशय ग्रीवाचे स्क्रीनिंग, लवकर निदान, त्वरित उपचार, संदर्भ सेवा आणि आरोग्य सेवा देण्याकरिता प्रत्येक स्तरावर पाठपुरावा करणे.

अर्थसंकल्पीय तरतूद - वर्ष २०२३-२४ करीता १४ कोटींची तरतूद करण्यात आली आहे.

कार्यक्रमांतर्गत राबविण्यात येणारे विविध उपक्रम :

● महापालिका दवाखाने व रुग्णालयामध्ये तपासणी -

सार्वजनिक आरोग्य विभागातर्फे २०१९ महानगरपालिका दवाखाने, एच.बी.टी. आपला दवाखाना, १६ उपनगरीय रुग्णालये आणि ०४ वैद्यकीय महाविद्यालयांमध्ये तपासणी आणि उपचार पुरविण्यात येतात. एन.सी.डी. आय.टी. (N.C.D. I.T.) पोर्टल सॉफ्टवेअरमध्ये एन.पी.सी.डी.सी.एस. प्रोग्राम अंतर्गत एन.सी.डी.च्या स्क्रिनिंगची नोंदणी करण्यात येत आहे.

● असंसर्गजन्य रोग निदान केंद्र (N.C.D. Corner) -

ऑगस्ट २०२२ पासून ०५ वैद्यकीय महाविद्यालये, १४ उपनगरीय रुग्णालये, ट्रॉमा हॉस्पिटल १, स्पेशल ४ अशा २४ हॉस्पिटलमध्ये ३० वर्षांवरील व्यक्तींची तपासणी करण्यासाठी N.C.D. तपासणी केंद्राची स्थापना करण्यात आली आहे. आतापर्यंत १,६२,९९० व्यक्तींची तपासणी करण्यात आली आहे .

● झोपडपट्टी व तत्सम वस्तीमध्ये रक्तदाबाची तपासणी व असंसर्गजन्य रोगांच्या धोक्याचे सर्वेक्षण :

वॉर्डामध्ये लोकसंख्येवर जानेवारी २४ पासून झोपडपट्टी आणि झोपडपट्टीसारख्या भागातील २०२३ आधारित स्क्रिनिंग सर्वेक्षण सुरु करण्यात आले आहे. ज्यामध्ये सी.एच.व्ही. आणि आशा कार्यकर्त्यां घरोघरी भेट देतात आणि ३० वर्षांवरील व्यक्तींचे सर्वेक्षण करून सी.बी.ए.सी. फॉर्म भरतात आणि रक्तदाबाची तपासणी करून संशयित रुग्णांना पुढील निदानासाठी संदर्भ सेवा देतात. आतापर्यंत ५,७५,०९२ व्यक्तींची तपासणी करण्यात आली आहे .

● आहारतज्ज्ञांकडून समुपदेशन :

सर्व २४ वार्डमध्ये महानगरपालिका दवाखाने आणि एच.बी.टी. दवाखान्यांमध्ये नियुक्त केलेल्या कंत्राटी आहारतज्ज्ञांच्या मार्फत डी.एम. आणि एच.टी.एन. रुग्णांसाठी जीवनशैलीतील बदल करण्याबाबत आहार समुपदेशन केले जाते. नोव्हेंबर २०२१ ते मार्च २०२३ पर्यंत एकूण ३८,६४२ रुग्णांचे समुपदेशन केले आहे.

● जागतिक आरोग्य संघटना (W.H.O.) स्टेप्स सर्वेक्षण :

मधुमेह, उच्च रक्तदाब, लठ्ठपणा तसेच असंसर्गजन्य आजारांकरिता जोखमीचे इतर घटक यांच्याकरिता सर्वेक्षण करण्यात आले. या सर्वेक्षणानुसार मुंबईतील रहिवाश्यांमध्ये १८ ते ६९ वयोगटात ३४% उच्च रक्तदाब व १९% मधुमेह आढळून आला आहे.

● N.C.D. मोबाईल फोन सर्वेक्षण :

सी.डी.सी. फाऊंडेशनच्या सहकार्याने मधुमेह, उच्च रक्तदाब रुग्णांचे असंसर्गजन्य आजारांच्या संलग्न जोखमीच्या घटकांकरिता सर्वेक्षण करण्यात आले.

● मधुमेह रुग्णांमध्ये डोळ्यांची तपासणी :

‘एफ / उत्तर’, ‘जी / उत्तर’ आणि ‘एम / पश्चिम’ या तीन विभागामध्ये के.एस.एफ. या संस्थेद्वारे महानगरपालिका दवाखान्यात उपचार घेत असलेल्या मधुमेह व उच्चरक्तदाब रुग्णांची डोळ्यांची तपासणी करून संदर्भ सेवा व पाठपुरावा करण्यात येत आहे.

● मुख कर्करोग तपासणी :

एप्रिल २०२३ पासून ३० महानगरपालिका दवाखान्यांमध्ये आणि १५ हिंदू हृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना पॉलिक्लिनिकमध्ये दंतचिकित्सकाद्वारे मुख कर्करोग तपासणी सुरु करण्यात आली आहे. तसेच इतर कर्करोग तपासणी सुरु करण्यात आली आहे. कर्करोग तपासणी कार्यक्रमाकरिता आरोग्य कर्मचा-यांचे प्रशिक्षण घेण्यात आले आहे.

● मानसिक आरोग्य कार्यक्रम :

मानसिक आरोग्य कार्यक्रम ‘मनशाक्ती’ अंतर्गत सर्व दवाखान्यात समुपदेशन व निदान सुविधा उपलब्ध करण्यात आली आहे. तसेच ‘टेलीमानस’ हेल्पलाईनद्वारे मानसिक आजार असलेल्या रुग्णांना समुपदेशन व संदर्भ सेवा पुरविण्याकरिता जागृती करण्यात येत आहे व याबद्दल पोस्टर देण्यात आले आहेत. ४६२ वैद्यकीय अधिकाऱ्यांचे मानसिक आरोग्य कार्यक्रमांतर्गत प्रशिक्षण पूर्ण करण्यात आले आहे.

● **जीवनशैलीत व आहाराच्या सवयी बदल करण्यासाठी उपाययोजना :**

‘फिट मुंबई’ या कॅम्पेन अंतर्गत मुंबईकरांना चालण्याच्या व्यायामासाठी प्रवृत्त करण्यात येत आहे. ‘फिट मुंबई मॅरेथॉन’ दि. २६ फेब्रुवारी रोजी आयोजित करण्यात आली होती व त्यात ४,२८२ नागरिकांनी भाग घेतला. मानसिक स्वास्थ्य व व्यायामाकरीता १३५ योगा सेंटर सर्व विभागात सुरु करण्यात आले आहेत. प्रतिदिन एकूण ५,१०० नागरीक योगा केंद्राचा लाभ घेत आहेत.

● **समाज माध्यमातून जनजागृती :**

वेळोवेळी जीवनशैलीत व आहाराच्या सवयी बदल करण्याकरीता पोस्टर, फलक, होर्डिंग, रेडिओ जिगल्स व व्हिडिओ फिल्मस अशा वेगवेगळ्या माध्यमातून जनजागृती करण्यात येत आहे.

राष्ट्रीय क्षयरोग दुरीकरण कार्यक्रम, मुंबई माहिती २०२२-२३ :

जागतिक पातळीवर क्षयरोगाचे दुरीकरण (TB elimination) करण्याचे ध्येय साध्य करण्यासाठी २०३० हे वर्ष ठरविले आहे. परंतु, भारत सरकारने ५ वर्षाआधीच म्हणजेच २०२५ पर्यंत भारत क्षयरोग दुरीकरण करण्याचे ध्येय घोषित केले आहे.

मुंबई मध्ये सुमारे ३% नवीन औषध प्रतिरोधी क्षयरुग्ण आढळतात, तसेच पूर्वी उपचार केलेले १४% व उरलेले औषध संवेदनशील क्षयरुग्ण असतात. मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेमार्फत मुंबईला क्षय मुक्त करण्याकरिता विविध उपाययोजना राबविल्या जातात. क्षयरोग बरा होणार आजार आहे व या आजारावरील औषधोपचार महानगरपालिकेत पूर्णपणे मोफत उपलब्ध आहे.

मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेमार्फत क्षयरोगाच्या विविध निदान व उपचार सुविधा मुंबईतील २४ क्षयरोग जिल्हयांकरीता प्रत्येकी एक असे २४ जिल्हा क्षयरोग अधिकारी, व बृहन्मुंबई महापालिकेचे विविध आरोग्य कर्मचारी व ६९ उपचार संघटक व मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेअंतर्गत काम करणा-या सुमारे ४७५ कंत्राटी कर्मचाऱ्यांद्वारे सेवा पुरविल्या जातात

येत्या वर्षाकरीता बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे क्षयरोग निर्मुलनाकरीता राबविल्या जाणा-या उपाययोजना :

● मुंबईतील २९ सीबीनॅट प्रयोगशाळेमध्ये ४१ सीबीनॅट मशीन्सद्वारे क्षयरोगाचे त्वरीत निदान करण्याकरीता चाचणी केली जाते व मुंबईतील सर्व २४ जिल्हयांमध्ये प्रत्यक्ष संशयिताचे अपफ्रन्ट सीबीनॅट चाचणी करण्यात येत आहे.

● CSR देणगी द्वारे 5 Truenat मशीन्स Find संस्थेकडून प्राप्त झाल्या आहेत व सदर मशीन्स कोविड चाचणीकरीता वापरल्या जात होत्या. माहे जानेवारी २०२२ पासून क्षयरोग संशयिताच्या चाचणीसाठी वापरण्यात येत आहेत.

येत्या वर्षाकरीता बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे क्षयरोग निर्मुलनाकरीता राबविल्या जाणा-या उपाययोजना :

उपचार सुविधा :

● औषध संवेदनशील क्षयरुग्णांच्या उपचाराकरीता महानगरपालिकेतील सुमारे १८६ दवाखाने, २११ आरोग्य केंद्रे येथे आरोग्य कर्मचा-यांद्वारे औषधे Fixed Drug Combination (FDC) स्वरूपात दिली जात आहेत.

● औषध प्रतिरोधी क्षयरुग्णांच्या उपचाराकरीता २२ औषध प्रतिरोधी उपचार केंद्रे कार्यरत होती. सन २०२३ पासून ३ नवीन औषध प्रतिरोधी उपचार केंद्रे सुरु करण्यात आली असून सद्य स्थितीत सुमारे २५ औषध प्रतिरोधी उपचार केंद्रे कार्यरत आहेत. तसेच हिंदुजा व सर्वोदय रुग्णालय येथे खासगी औषधी प्रतिरोधी क्षयरुग्णांच्या उपचाराकरीता सुविधा दिल्या जात आहेत.

● औषध प्रतिरोधी बाल क्षयरुग्णांच्या उपचाराकरीता जेजे रुग्णालय व वाडिया रुग्णालय येथे सेवा पुरविल्या जातात तसेच बाल क्षयरुग्णांना सीरप स्वरूपात औषधे व Pulverization केलेली औषधे पुरविली जातात. तसेच जीटीबी रुग्णालय येथे येत्या वर्षात बाल क्षयरुग्णांसाठी आंतर रुग्ण विभाग सुरु करण्यात येणार आहे.

● H-1 रिपोर्टिंग सुरळीत करण्यासाठी FDA, केमिस्ट असोसिएशन आणि ड्रग वितरकांशी नियमित बैठक घेतली जात आहे जेणेकरून खाजगी क्षेत्रातील क्षयरुग्णांच्या नोटीफिकेशनच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे.

क्षयरुग्णांकरिता विशेष उपक्रम :

● टीबी चॅम्पियन्स : बरे झालेले क्षयरोग रुग्ण Peer Educator समुपदेशनासाठी टीबी चॅम्पियन्स म्हणून टीबी रुग्णांना उपचार यशस्वीरित्या पूर्ण करण्यासाठी, डीबीटी करीता, Contact Tracing करीता व कोविड आणि क्षयरोगाच्या चाचणीकरिता प्रवृत्त करतात.

● Artificial Intelligence चा वापर-एक्स-रे द्वारे क्षयरोग संशयित त्वरीत शोधण्याकरिता (३ मिनिटांच्या आत) एक्स-रे व्हॅन व उपनगरीय रुग्णालयातील एक्स-रे विभागात STOP TB आणि Qure.ai यांच्या सहकार्याने Artificial Intelligence चा वापर केला जात आहे.

● प्लमनरी रिहॅबिलिटेशन केंद्र : सद्यस्थितीत बृहन्मुंबई महानगरपालिका व मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेमार्फत जीटीबी रुग्णालय येथे दिनांक २२ डिसेंबर २०२१ आणि भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर रुग्णालय कांदिवली येथे दिनांक १० फेब्रुवारी २०२२ रोजी सुरु करण्यात आले आहे. ज्यामुळे क्षयरुग्णांना स्वतंत्र वावरणे व कामकाजाची कमाल पातळी राखणे शक्य होत आहे.

● PMTPT कार्यक्रम व IGRA चाचणी : केंद्रीय क्षयरोग विभागामार्फत Programmatic Management of TB Preventive Therapy (PMTPT) कार्यक्रम मुंबईतील सर्व २४ क्षयरोग जिल्ह्यांमध्ये राबविण्यात येत आहे. सदर कार्यक्रमांतर्गत नवीन निदान झालेल्या क्षयरुग्णांच्या घरातील सदस्यांची, ज्यांच्यामध्ये क्षयरोगाची लक्षणे नसतील, ज्यांचा एक्स-रे रिपोर्ट चागला असेल अशा सदस्यांची भविष्यात क्षयरोग न होण्याकरीता कार्यक्रमांतर्गत IGRA चाचणी व उपचार सुविधा मुंबईतील सर्व २४ जिल्ह्यांमध्ये देण्यात येत आहे.

● IGRA चाचणीची सुविधा बृहन्मुंबईमहानगरपालिका व मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेमार्फत राष्ट्रीय क्षयरोग दुरीकरण कार्यक्रमांतर्गत करण्यात येत आहे. त्यामध्ये लक्षणे नसलेल्या घरातील व्यक्तीची चाचणी पॉझिटिव्ह आल्यास त्यास उपचार करण्याकरीता Prgramatic Management of TB Preventive Therapy (PMTPT) कार्यक्रमांतर्गत औषधे देण्यात येत आहेत. जेणेकरून भविष्यात सदर व्यक्तीस क्षयरोग होण्याचा धोका टाळता येईल. औषध सुरु केलेल्या निरोगी व्यक्तींचा पाठपुरवठा २ वर्षे करण्यात येणार आहे.

● प्रधानमंत्री टी.बी. मुक्त भारत अभियान (P.M.T.B.M.B.A.) :

भारताचे पंतप्रधान माननीय श्री. नरेंद्र मोदी यांनी सन २०२५ पर्यंत या देशातून क्षयरोग (टी.बी.) हद्दपार करण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे व ते गाठण्यासाठी नागरिकांचा व स्वयंसेवी संस्थांचा सहभाग अत्यंत महत्वाचा आहे.

“प्रधानमंत्री टी.बी. मुक्त भारत अभियान” या अंतर्गत समाजातील विविध घटक म्हणजेच दानशूर व्यक्ती, राजकीय व्यक्ती, स्वयंसेवी संस्था (N.G.O.), सोसायट्या, इतर कार्यालय व संस्था, औद्योगिक संस्था, राजकीय संस्था या निक्षय मित्र म्हणून आवश्यकतेनुसार पोषक आहार, तपासण्याचा खर्च, उपचाराकरिता येणारा खर्च किंवा गंभीर आजारतून बरे झालेल्यांचे पुनर्वसन व सर्वांना सहाय्य दिले जाते.

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे मुंबईतील दानशूर व्यक्ती, राजकीय व्यक्ती, स्वयंसेवी संस्था (N.G.O.), सोसायट्या, इतर कार्यालय व संस्था, औद्योगिक संस्था, यांना मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेअंतर्गत उपचार घेणाऱ्या क्षय रुग्णांना निक्षय मित्र म्हणून सहभागी करून मदतीचा हात दिला जातो.

● “निक्षय मित्र नोंदणी” करण्याकरिता :

<https://reports.nikshay.in/FormIO/DonorRegistration> या संकेतस्थळावर त्यांचे नाव नोंदणी करावे. नाव नोंदणी नंतर स्थानिक जिल्हा क्षयरोग अधिकारी यांना संपर्क करण्याकरीता तपशील उपलब्ध होतो. तसेच त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील उपचार घेणाऱ्या क्षय रुग्णांची व मदत घेण्यास इच्छुक असणाऱ्या क्षय रुग्णांची यादी उपलब्ध होते.

एक निक्षय मित्र एक किंवा अनेक क्षय रुग्णांना दत्तक घेऊ शकतात व कमीत कमी सहा (०६) महिने व जास्तीत जास्त तीन (०३) वर्षे मदत करू शकतात. क्षय रुग्णांना पोषक आहार देण्याकरीता प्रती महिना प्रती रुग्ण सुमारे रु.६००/- ते रु. ९००/- इतका खर्च येतो व याचे अधिदान थेट पुरवठादाराला करावयाचे असते.

● नवीन औषध चाचण्या (Drug Trials) :

मुंबईतील औषध प्रतीरोधी क्षयरुग्णांच्या थुंकीचा अहवाल जटील असल्याकारणाने अशा रुग्णांसाठी योग्य औषधे सुरु करणे हे जिकरीचे असते. अशा रुग्णांना उपचार सुरु करणे फार कठिण असते व सदर रुग्णांचे बरे होण्याचे प्रमाण फार कमी असते.

सुमारे ५० वर्षांनंतर क्षयरोगाच्या उपचाराकरीता दोन नवीन औषधांचे क्षयरोग नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत उपचार करण्याकरीता व रुग्णांचे बरे होण्याचे प्रमाण वाढविण्याकरीता समाविष्ट करण्यात आले आहे. त्या अनुषंगाने नवीन औषधांची चाचणी, B-Pal Regomen Trial अंतर्गत बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या शताब्दी रुग्णालय, गोवंडी येथे ६१ रुग्ण व सर्वोदय रुग्णालय, घाटकोपर येथे ६४ रुग्णांचा सहभाग करण्यात आला आहे. तसेच M.S.F. संस्थेद्वारे END T.B. Trial अंतर्गत ५६ रुग्णांचा सहभाग करण्यात आला आहे.

जन- जागृतीपर कार्यक्रम :

दि. २४ मार्च २०२३ रोजी जागतिक क्षय दिनानिमित्त एकूण २५ माध्यम प्रतिनिधी सत्रात सहभागी होते. मुंबई जिल्हा क्षयरोग नियंत्रण संस्थेने सुरु केलेल्या नवीन उपक्रमांबद्दल प्रसारमाध्यमांनी संवेदनशीलता दाखवली. क्षयरुग्णांसाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिका आणि N.T.E.P. द्वारे प्रदान केलेली निदान उपचार सुविधा, सन २०२२-२३ पर्यंत मुंबई जिल्हा क्षय नियंत्रण सोसायटीने केलेले उत्कृष्ट कार्य आणि जागतिक क्षय दिनाविषयी जागरूकता उपक्रम दि. २४ मार्च २०२३ रोजी जगात साजरा केल्या जाणाऱ्या जागतिक क्षयरोग दिनाचे औचित्य साधून मुंबईतील विविध जिल्ह्यांमध्ये जन-जागृतीपर कार्यक्रम घेण्यात येत आहेत. दि. २४ मार्च २०२४ जागतिक क्षयरोग महिना साजरा करण्याकरीता विविध कार्यक्रम खालील प्रमाणे आयोजित करण्यात आले.

सन २०२३ जागतिक क्षयरोग दिनानिमित्त समाजात जनजागृती करण्याकरीता खालील उपक्रम घेण्यात आले.

- पथनाट्य
- जनजागृती रॅली
- टी. बी. रुग्णांसोबत क्रिकेट सामना
- सायक्लोथॉन
- D.T.O. द्वारे स्थानिक प्रतिनिधित्वाचे संवेदीकरण
- रुग्णांचा मेळावा.
- सामुदायिक बैठका.
- टी. बी. संदेशांसह होर्डिंग्ज.
- रेल्वे स्थानकांवर व्हिडिओ भिंती.
- रेल्वेमध्ये रेडिओ जिगल्स.
- रेडिओ सिटी ९१.१ आणि रेडिओ एफएम ९३.५ वर रेडिओ जिगल्स.
- बसथांब्यावर होर्डिंग्ज.
- छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस व बृहन्मुंबई महानगरपालिका मुख्यालय इमारतीवर लाल रंगाची प्रकाश योजना.
- मॅरेथॉन.
- M.S.R.T.C. - बस डेपोमध्ये जिगल्स वाजवले जातात.
- सर्व २४ जिल्ह्यांमध्ये सेल्फी पॉईंट.
- सर्व २४ जिल्ह्यांमध्ये माइकिंग.
- सर्व २४ प्रभागांमध्ये बॅनर, माहितीपत्रके आणि पोस्टर्ससह आयईसी

क्षयरोग रुग्णांचा गेल्या चार वर्षांचा अहवाल

	२०१९	२०२०	२०२१	२०२२
एकूण प्रकरणे (अधिसूचित)	६०,३८५	३७,९४४	४९,५६०	५५,९६०
एकूण प्रकरणे (वर्तमान)	५१,५८७	४३,२४७	५८,२१०	६५,५२५
एच. मोनो (वर्तमान)	४३५	४८६	७८९	७८९
आर. आर. मर्यादीत (वर्तमान)	३,६८२	२,७६५	३,३३५	३,३७०
प्री. एक्स. डी. आर. (वर्तमान)	१,३६३	१,४४९	२,०६२	२,१३२
एक्स. डी. आर. (वर्तमान)	५०	५०	७०	२८
मृत्यू (सर्व मृत्यू) वर्तमान गट	३,०७२	२,७९८	३,२५३	३,०८५

साथरोग कक्ष :

सार्वजनिक आरोग्य खात्यांतर्गत दि. २५ एप्रिल २००७ पासून सार्वजनिक क्षेत्रातील रुग्णालये आणि खाजगी क्षेत्रातील प्रमुख रुग्णालये यांच्याकडून प्राप्त झालेल्या संसर्गजन्य रोगाची माहिती गोळा करणे, संकलित करणे आणि त्यांचे विश्लेषण करणे हा या सेलचा मूळ उद्देश आहे. साथरोग नियंत्रण कक्ष सुरु करण्यात आलेला आहे. डेंग्यू, लेप्टो, मलेरिया, गॅस्ट्रो, काविळ, एच १ एन १ (स्वाइन फ्लू) इत्यादी संसर्गजन्य रोगांवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता संपूर्ण सोयीनीयुक्त अशा साथरोग नियंत्रण कक्षाच्या कामाचे नियोजन करण्यात आले आहे. साथरोग नियंत्रण कक्षामार्फत इतर आजारांसोबत कोविड १९ आजारवर नियंत्रण ठेवण्याकरिता रुग्णासंबंधी माहितीचे संकलन तसेच अहवालांचे विश्लेषण करण्यात येते.

कार्यालयाचा पत्ता : साथरोग नियंत्रण कक्ष, एफ/दक्षिण विभाग कार्यालय, रुम क्र. ४८, तिसरा मजला, किर्ती महल हॉटेलच्या वरती, परेल, मुंबई - ४०००१२.

साथरोग कक्षाची प्रमुख कामे :

- दरवर्षी पावसाळ्यात साथरोग कक्ष येथे नियंत्रण कक्ष सुरु करण्यात येतो व बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या शासकीय आणि खाजगी रुग्णालयांकडून दररोज साथीच्या रुग्णाची माहिती गोळा केली जाते व प्राप्त माहितीचे संकलन करून साथीच्या रोगांचे नियंत्रण करण्याकरिता वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी (विभाग) यांना साथीच्या रुग्णांची माहिती दिली जाते. तसेच पावसाळ्याच्या कालावधी व्यतिरिक्त देखील उपरोक्त सर्व माहिती संकलित करण्यात येते व त्याचे विश्लेषण करून आवश्यक ती उपाययोजना करण्यात येते. पावसाळ्यात उपलब्ध झालेल्या सर्व अहवालाचे संकलन करून वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना त्याबाबत दररोज अहवाल सादर करण्यात येतो. तसेच संचालक आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र यांना पाठविण्यात येतो.
- राष्ट्रीय कीटकजन्य रोग प्रतिबंधक व नियंत्रण कार्यक्रमाच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार मलेरिया व डेंग्यू या आजाराच्या प्रतिबंध व नियंत्रणासाठी सार्वजनिक आरोग्य खात्याच्या कीटकनियंत्रण विभागास साथीच्या रोगांची माहिती कळवून मुलभूत डास नियंत्रण कार्यवाहीच्या सेवा याद्वारे पार पाडल्या जातात.
- विविध आरोग्य तसेच इतर खात्याशी समन्वय करून संसर्गजन्य रोगावर नियंत्रण ठेवणे व उद्रेगजन्य परिस्थिती टाळण्यासाठी या खात्याशी समन्वय करणे.
- नियमित पाणी गुणवत्ता चाचणीकरिता पिण्याच्या पाण्याचे नमुने महानगरपालिका प्रयोगशाळेत पाठवून तपासणीमध्ये अयोग्य नमुना आढळल्यास जलखात्याच्या समन्वयाने उपाययोजना करणे तसेच फेरीवाल्याकडील पाण्याचे नमुने, बर्फाच्या पाण्याचे नमुने (फेरीवाले दुकाने तसेच बर्फ तयार करणारे कारखाने) यांची गुणवत्ता तपासणी करण्यात येते.
- लेप्टोस्पायरोसीसची प्रतिबंधात्मक व उपचारत्मक उपाययोजना राबविण्याकरिता महानगरपालिकेच्या घनकचरा व्यवस्थापन विभाग, कीटकनाशक विभाग, जल अभियंता विभाग, पशुवैद्यकीय विभागांच्या संयुक्त प्रयत्नातून लेप्टोस्पायरोसीस संयुक्त कृती आराखडा तयार करण्यात आला असून त्यानुसार सर्व प्राण्यांचे गोठे, तबेल्यांची नियमित पाहणी करण्यात येते.
- अतिवृष्टी झाल्यानंतर लगेच घरोघरी सर्वेक्षण करून जोखीम असलेल्या व्यक्तींना जोखमीच्या प्रकारानुसार लेप्टोस्पायरोसीस बचावाकरिता औषधाचे वाटप करणे.
- केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार अतिजोखमीच्या व्यक्तींसाठी एच-१ एन-१ लसीकरण सेवाकेंद्रे महानगरपालिकेच्या सर्व प्रसूतीगृहात तसेच ठराविक महानगरपालिका दवाखान्यात व सर्वसाधारण रुग्णालयात सुरु करण्यात आली आहे.
- एखाद्या साथीच्या रोगाचा उद्रेक झाल्याचे आढळल्यास साथरोग कक्षाशी संलग्न असलेल्या चलत उपचार केंद्रामार्फत, आरोग्य केंद्रामार्फत आरोग्य केंद्राच्या कर्मचाऱ्यांच्या समन्वयाने वस्ती पातळीवर रोग उद्रेक नियंत्रणात सहभाग करणे.
- कोविड - १९ च्या आगमनानंतर साथरोग कक्षाने प्रमुख अहवाल आणि देखरेख कक्षाची भूमिका बजावली. साथरोग कक्ष मुंबईतील कोविड रुग्ण तसेच मृत्युशी संबंधित माहिती संकलित करतो आणि कोविड आजाराचा रोख, उपचार सुविधेची उपलब्धता तसेच वेळेवेळी जारी केलेल्या मार्गदर्शक सूचनानुसार कॉन्टेक्ट ट्रेसिंग, कंटेन्टमेंट अॅक्शन इत्यादीचा अहवाल तयार करतो व त्याचे विश्लेषण करतो. साथरोग कक्ष प्रसार माध्यमाला अहवाल देणे आणि राज्य आणि केंद्रीय एजन्सी समवेत समन्वय ठेवला जातो.

रुग्णवाहिका सेवा :

महानगरपालिकेच्या मोठ्या रुग्णालयात महानगरपालिकेची रुग्णवाहिका सेवा अहोरात्र उपलब्ध असते. त्याचप्रमाणे अनिशमन दलाच्या नियंत्रणाखाली असलेली रुग्णवाहिका सेवा, ह्या गरीब स्त्रिया व रस्त्यावरील अपघातग्रस्त रुग्णांना रुग्णालयात नेण्यासाठी आणि असांसर्गिक रोगग्रस्त रुग्णांना हलविण्यासाठी भाड्याने दिल्या जातात. सांसर्गिक रोगग्रस्त रुग्णांना संसर्गजन्य रोग रुग्णालयात हलविण्यासाठी महानगरपालिकेकडून विनाशुल्क रुग्णवाहिका पुरविल्या जातात.

अॅम्ब्युलन्स गॅरेज दूरध्वनी क्र. २३०७९४४३, २३०७७३२४ (शहरे), पूर्व उपनगरे - २५९१७९१९ (मुलुंड यानगृह), पश्चिम उपनगरे - २६४२५६५५ (वांद्रे यानगृह), २८८२२८९३ (मालाड यानगृह)

विस्तारित लसटोचणी कार्यक्रम (वि. ल. का.) :

भारत सरकारच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार पाच वर्षाखालील सर्व बालकांचे लसीकरण करण्यासाठी विस्तारित लसीकरण कार्यक्रम आयोजित केला जातो. पोलिओ, घटसर्प, डांग्या खोकला, धनुर्वात, क्षयरोग, गोवर, रुबेला हेपेटायटीस-बी, रोटावायरस, अतिसार, एच. एन्फलुन्झा - बी, न्यूमोकेकल्स न्युमोनिया या रोगांपासून रक्षण करण्यासाठी त्यांना प्रतिबंधक लसी दिल्या जातात. तसेच गर्भवती महिलांना धनुर्वात टाळण्यासाठी टी.डी. लसीकरण केले जाते. बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतील उपनगरीय रुग्णालये, आरोग्य केंद्रे, दवाखाने, प्रसुतिगृहे इत्यादी ठिकाणी लसीकरण मोफत केले जाते.

वंचित राहिलेल्या, अर्धवट लसीकरण झालेल्या बालकांचे पूर्ण लसीकरण करण्याच्या दृष्टीने केंद्र सरकारच्या निर्देशानुसार सन २०१५ पासून 'मिशन इंड्रधनुष्य' हा कार्यक्रम बृहन्मुंबई महानगरपालिका कार्यक्षेत्रात राबविण्यात येतो.

कोविड-१९ लसीकरण कार्यक्रम दि. १६ जानेवारी २०२१ पासून बृहन्मुंबई महानगरपालिका कार्यक्षेत्रात कोविड-१९ रोगाविरुद्ध प्रतिकारशक्ती निर्माण करण्यासाठी सुरु करण्यात आला आहे. सुरुवातीला प्राधान्य गट जसे की, आरोग्य कर्मचारी, आघाडीचे कर्मचारी आणि नंतर १८ वर्ष व त्यावरील सर्व नागरिक, मुले (१५-१७ वर्ष आणि १२-१४ वर्ष) यांचे लसीकरण सुरु झाले. दि. १३.०६.२०२३ पर्यंत १,०८,९३,९१० लाभार्थ्यांना पहिला डोस, ९८,१५,२५० लाभार्थ्यांना दुसरा डोस आणि १४,८८,५०८ लाभार्थ्यांना खबदारीकरीता डोस देण्यात आला आहे. मुंबई हे भारतातील पहिले शहर आहे जिथे अंथरुणाला खिळलेले लाभार्थी यांचे लसीकरण, प्रभाग कोविड लसीकरण केंद्राद्वारे घराजवळ लसीकरण सुविधा, L.G.B.T. (लेस्बियन, गे, बायसेक्शुअल आणि ट्रान्सजेंडर) साठी स्वतंत्र लसीकरण केंद्र, सेक्स वर्क्स, रस्त्यावरील विक्रेते, टॅक्सीचालक, महिला, महाविद्यालयीन विद्यार्थी, द्वितीय डोस लाभार्थी, मोबाईल लसीकरण सत्र अशी विशेष सत्रे सुरु करण्यात आली आहेत.

१४७ बृहन्मुंबई महानगरपालिका आरोग्य केंद्रांमध्ये लाभार्थ्यांना रेबीज प्रतिबंधक लसीकरण मोफत दिले जाते.

सन मार्च २०१४ पासून, पोलिओग्रस्त देशांमध्ये प्रवास करणाऱ्या सर्व आंतरराष्ट्रीय प्रवाशांना मुंबईतील ०६ नियुक्त केंद्रांमध्ये अतिरिक्त पोलिओ लस आणि प्रमाणपत्र दिले जाते.

सन २०२२-२३ मध्ये गोवर रुबेला लसीच्या पहिल्या डोससाठी ८३.६०% आणि दुसऱ्या डोससाठी ८३.७५% लसीकरण पूर्णता करण्यात आली आहे.

गोवर उद्रेक प्रतिसाद :

- ❖ नोव्हेंबर - २०२२ मध्ये गोवर या आजाराचा प्रादुर्भाव लक्षात घेता, ताप व पुरळ असलेल्या रुग्णांचा शोध घेण्यासाठी आरोग्य कर्मचाऱ्यांमार्फत घरोघरी सर्वेक्षण करणे आणि त्या सर्व संशयित रुग्णांना २४ तासांच्या अंतराने व्हिटामिन ए चे दोन डोस देण्यात आले आहेत.
- ❖ कस्तुरबा रुग्णालय, सेव्हन हिल रुग्णालय, शताब्दी रुग्णालय - गोवंडी, राजावाडी रुग्णालय - घाटकोपर, शिवाजी नगर प्रसुतीगृह - गोवंडी, बी. डी. बी. ए. रुग्णालय, कांदीवली, के. बी. भाभा रुग्णालय, कुर्ला, क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले - रुग्णालय - बोरीवली येथे सदर गोवर रुग्णांसाठी प्रवेश सुविधा उपलब्ध करून दिल्या आहेत.
- ❖ लसीकरण - ०९ महिने ते ०५ वर्ष वयोगटातील बालकांना लसीकरण करण्यासाठी अतिरिक्त सत्रांसह नियमित लसीकरण सत्रे, बांधकामाच्या ठिकाणी व पुलाखाली (Nomadic Sites) राहणाऱ्या मुलांच्या लसीकरणासाठी फिरती पथके, तसेच भारत सरकारच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार गोवर उद्रेक प्रतिसाद (O.R.I.) लसीकरण सत्रे आयोजित केली जातात.
- ❖ दि. १५.१२.२०२२ ते दि. २५.१२.२०२२ या कालावधीत वंचित / अर्धवट लसीकरण राहिलेल्या मुलांसाठी विशेष लसीकरण मोहिमेची पहिली फेरी घेण्यात आली आहे.

लोक जनजागृती :

- ❖ माईकिंगद्वारे गोवर लसीकरण आणि बुस्टर लसीकरण सत्रांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यात येत आहे.
- ❖ धर्मगुरु आणि खासगी डॉक्टर यांच्या सहकार्याने पालकांना त्यांच्या मुलांना नियमित लसीकरणाचे फायदे, गोवर रुबेला लसीकरण, ताप आणि पुरळ असलेल्या रुग्णांसाठी व्हिटॅमिन ए घेण्याचे महत्व याबद्दल माहिती देऊन त्यांना लसीकरण करण्यासाठी प्रोत्साहित करण्यात येत आहे.
- ❖ धर्मगुरु डॉक्टर आणि प्रसिध्द व्यक्ती यांच्या चित्रफितीद्वारे या आजाराविषयी लोकजनजागृती करण्यात येत आहे.

कीटक नियंत्रण :

कीटकजन्य रोग नियंत्रणाचे कार्य कीटकनाशक शाखेतर्फे सन १९२३ पासून व्यावसायिकपणे केले जाते. कीटकनाशक खात्याच्या कार्याचे उद्दिष्ट मुख्यत्वेकरून अग्रहक्क क्रमानुसार पुढीलप्रमाणे - हिवतापवाहक डासांचे नियंत्रण, डेंग्यु /चिकुनगुनिया वाहक डासांचे नियंत्रण, हत्तीरोगवाहक (उपद्रवकारक) डासांचे नियंत्रण, मक्षिका नियंत्रण व मूषक नियंत्रण.

हिवतापविरोधी मोहिमेखाली नागरी हिवताप प्रसारक (अॅनोफिलिस स्टिफेन्सी) डासांच्या उत्पत्तीवर नियंत्रण ठेवणे, त्यासाठी अभियांत्रिकी, जीवशास्त्रीय, रासायनिक कीटकनाशकांचा वापर व कायदेशीर उपाययोजना या पध्दतींचा अवलंब करण्यात येतो.

डेंग्यु व चिकुनगुनिया प्रसारक (एडिस ईजिप्टी) डासांवर नियंत्रण आणण्यासाठी या डासांची उत्पत्तीस्थाने म्हणजेच घरांमधील व सभोवताली असलेले पाणी साठण्याच्या ठिकाणांवर कारवाई करण्यात येते.

हिवतापाचा रुग्ण आढळलेल्या ठिकाणांची माहिती प्राप्त झाल्यानंतर विभागातील कीटक नियंत्रण अधिकाऱ्यांमार्फत हिवताप पसरविणाऱ्या (अॅनोफिलिस स्टिफेन्सी) या डासांची उत्पत्ती स्थळे शोधण्याची मोहीम (क्यूसेड) हाती घेण्यात येते.

कीटक नियंत्रण अधिकाऱ्यांमार्फत शोधण्यात आलेल्या हिवताप पसरविणाऱ्या कॉनोफिलिस जातीच्या डासांची उत्पत्ती, स्थानांची माहिती हिवतापाच्या रुग्णाचे संनिरिक्षण करण्यासाठी वैद्यकीय आरोग्य अधिकाऱ्यांना कळविण्यात येते.

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या सर्व २४ विभागांमध्ये मूषक नियंत्रण व मक्षिका नियंत्रण कार्यक्रम सुध्दा राबविले जातात. खासगी मालमत्तादारांनी मागणी केल्यास अळीनाशक व धुम्रफवारणी कामाकरिता मालमत्ता मालकाकडून शुल्क स्विकारून बृहन्मुंबई महानगरपालिकेमार्फत कीटक नियंत्रण फवारणी करण्यात येते.

जन्म-मृत्यू नोंदणी :

बृहन्मुंबई महानगरपालिका क्षेत्रात जन्म आणि मृत्यूची नोंदणी ही केंद्र शासनाच्या जन्म आणि मृत्यू नोंदणी अधिनियम, १९६९ अन्वये व महाराष्ट्र शासनाने त्या अंतर्गत तयार केलेल्या नियमानुसार केली जाते. या अधिनियमानुसार जन्म व मृत्यूच्या नोंदणीची पध्दत संपूर्ण देशात एकसमान पध्दतीने राबविली जाते. सुखरूप व मृतावस्थेत जन्मलेल्या अर्भकांची तसेच मृत्यूविषयी माहिती देणे आणि नोंदणी करणे सक्तीचे आहे. अशा मुलांची माहिती सदर घटना घडल्यापासून २१ दिवसांच्या आत ह्याकरिता विहित केलेल्या छापील नमुन्यात निबंधकाकडे (कार्यकारी आरोग्य अधिकारी ह्यांच्याकडे) सदर अधिनियमातील तरतुदीनुसार देणे आवश्यक आहे.

जन्म व मृत्यूबाबतच्या चुकीच्या नोंदी दुरुस्त वा रद्द करावयाच्या असल्यास कागदोपत्री पुराव्यासह दोन विश्वसनीय व्यक्तींचे प्रतिज्ञापत्र देणे आवश्यक आहे. बालकाच्या नावाची नोंद, जन्माच्या नोंदीपासून १२ महिन्यांच्या कालावधीत विनामूल्य आणि त्यानंतर उशिरा नोंद होण्याबद्दलचा आणि इतर विहित केलेला आकार मुलाच्या वयाच्या १५ वर्षांपर्यंत भरून करता येते. जन्म मृत्यू घटनांच्या प्रमाणपत्रांसाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या विभागीय नागरी सुविधा केंद्रामध्ये विहित नमुन्यामध्ये अर्ज करून व विहित शुल्क भरून नागरिकांना जन्म-मृत्यू प्रमाणपत्र वितरित करण्यात येत आहे.

बॉम्बे नर्सिंग होम रजिस्ट्रेशन ॲक्ट १९४९ अंतर्गत शुश्रूषालयांची नोंदणी :

प्रसूतिगृहांसह शुश्रूषालये इत्यादींची मुंबई शुश्रूषालये नोंदणी अधिनियम, १९४९अन्वये व त्याखाली केलेल्या नियमानुसार, महानगरपालिकेकडे नोंदणी करणे आवश्यक आहे. शुश्रूषालयांच्या सदर नोंदणी / नूतनीकरणासाठी वापरातील बदल सक्षम प्राधिका-याने करणे आवश्यक आहे. नोंदणी / नोंदणीचे नूतनीकरण प्रक्रिया ऑनलाईन करण्यात आली असून Fire Compliance प्रमाणपत्र घेणे बंधनकारक करण्यात आले आहे.

परिचारिका आस्थापनांना परवाना देणे :

परिचारिका आस्थापनांना मुंबई परिचारिका प्रसविका व आरोग्य प्रचारिका आस्थापना अधिनियम, १९५४ आणि त्याखाली तयार केलेल्या नियम व पोटनियमानुसार परवाना घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी संबंधित विभागाच्या वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी यांच्याकडे अर्ज केल्यानंतर विहित शुल्क आकारून सदर परवाना दिला जातो.

विवाह नोंदणी :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या सार्वजनिक आरोग्य खात्याकडून बृहन्मुंबई विवाह नोंदणीचे कामकाज महानगरपालिकेच्या 'ए' ते 'टी' विभाग कार्यालयातून दिनांक ०५ मार्च २०१० पासून करण्यात येत आहे. तसेच नागरिकांना विवाह नोंदणी विभाग कार्यालयातील नागरी सुविधा केंद्रामध्ये प्रत्यक्ष जाऊन अथवा ऑनलाईन www.portal.mcgm.gov.in या संकेतस्थळावरून प्राप्त करण्याची सुविधा मार्च २०१६ पासून उपलब्ध करण्यात आली आहे.

स्मशाने व दफनभूमी यांचे नियमन :

स्मशानभूमी :

❖ अद्ययावत सुधारित मुंबई महापालिका अधिनियम, १८८८ च्या कलम ६१ (ई) अंतर्गत मुंबईमध्ये मृतदेहांची विल्हेवाट लावणे व त्यासाठी जागांचे विनियमन करणे हे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे बंधनकारक कर्तव्य आहे.

	हिंदू	मुस्लिम	ख्रिश्चन	इतर	एकुण
महानगरपालिका	५२	२५	११	०	८८
खासगी	१८	५०	३८	७	११३
एकुण	७०	७५	४९	७	२०९

❖ महानगरपालिकेच्या ५२ हिंदू स्मशानभूमी पैकी १० संयुक्त स्मशानभूमी आहेत. या स्मशानभूमीमध्ये हिंदू, मुस्लीम व ख्रिश्चन धर्मियांसाठी अंत्यविधी करण्याची सुविधा उपलब्ध आहे. मुंबई महानगरपालिकेच्या व खासगी हिंदू स्मशानभूमीमध्ये दि. ०१.०८.२००८ पासून महानगरपालिकेतर्फे जळाऊ लाकडांचा मोफत पुरवठा करण्यात येत आहे. तसेच बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या व खासगी मुस्लिम दफनभूमीमध्ये महानगरपालिकेतर्फे दफनभूमीत वापरण्यात येणाऱ्या फळ्यांचा मोफत पुरवठा करण्यात येतो.

❖ जळाऊ लाकडांचा अपव्यय व प्रदूषण टाळण्याच्या दृष्टिने इंधनाचा स्वस्त पर्याय म्हणून मुंबई महानगरपालिकेच्या हिंदू स्मशानभूमीमध्ये काही चिता राखून पारंपारिक लाकडांवरील चिता आणि विद्युतदाहिनीच्या भट्ट्यांचे रुपांतर गॅसदाहिनीच्या भट्ट्यांमध्ये करण्याचे महानगरपालिकेचे धोरण आहे.

❖ सध्यस्थितीत १० स्मशानभूमींमध्ये विद्युत दाहिनी व १८ स्मशानभूमींमध्ये गॅस शवदाहिनी बसविली आहेत.

ब्रिकेट्स :-

मृतदेहाच्या दहनासाठी लाकडाऐवजी पर्यायी इंधन म्हणून ब्रिकेट्स बायोमास (Briquetts Biomass-Agro/Tree Waste Wood) चा वापर करण्याकरिता प्रायोगिक तत्वावर १४ स्मशानभूमी निश्चित करण्यात आलेल्या आहेत. जेणेकरून पर्यावरणाचा -ह्रास न होता, वायु प्रदूषणदेखील टाळता येईल.

मृतदेह मुंबईबाहेर नेण्याची परवानगी :

मृतदेह बृहन्मुंबईच्या हद्दीबाहेर नेण्याची परवानगी कार्यकारी आरोग्य अधिकारी यांच्या कार्यालयात, कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवशी (पहिला व तिसरा शनिवार धरून) सकाळी १०.३० ते संध्याकाळी ५.३० तसेच वैद्यकीय आरोग्य अधिकाऱ्यांच्या कार्यालयातसुद्धा (शनिवार - दुपार वगळून) आठवड्याच्या सर्व दिवशी सकाळी ८.३० ते दुपारी ११.३० आणि दुपारी ३.०० ते संध्याकाळी ५.३० वाजेपर्यंत मिळते. मुंबईतील महानगरपालिका रुग्णालयांमध्ये मृत्यू झाल्यास, मृत्यूनंतर २४ तासांमध्ये वाहनाने पोहोचता येऊ शकणाऱ्या ठिकाणी मृतदेह न्यावयाचा असल्यास, संबंधित महानगरपालिका रुग्णालयातूनही असा परवाना मिळू शकतो. तसेच, कार्यालयीन वेळेखेरीज इतर वेळी आणि रविवारी/सार्वजनिक सुट्टीच्या दिवशी मृतदेह मुंबईच्या बाहेर नेण्यास परवानगी हवी असल्यास, वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी आणि आरोग्य खात्यांतर्गतच्या सर्वसाधारण रुग्णालयातून प्राप्त होऊ शकते. मृत्यूनंतर मृतदेह, फक्त २४ तासांमध्ये वाहनाने पोहचू शकत असेल अशा मुंबई बाहेरच्या ठिकाणी नेण्याची परवानगी देण्याचा अधिकार या रुग्णालयांना देण्यात आला आहे.

मृतदेहांचे दफन करण्याकरिता कौटुंबिक थडगी उकरण्याची परवानगी, कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, उप-कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, सहाय्यक आरोग्य अधिकारी आणि विभागांतील वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी तसेच कस्तुरबा, वांद्रे भाभा, कुर्ला भाभा व भगवती रुग्णालयातील तातडीच्या कामावर असलेले सहाय्यक वैद्यकीय अधिकारीही देऊ शकतात.

राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेमध्ये राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम (R.B.S.K.) डिसेंबर २०१७ पासून राबविण्यात येत आहे. त्याकरिता ५३ फिरती पथके महानगरपालिकेच्या विभागस्तरावर कार्यरत आहेत. या कार्यक्रमांतर्गत ०-१८ वर्ष वयोगटातील मुला-मुलींची वैद्यकीय आरोग्य तपासणी करण्यात येते. राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमाच्या वैद्यकीय पथकामध्ये ०१ पुरुष व ०१ महिला वैद्यकीय अधिकारी, ०१ औषधनिर्माता व ०१ सहाय्यक आरोग्य परिचारिका यांचा समावेश आहे. या कार्यक्रमांतर्गत वैद्यकीय पथकाद्वारे ०-६ वर्ष वयोगटातील मुला-मुलींची वैद्यकीय तपासणी वर्षातून दोनदा व ०६-१८ वर्ष वयोगटातील मुला-मुलींची वैद्यकीय आरोग्य तपासणी वर्षातून एकदा केली जाते. या कार्यक्रमाचा उद्देश उपरोक्त वयोगटातील मुलांमध्ये शारीरिक व्यंगत्व, शारीरिक पोषक कमतरता, विकासात्मक विलंब व विविध आजार यांचे लवकरात लवकर निदान करणे व त्यावर उपचार करणे हा आहे.

राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमाचे कार्य :

- ❖ आंगणवाडी, बालवाडी व अनुदानित शाळांमधील मुलांची आरोग्य तपासणी व पालकांचे समुपदेशन केले जाते.
- ❖ तपासलेल्या मुलांना गरजेनुसार औषधोपचार करण्यात येतात.
- ❖ दीर्घकालीन व मोठ्या आजाराने ग्रस्त असणाऱ्या मुलांना रुग्णालयांत पुढील तपासणी व औषधोपचारासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या दवाखाना व रुग्णालयांमध्ये आवश्यकतेनुसार संदर्भित केले जाते.
- ❖ राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रमांतर्गत प्रमुख १०४ शास्त्रक्रिया बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या वैद्यकीय रुग्णालयांमध्ये करण्यात येतात. तसेच, या शास्त्रक्रिया करण्यासाठी राज्य शासनाने मुंबईतील काही खासगी रुग्णालयांसोबत सामंजस्य करार केला आहे.
- ❖ सन २०२२-२३ मध्ये आंगणवाडी व बालवाडीमधील एकूण ४,०२,६३६ मुलांची व अनुदानित शाळांमधील एकूण ९२,७९३ मुलांची आरोग्य तपासणी करण्यात आली.
- ❖ “जागरूक पालक सदृढ बालक” या अभियानांतर्गत वैद्यकीय पथकांद्वारे आंगणवाडी, बालवाडी, अनुदानित शाळा, बालगृह, अनाथालये येथील एकूण ४,९७,९८९ मुलांची तपासणी करण्यात आली.
- ❖ साध्य : आजपर्यंत १० लाख लाभार्थ्यांनी एच.बी.टी. आपला दवाखाना आणि पॉलिक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटरच्या आरोग्य सेवांचा लाभ घेतला आहे.

अंमली पदार्थ व्यसनमुक्ती केंद्र :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे २० रुग्णशास्त्राच्या असलेले महापालिकेचे व्यसनमुक्ती केंद्र महानगरपालिकेच्या भरडावाडी प्रसुतीगृह इमारत, दुसरा मजला, अंधेरी (पश्चिम), मुंबई - ४०००५८ येथे सन १९९२ पासून सार्वजनिक आरोग्य खात्यांतर्गत कार्यरत आहे. सदर व्यसनमुक्ती केंद्रामध्ये दारू, अफू, चरस, गांजा, झोपेच्या गोळ्या, हुंगण्याचे पदार्थ, एमडी, एमफेटामाईन, तंबाखू अशा विविध प्रकारच्या व्यसनांच्या आजारावर निर्विषिकरण उपचार केले जातात. सदर केंद्रामध्ये खालील सेवा उपलब्ध आहेत :-

- १) आंतररुग्ण विभाग : या केंद्रात केवळ १८ वर्षांवरील पुरुष रुग्णांना विविध प्रकारच्या व्यसनांवरील निर्विषिकरण उपचाराकरिता दाखल केले जाते. सर्वसाधारणपणे २१ दिवसांचा हा कालावधी असतो. या कालावधीमध्ये रुग्णांना मोफत चहा, नाष्टा, दूध व जेवण नियमितपणे विनामुल्य पुरविले जाते. रुग्णांना मनोरंजनाकरिता दूरदर्शन, कॅरम, बुध्दबळ इत्यादी खेळ उपलब्ध आहेत. तसेच, महानगरपालिकेच्या शिवयोगा अंतर्गत आंतररुग्ण विभागातील रुग्णांना दररोज नोंदणीकृत प्रशिक्षकांमार्फत योगासने शिकवली जातात.
- २) बाह्यरुग्ण विभाग : दररोज सकाळी ०९.०० ते दुपारी १२.०० वाजेपर्यंत (रविवार व सार्वजनिक सुट्ट्या वगळून) नियमितपणे विविध प्रकारच्या व्यसनांच्या रुग्णांवर बाह्यरुग्ण विभागात उपचार केले जातात. ब्राऊन शुगर व्यसनांच्या रुग्णांना विनामुल्य OPIOID SUBSTITUTION THERAPY दिली जाते.
- ३) समुपदेशन : बाह्यरुग्ण तसेच आंतररुग्ण विभागात दाखल झालेल्या रुग्णांचे तसेच त्यांच्या कुटुंबियांचे वेळोवेळी समुपदेशन केले जाते.
- ४) रक्तचाचणी : आंतररुग्ण विभागात दाखल करण्यापूर्वी सर्व रुग्णांच्या माफक दरात रक्ताच्या विविध प्रकारच्या चाचण्या माफक दरात केल्या जातात.

५) अध्यात्मिक सभा: बाह्यरुग्ण विभागात दाखल झालेल्या रुग्णांकरिता अल्कोहोलीक्स अॅनॉनिमस, नार्कोटिक्स अॅनॉनिमस सभा घेतल्या जातात. तसेच रुग्णांच्या कुटुंबियांना फॅमिली अॅनॉनिमस व अल अॅनॉन सभा यामध्ये सहभागी होण्यासाठी मार्गदर्शन केले जाते.

गर्भधारणा पूर्व व प्रसूतिपूर्व गर्भलिंगनिदान कायद्याची अंमलबजावणी :-

स्त्री भ्रुणहत्या थांबविण्यासाठी व स्त्री पुरुषाच्या जन्म दरात समतोल राखण्यासाठी महाराष्ट्र शासन/केंद्र सरकार यांच्या निर्देशानुसार सन २००१ पासून बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे 'गर्भधारणापूर्व व प्रसूतिपूर्व गर्भलिंग निदान' कायद्याची अंमलबजावणी करण्यात येते. सदर कायद्यांतर्गत महानगरपालिकेच्या प्रत्येक विभागात वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी यांना समुचित प्राधिकारी म्हणून नियुक्त करण्यात आलेले आहे. तसेच मुंबई जिल्हा स्तरावर सल्लागार समिती गठित करण्यात आलेली आहे. या समितीची सभा दरमहा आयोजित केली जाते. या कायद्यांतर्गत जेनेटीक काऊन्सिलिंग सेंटर्स/जेनेटीक प्रयोगशाळा/जेनेटीक क्लिनिक/अल्ट्रासोनोग्राफी केंद्र/इमेजिंग सेंटर/वंध्यत्व क्लिनिक इ. केंद्रांना नोंदणी घेणे बंधनकारक आहे.

मार्च २०२३ अखेरपर्यंत केंद्र नोंदणीचा अहवाल खालील प्रमाणे आहे :-

नोंदणी करण्यात आलेली एकूण पी.सी.पी.एन.डी.टी. केंद्रे	-	१,६६८
नोंदणी करण्यात आलेली एकूण एम.टी.पी. केंद्रे	-	७९०
सन २०२२ जन्माच्या वेळची लिंग सरासरी	-	९३२/१०००

जननी सुरक्षा योजना :

आर.सी.एच-२ कार्यक्रमांतर्गत जननी सुरक्षा योजनेद्वारे आरोग्य संस्थेतील १०० टक्के प्रसूती आरोग्य संस्थामध्येच व्हाव्यात असा प्रयत्न करून माता व बाल यांचे आजारपण व मृत्युचे प्रमाण कमी करण्याचे उद्दिष्ट आहे. सदर योजनेंतर्गत गर्भवती मातेची शासकीय व शासन मान्य रुग्णालयात प्रसूती झाल्यास रु. ६००/- पी.एफ.एम.एस. मार्फत देण्यात येतात. सदर योजनेचा लाभ १९ वर्षावरील, दारीद्रय रेषेखालील तसेच अनुसुचीत जाती व अनुसुचित जमाती अंतर्गत नोंद असलेल्या मातेस देण्यात येतो.

सन एप्रिल २०२२ ते मार्च २०२३ पर्यंत जननी सुरक्षा योजने अंतर्गत लाभ घेतलेल्या लाभार्थ्यांची संख्या- ९,७७७.

मातामृत्यू -

सन २०१० पासून केंद्र सरकारच्या शासकीय आदेशानुसार माता मृत्यूचे प्रमाण कमी करण्यासाठी व गरोदर स्त्रियांना उत्कृष्ट दर्जाची सेवा देण्याकरिता जिल्हास्तरीय गुणवत्ता अभिवचन समिती गठित करण्यात आली आहे. त्यानुसार सर्व रुग्णालयांत होणाऱ्या मृत्यूच्या प्रकरणांचा अहवाल २४ तासांत विशेष अधिकारी, कुटुंब कल्याण यांच्या कार्यालयात सादर करणे आवश्यक आहे. ज्या रुग्णालयात १,००० पेक्षा जास्त मुलांचा जन्म होतो अशा रुग्णालयांत मातामृत्यू आढावा बैठक घेऊन, सदर बैठकीचे इतिवृत्त विशेष अधिकारी, कुटुंब कल्याण यांच्या विभागाला सादर करणे आवश्यक आहे.

जिल्हा स्तरावरील 'गुणवत्ता अभिवचन समिती'तर्फे दरमहा मृत्यूचा तपास करण्यात येतो व सदर समिति सभेमध्ये निर्देशनास आलेल्या त्रुटीनुसार सूचना व मार्गदर्शन तत्वे तयार करून संबंधितांना पाठविण्यात येतात. त्यामुळे अशा प्रकरणांत निष्काळजीपणा होणार नाही व अशा प्रकरणांची पुनरावृत्ती होणार नाही. याची काळजी घेता येईल व याबाबत मार्गदर्शक तत्वे तयार करून आवश्यक सूचना करण्यात येते.

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेत माता मृत्यूची संख्या व माता मृत्यू दर पुढीलप्रमाणे :-

एप्रिल २०२२ ते मार्च २०२३ - २०४ नोंद झाली आहे.

रुग्णालयातून प्राप्त झालेल्या अहवालानुसार एकूण माता मृत्यूचा दर - १५५

मुंबईतील माता मृत्यू - ९१, मुंबईतील माता मृत्यू दर - ६९

कुटुंब कल्याण कार्यक्रम :

कुटुंब कल्याण कार्यक्रम हा भारत सरकार पुरस्कृत कार्यक्रम असून विशेष अधिकारी (कुटुंब कल्याण) यांच्या कार्यालयाद्वारे बृहन्मुंबई महानगरपालिका राबवित आहे. या कार्यक्रमांतर्गत खालील सेवा निःशुल्क पुरविल्या जातात :-

अ. कुटुंब नियोजन शस्त्रक्रिया (स्त्री नसबंदी/ पुरुष नसबंदी)

ब. तांबी बसविणे

क. गर्भनिरोधक गोळ्या (स्त्रियांच्या वापरासाठी)

ड. प्रचलित संतती प्रतिबंधक (निरोध)

इ. अंतरा इंजेक्टेबल गर्भनिरोधक (जुलै २०१७ पासून)

पुरुष नसबंदी :

‘एफ/दक्षिण’ विभाग कार्यालयाच्या इमारतीत कुटुंब कल्याण केंद्र नायगाव प्रसूतीगृह येथे स्थलांतरीत करण्यात आले असून येथे सोमवार ते शनिवार पुरुष नसबंदी दररोज केली जाते. ‘एफ/दक्षिण’ कुटुंब कल्याण केंद्र विभागाला पुरुष नसबंदी शास्त्रक्रिया प्रशिक्षण केंद्र म्हणून मान्यता मिळालेली आहे. पुरुष नसबंदी शास्त्रक्रियेनंतर रुग्णाला मोबदला दिला जातो.

राष्ट्रीय कुटुंब नियोजन नुकसानभरपाई योजना :

स्त्री आणि पुरुष नसबंदी शास्त्रक्रिया असफल / गुंतागुंत / मृत्यू झाल्यास रुग्णांना / वारसाना शासनाच्या धोरणानुसार भरपाई देण्यात येते.

एआरटी आणि सरोगसी (नियमन) कायदा २०२१ आणि सहाय्यक प्रजनन तंत्रज्ञान (नियमन) कायदा २०२१ :

सरोगसी कायद्याची अंमलबजावणी भारत सरकारच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार मुंबईत केली. या कायद्यासाठी वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी हे समुचित अधिकारी म्हणून काम पाहतात.

मुंबईमध्ये सरोगसीसाठी वैद्यकीय संकेत प्रमाणपत्र देण्यासाठी जानेवारी २०२३ मध्ये जिल्हा वैद्यकीय मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे.

मुंबई मध्ये एप्रिल २०२३ पर्यंत एकूण -

सरोगसी केंद्र - २७ (नोंदणीकृत)

ए.आर.टी. केंद्र - १५१ (प्राप्त झालेले अर्ज)

महानगरपालिका विश्लेषक प्रयोगशाळा , जी/उत्तर विभाग :

सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या अखत्यारितील महानगरपालिका विश्लेषक प्रयोगशाळा “जी/उत्तर विभाग”, दादर येथे स्थित आहे. प्रयोगशाळेत आधुनिक साधने व तंत्रज्ञानाचा वापर करून अन्न आणि पाणी नमुन्यांचे रासायनिक व सुक्ष्मजीवशास्त्रीय विश्लेषण केले जाते. प्रयोगशाळेला भारतीय अन्न सुरक्षा व मानके प्राधिकरण (F.S.S.A.I.) यांच्याकडून अन्न व पाणी नमुन्यांचे विश्लेषण करण्याची अधिकृत मान्यता आहे. तसेच माहे डिसेंबर २०२० मध्ये प्रयोगशाळेला राष्ट्रीय परीक्षण आणि अंशशोधन प्रयोगशाळा प्रत्यायन बोर्ड (N.A.B.L.) मार्फत आंतरराष्ट्रीय मानक आय.एस.ओ. १७०२५:२०१७ नुसार मान्यता प्राप्त झालेली आहे. माहे जानेवारी २०२३ पासून प्रयोगशाळा अत्याधुनिक सॉफ्टवेअर प्रणालीचा वापर तांत्रिक माहिती व विश्लेषण अहवाल प्राप्त करण्यासाठी करत आहे. सॉफ्टवेअरचे नाव Food and Water Quality Monitoring System (F.W.Q.M.S.) असून संकेतस्थळाचे नाव <https://fwqms.mcgm.gov.in> असे आहे.

रासायनिक विश्लेषण :

- ❖ अन्न सुरक्षा आणि मानके कायदा २००६ मध्ये नमूद केलेल्या मानकानुसार आणि भारतीय मानकसंस्थेनुसार (बी.आय.एस.) अन्न व पाणी नमुन्यांच्या रासायनिक विश्लेषणासाठी प्रयोगशाळेत जनतेला माफक दरात सेवा पुरविली जाते.
- ❖ अन्न व औषध प्रशासन (F.D.A.), तसेच मध्य रेल्वे, पश्चिम रेल्वे व कोकण रेल्वे या विभागातील अन्न सुरक्षा अधिकारी यांनी गोळा केलेल्या अन्न आणि पाणी नमुन्यांचे अन्न सुरक्षा व मानके कायदा २००६ ह्या नुसार विश्लेषण केले जाते.
- ❖ केंद्रीय सीमाशुल्क कार्यालयाकडून प्राप्त झालेल्या सिगारेटच्या नमुन्यांचे विश्लेषण केले जाते.
- ❖ शालेय पोषण आहारा अंतर्गत मध्यान्ह भोजन तसेच बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांच्या अंतर्गत महिला बचतगट आणि खासगी संस्था, अशासकीय संघटना, महापालिकेच्या शिक्षण विभागाकडून आलेले खिचडीचे नमुने उष्मांक व प्रथिने आणि पोषण मुल्ये यासाठी प्रयोगशाळेत तपासले जातात.
- ❖ पोलिसांकडून पाठविलेल्या अन्न नमुन्यांचे विश्लेषण केले जाते.
- ❖ पोलिस खात्याच्या गुन्हे शाखेने अवैध ठिकाणी छपा टाकून जप्त केलेला गुटखा व सुगंधित तंबाखूचे विश्लेषण केले जाते.

सुक्ष्म जीवशास्त्रीय विश्लेषण खालील समाविष्टीत आहे :

- ❖ अन्न सुरक्षा आणि मानके कायदा २००६ मध्ये नमूद केलेल्या मानकानुसार आणि भारतीय मानकसंस्थेनुसार (बी.आय.एस.) अन्न व पाणी नमुन्यांचे सुक्ष्मजीवशास्त्रीय विश्लेषणासाठी प्रयोगशाळेत जनतेला माफक दरात सेवा पुरविली जाते.
- ❖ मुंबईतील जल वितरण प्रणालीद्वारे पुरवलेल्या पाण्याचा दर्जा तपासण्यासाठी प्रत्येक विभागीय कार्यालयातील वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी, सहाय्यक अभियंता (गुणवत्ता विभाग), सहाय्यक अभियंता (जलकामे), सहाय्यक अभियंता (जलाशय) या विभागांमार्फत दररोज पाठविलेल्या पिण्याच्या पाण्याच्या नमुन्यांचे अणुजीवशास्त्रीय विश्लेषण केले जाते. या विश्लेषणाच्या निष्कर्षांचे संगणकीय अहवाल संबंधित विभागांना २४ तासात पाठविले जातात. जेणेकरून दूषित आढळून आलेल्या पाणी नमुन्यांबाबत योग्य ती कार्यवाही संबंधित विभागाद्वारे केली जाते.
- ❖ माननीय महानगरपालिका आयुक्तांच्या आदेशानुसार दूषित पाण्यामुळे पसरणाऱ्या साथीच्या रोगांवर प्रतिबंधात्मक उपाययोजने अंतर्गत मुंबईतील रस्त्यावरील खाद्यपदार्थ विक्रेते, फेरीवाले, सरबत विक्रेते व बर्फ कारखाने येथील पाण्याचे व बर्फाचे नमुने प्रत्येक विभागीय कार्यालयातील वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी यांच्यामार्फत प्रयोगशाळेत अणुजीवशास्त्रीय विश्लेषणासाठी पाठविले जातात. बर्फाचे पाणी पिण्यास योग्य आहे किंवा नाही याची तपासणी केली जाते. या विश्लेषणाचे निष्कर्ष संगणकीय अहवाल संबंधित विभागांना ई-मेल द्वारे पाठविले जातात जेणेकरून दूषित आढळून आलेल्या पाणी व बर्फ नमुन्यांबाबत योग्य ती कार्यवाही केली जाते.

महानगरपालिका प्रयोगशाळेतील प्रशिक्षण :

- ❖ जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मानकानुसार पाणी नमुने घेण्याच्या तंत्राची वैद्यकीय आरोग्य अधिकारी व त्यांच्या कर्मचारी वर्गाला माहिती देण्यासाठी महानगरपालिका प्रयोगशाळा प्रशिक्षण देते.
- ❖ अन्न सुरक्षा, अन्नभेसळ शोधून काढणे व पाण्याचे पृथःकरण या विषयावर डी.पी.एच. चे विद्यार्थी, मुंबई शहरातील वैद्यकीय महाविद्यालयाचे विद्यार्थी, आरोग्य शिक्षणाचे पदविका घेणारे विद्यार्थी, टी. आय. एस. एस.चे विद्यार्थी, ऑल इंडिया लोकल सेल्फ गव्हर्नमेंट स्वच्छता निरीक्षक व काही रुग्णालयातील परिचारिका यांना व्याख्यान / प्रात्यक्षिके महानगरपालिका विश्लेषक देतात.

कुटुंब कल्याण व माता बाल संगोपन कार्यक्रम :

बृहन्मुंबई महानगरपालिकेत सन १९६४ पासून कुटुंब कल्याण कार्यक्रम राबविण्यात येत आहे. जननक्षम जोडप्यांना छोट्या कुटुंबाचे महत्त्व पटवून देणे व जन्म दर कमी करून लोकसंख्या मर्यादित ठेवणे हे कुटुंब कल्याण कार्यक्रमाचे मुख्य उद्दीष्ट आहे. कुटुंब कल्याण व माता बाल संगोपन कार्यक्रमांतर्गत माता व बाल आरोग्य संबंधित विविध राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रम जसे प्रजनन व बाल आरोग्य प्रकल्पाचे कुटुंब कल्याण कार्यक्रम, जननी सुरक्षा योजना, जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम, प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान, प्रधानमंत्री मातृवृंदना योजना, विस्तारित लसीकरण कार्यक्रम, जीवनसत्व “अ” व जंतनाशक औषधी मोहीम, राष्ट्रीय किशोर स्वास्थ्य कार्यक्रम आणि राष्ट्रीय नागरी आरोग्य अभियानाची अंमलबजावणी करण्यात येते. तसेच माता व बालकांना देण्यात येणाऱ्या आरोग्य सेवांचा दर्जा सुधारून माता मृत्यू दर व बाल मृत्यू दर कमी करण्यासाठी प्रयत्न केले जातात. याप्रमाणे मुंबईच्या नागरिकांचा आरोग्य स्तर सुधारण्यासाठी आरोग्य सेवा उपलब्ध करून दिल्या जातात.

सदर कार्यक्रम कु.क.मा.बा.सं. अंतर्गत ०३ ब्युरो कार्यालय, २११ आरोग्य केंद्रे, ०४ वैद्यकीय महाविद्यालये व रुग्णालये, ०५ विशेष रुग्णालये, १६ उपनगरीय रुग्णालये, २९ प्रसूतीगृहे, १ माता व बालक रुग्णालय यांच्यामार्फत राबविण्यात येतात.

आरोग्य केंद्रे व नागरी प्राथमिक आरोग्य केंद्रे :

मुंबई शहरातील जनतेला त्यांच्या रहिवासाच्या जागेपासून नजिकच्या अंतरावर प्राथमिक आरोग्य सेवा देण्यासाठी महानगरपालिकेच्या सार्वजनिक आरोग्य खात्यामार्फत सद्यस्थितीत एकूण २१२ आरोग्य केंद्रे प्रस्थापित करून कार्यान्वित करण्यात आली आहेत. प्रत्येक आरोग्य केंद्रामध्ये ०१ सहाय्यक वैद्यकीय अधिकारी, ०१ सार्वजनिक आरोग्य परिचारिका, ०४ सहाय्यक परिचारिका प्रसविका, ०२ समन्वयक, २० आरोग्य स्वयंसेविका/आशा यांच्यामार्फत अंदाजे ५०,००० - ६०,००० लोकसंख्येकरिता व्यापक प्राथमिक आरोग्य सेवा पुरविण्यात येतात.

सदर आरोग्य केंद्रामार्फत ० ते ५ वर्षातील बालकांचे पूर्ण लसीकरण, पल्स पोलिओ अभियान, ०९ महिने ते ०६ वर्षापर्यंतच्या बालकांसाठी जीवनसत्व अ व जंतनाशक औषधी मोहीम, किशोरवयीन मुले व मुलींसाठी आरोग्य सेवा, गर्भवती महिलांच्या तपासण्या करून त्यांना रुग्णालयामध्ये प्रसूतिसाठी प्रवृत्त करणे, प्रसूतीनंतर माता व नवजात बालकांना भेट देणे, जननक्षम जोडप्यांना गर्भनिरोधक साधनांचे वाटप, ज्या जननक्षम जोडप्यांचे कुटुंब पूर्ण झाले आहे त्यांना कुटुंबनियोजन शस्त्रक्रियेसाठी प्रवृत्त करणे, तसेच विविध कुटुंब संदर्भात विस्तृत माहितीचे संकलन करणे, नोंदी ठेवणे व माहिती अद्ययावत करणे इत्यादी सर्व राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमाची अंमलबजावणी आरोग्य केंद्र/नागरी प्राथमिक आरोग्य केंद्रामार्फत करण्यात येते.

प्रसुतिगृहे :

- ❖ मुंबई महानगरपालिकेची एकूण ३० प्रसुतिगृहे कार्यरत आहेत. यापैकी ०५ प्रसुतिगृहे सेंटीनल सेंटर्स प्राथमिक प्रसुतिगृह आहेत. रावळपाडा प्रसुतिगृह व शिवाजी नगर प्रसुतिगृह ही दोन नवीन प्रसुतिगृह गेल्या वर्षी सुरु झाली आहेत.
- ❖ प्रसुतीगृहांमध्ये गरोदर स्त्रियांसाठी प्रसुतिपूर्व तपासणी, प्रसुतीपश्चात सेवा पुरविल्या जातात. तसेच कुटुंब कल्याण व गर्भनिरोधक सेवा, नवजात बालक व बालरुग्ण तपासणी, स्त्रीरोग तपासणी व सोनोग्राफी इ. सुविधा मोफत पुरविल्या जातात. त्याअंतर्गत गरोदर स्त्रियांना जननी सुरक्षा योजना, जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम, प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान इत्यादी योजनांचा लाभही दिला जातो. 'लक्ष्य' कार्यक्रम १६ प्रसुतीगृहात व सुमन ०४ प्रसुतीगृहात राबविण्यात येतात. या शिवाय मोफत रक्त तपासणी, आहार व रुग्णालयातून घरी जाण्याची सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येते.
- ❖ ०४ सेंटीनल सेंटर्स व ०२ प्रसुतीगृहे येथे प्रत्येकी ०५ खाटांच्या एस.एन.सी.यु. ची सुविधा उपलब्ध असून एकूण ३० खाटा उपलब्ध आहेत. माता व बाल रुग्णालयात १० खाटांचे नवजात बालक अतिदक्षता विभाग आहे.
- ❖ सावित्रीबाई फुले प्रसुतिगृहे, भांडूप येथे सार्वजनिक खासगी भागीदारी तत्वावर २० खाटांचा नवजात बालक अतिदक्षता विभाग ऑगस्ट २०२१ पासून सुरु करण्यात आला आहे.
- ❖ राष्ट्रीय शहरी आरोग्य अभियानांतर्गत कंत्राटी तत्वावर परिचारिका, प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ, औषध निर्माता, डाटा एन्ट्री ऑपरेटर यांची नियुक्ती करून रुग्णांना सेवा पुरविण्यात येतात.
- ❖ प्रसुतीगृहातील सेवांचा दर्जा उंचावण्यासाठी तज्ज्ञ डॉक्टरांची तसेच सी.पी.एस. - डि.जी.ओ., डि.सी.एच. व जिल्हा निवासी कार्यक्रमांतर्गत पदव्युत्तर अभ्यासक्रमाचे विद्यार्थी काम करीत आहेत.
- ❖ प्रसुतिगृहामधील एप्रिल २०२२ ते मार्च २०२३ पर्यंतचा कामगिरी अहवाल खालीलप्रमाणे आहे :-

	नवीन प्रसूतीपूर्व नोंदणी	एकूण प्रसूती	एकूण सिझेरियन प्रसूती	एकूण शस्त्रक्रिया	एकूण सोनोग्राफी	रक्त तपासणी
एकूण	३५,८०२	१७,१४७	४,८६३	८,६०८	८०,६१३	७,९२,७३५

खाद्यपदार्थविषयक स्वच्छता कार्यक्रम :-

जेथे खाद्यपदार्थ तयार केले जातात, साठवण्यात येतात व विक्रीकरिता ठेवले जातात, त्या जागांवर ठेवण्यात येणाऱ्या नियंत्रणाचा व पर्यवेक्षणाचा समावेश खाद्यपदार्थ विषयक स्वच्छतेमध्ये होतो. मुंबई महानगरपालिका अधिनियमाच्या तरतुदी अंतर्गत अनुज्ञापने घेणे बंधनकारक करून सदर नियंत्रण केले जाते. सदर अनुज्ञापनांच्या अटींमध्ये हे व्यवसाय स्वच्छता पाळून केले जातील अशा अटींचा अंतर्भाव आहे.

आरोग्यास हानिकारक खाद्यपदार्थ नष्ट करणे :-

फेरीवाल्यांकडून व दुकानदारांकडून खाण्यास अयोग्य अशा खाद्यपदार्थांची विक्री केली जाताना आढळली तर त्यामुळे रोग उद्भवू नये म्हणून अद्ययावत सुधारित मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ च्या कलम ४१५ व ४१६ मधील तरतुदीनुसार असे खाण्यास अयोग्य खाद्यपदार्थ, सरबत ताब्यात घेऊन नष्ट करण्याचे काम प्रत्येक विभागात कनिष्ठ अवेक्षक व अनुज्ञापन खात्यातील अतिक्रमण हटविणारा कर्मचारीवृंद हयांच्याकडून दररोज केले जाते.

विवक्षित व्यवसाय, चित्रपटगृहे आणि नाटयगृहे आदींवर नियंत्रण :-

पिठाच्या गिरण्या, केश कर्तनालये, खाद्यगृहे, बेकरी, निवासी हॉटेल्स, मिठाईची दुकाने, धुलाई केंद्रे, पानपट्टीची दुकाने अशा व्यवसायांवर सार्वजनिक आरोग्याच्या दृष्टीने अद्ययावत सुधारित मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ च्या कलम ३९४ अन्वये विशिष्ट अटींवर अनुज्ञापने देऊन नियंत्रण ठेवले जाते.

नाटयगृहे, चित्रपटगृहे हयांची तपासणी करून त्यामधील सार्वजनिक आरोग्याच्या दृष्टीने आवश्यक त्या सुविधा सुस्थितीत असल्याबाबतची खात्री करून पोलीस खात्याकडून नविन अनुज्ञापत्र देतेवेळी अथवा जुन्या अनुज्ञापत्राच्या नूतनीकरणासाठी आरोग्य खाते " ना हरकत प्रमाणपत्र " देते.

शालेय आरोग्य सेवा :

शालेय आरोग्य विभागातर्फे बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या शाळांमधील इयत्ता १ ले ते इयत्ता १० वीच्या सर्व विद्यार्थ्यांची वार्षिक वैद्यकीय तपासणी केली जाते. या विद्यार्थ्यांना रोगनिदान व उपचारांसाठी आवश्यकतेनुसार महानगरपालिका दवाखान्यात अथवा रुग्णालयातील शालेय चिकित्सालयात संदर्भित केले जाते. सदर वैद्यकीय तपासणी वैद्यकीय पथकामार्फत माहे जून ते एप्रिल या शैक्षणिक वर्षात, क्रमशः प्रत्येक शाळेत जाऊन केली जाते. वैद्यकीय पथकामध्ये एक वैद्यकीय अधिकारी, एक कनिष्ठ परिचारीका व एक शिपाई यांचा समावेश असतो. शाळेतील विद्यार्थी, शिक्षक व पालक यांना 'पालक-शिक्षक' सभांद्वारे आरोग्य शिक्षण दिले जाते. तसेच व्हर्च्युअल क्लासरूमद्वारे विद्यार्थ्यांना विविध आरोग्य विषयांवर माहिती दिली जाते.

राष्ट्रीय जंतनाशक दिवस कार्यक्रमांतर्गत विद्यार्थ्यांना वर्षातून दोनदा जंतनाशक गोळी शिक्षकांच्या देखरेखीखाली दिली जाते. शालेय मुलांमधील रक्तक्षयाचा प्रतिबंध करण्यासाठी नॅशनल आयर्न प्लस इनिशिएटिव्ह हा कार्यक्रम नोव्हेंबर २०१७ पासून सुरु करण्यात आला. या कार्यक्रमांतर्गत सर्व विद्यार्थ्यांना आठवड्यातून एकदा लोह गोळी शिक्षकांच्या निरीक्षणाखाली शाळेमध्ये देण्यात येते.

सन २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षामध्ये माहे जून २०२२ ते मार्च २०२३ या कालावधी मध्ये १,१२,३०२ मुले व १,०९,८५६ मुली अशा एकूण २,२२,१५८ विद्यार्थ्यांची वैद्यकीय तपासणी करण्यात आली. राष्ट्रीय जंतनाशक दिवस कार्यक्रमांतर्गत माहे ऑक्टोबर २०२२ मध्ये बृहन्मुंबई महानगरपालिका व अनुदानित शाळांमधील एकूण ३,७१,३६६ मुलांना जंतनाशक गोळी देण्यात आली.

माहिती शिक्षण व संपर्क विभाग :-

मुंबईतील नागरिकांमध्ये आरोग्याबाबत जनजागृती करणे हे माहिती शिक्षण व संपर्क विभागाचे मुख्य कार्य आहे. या मध्ये संसर्गजन्य व असंसर्गजन्य आजारं बाबत प्रतिबंधात्मक उपाय, वेळीच निदान व पूर्ण औषधोपचार या बाबींचा समावेश आहे.

जनजागृती कार्यक्रमासाठी साधारणतः खालीलप्रमाणे ४ माध्यमे प्रामुख्याने वापरली जातात :-

- ❖ छापील साहित्य उदा. पोस्टर, बॅनर, हँडबिल, होर्डिंग, वृत्तपत्र जाहिरात, बस शेल्टवर बॅनर इ. छापील साहित्याकरीता आर्टवर्क तयार करून छपाई केली जाते.
- ❖ आरोग्य विषयाबाबत जिंगल्स तयार करून त्या विविध दृक-श्राव्य माध्यमांवर प्रसारित करणे उदा. रेडिओ वाहिन्या, केबल, टि.व्ही. , बेस्ट बसेस मधील व रेल्वे स्टेशन्स वरील एल.ई.डी. पॅनल्स इ.
- ❖ शॉर्ट फिल्म, ऑनिमेशन फिल्म स्लाईड शो इ. तयार करून सिनेमागृह, केबल टेलिव्हिजन, आरोग्य प्रदर्शन, म्युनिसिपल दवाखाने व प्रसुतिगृहे येथील एल.ई.डी. टी.व्ही.वर प्रदर्शित करणे.
- ❖ पथनाटय, नागरिकांशी प्रत्यक्ष भेटीतून चर्चा, गट चर्चा, आरोग्य संभाषण, मायकिंग इ.

सार्वजनिक आरोग्य खात्यातील मलेरिया, साथरोग कक्ष, असंसर्गिक रोग कक्ष, कुष्ठरोग, क्षयरोग, लसीकरण, कुटुंब कल्याण व माता बाल संगोपन, मुंबई जिल्हा एड्स नियंत्रण कक्ष अशा विविध खात्याकडून मागणी आल्यावर संबंधित विभागाकडून सविस्तर माहिती घेऊन त्यानुसार पॅनलवरील संस्थांकडून जनजागृती साहित्य तयार करून सामाजिक उपयोगितेकरिता उपरोक्त ४ माध्यमांद्वारे वितरीत करण्यात येते.

प्रशिक्षण विभागाचे उपक्रम :-

सातत्याने परिणामकारक दर्जेदार आरोग्य सेवा पुरविण्यासाठी, सार्वजनिक आरोग्य खात्यातील प्रशिक्षण विभागाचे नियमित प्राथमिक व सेवांतर्गत प्रशिक्षण आयोजित करणे हे महत्वाचे उद्दिष्ट आहे.

प्रशिक्षण विभागाचे वेगवेगळे उपक्रम खालीलप्रमाणे आहेत :-

- १) नव्याने नेमणूक केलेल्या वैद्यकीय अधिकारी व कर्मचा-यांकरिता आरोग्य खात्यातील वेगवेगळ्या विभागांची माहिती व कामकाज पध्दतीबाबतचे प्रशिक्षण .
- २) आरोग्य खात्यातील वेगवेगळ्या उपक्रमाबाबतचे अद्ययावत ज्ञान व माहिती तसेच असलेल्या माहितीची उजळणी सेवांतर्गत प्रशिक्षणामार्फत दिली जाते.
- ३) आरोग्य सेवांबाबत नव्याने येणा-या प्रकल्पांबाबतची माहिती, उद्दिष्टांच्या अंमलबजावणी बाबत मुल्यमापन पध्दतीबाबतचे प्रशिक्षण.
- ४) वैद्यकीय अधिका-यांकरिता वेगवेगळ्या कार्यशाळा आयोजित करणे.

- ५) विशेष प्रशिक्षणाकरिता कर्मचाऱ्यांना प्रतिनियुक्त करण्यात येते.
- ६) पावसाळ्यातील आजार उदा. लेप्टोस्पायरोसिस, डेंग्यू, मलेरिया, गॅस्ट्रो, स्वाईन फ्ल्यू इत्यादी बाबत अद्ययावत माहिती, नियंत्रण व उपचार पध्दती याविषयी प्रशिक्षण आयोजिले जाते.
- ७) वैद्यकीय कर्मचारीवृंदाकरीता सातत्याने वैद्यकीय शिक्षण आयोजित करण्यासाठी महाराष्ट्र वैद्यकीय परिषदेची प्रशिक्षण विभागाने अधिस्विकृती मिळवलेली आहे.

हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना :

दि. १७ नोव्हेंबर २०२२ रोजी हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे यांच्या पुण्यतिथी निमित्त बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने सर्व नागरिकांना सर्वसमावेशक आरोग्य सेवा पुरविण्याच्या उद्देशाने “हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना” सुरु केला.

ठळक वैशिष्ट्ये :

नागरिकांना सोयीच्या ठिकाणी व वेळेत सर्वसमावेशक प्राथमिक आरोग्य सेवा पुरविणे.

हिंदू हृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना क्लिनिक मोकळ्या भूखंडावर पोर्टा केबिनमध्ये, रेडी स्ट्रक्चर आणि उपलब्ध दवाखान्यामध्ये सुरु करण्यात आले आहेत.

पायाभूत सुविधा अद्ययावत करून विद्यमान दवाखान्यांमध्ये पॉलिक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटर उभारून तज्ज्ञ सल्लागार सेवांची उपलब्धता.

नागरिकांना मोफत सेवा देऊन आरोग्यसेवेवरील खर्च कमी करणे.

हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखानामध्ये ०३ टॅब सॉफ्टवेअर वापरून पेपरलेस पर्यावरण पूरक कामकाज.

हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना येथील कंत्राटी कर्मचाऱ्यांना निश्चित मासिक व प्रोत्साहनपर आधारित मानधन.

आर्थिक तरतूद :

आर्थिक वर्ष २०२२-२३ साठी रु. ३०० कोटी रुपये आणि सन २०२३-२४ साठी रु. १२३ कोटी मंजूर.

प्रस्तावित आणि कार्यरत क्लिनिकची संख्या :

सद्यःस्थितीला दि. १४.०६.२०२३ पर्यंत १६२ हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना कार्यरत असून यामध्ये २४ पॉलीक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटर, ५४ पोर्टा केबिन, ७४ उपलब्ध दवाखाने आणि १० रेडी स्ट्रक्चर मधील दवाखाने कार्यरत आहेत. डिसेंबर २०२४ पर्यंत आणखी अंदाजे १०० हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना प्रस्तावित आहेत.

वेळ :

- ❖ पोर्टा केबिन आणि रेडी स्ट्रक्चर - सकाळी ०७.०० ते दुपारी ०२.००, दुपारी ०३.०० ते रात्री १०.००
- ❖ सध्याचे दवाखाने - सकाळी ०९.०० ते दुपारी ०४.००, दुपारी ०३.०० ते रात्री १०.००

प्रदान केलेल्या सेवा :

- ❖ मोफत वैद्यकीय तपासणी, उपचार.
- ❖ मोफत रक्त चाचण्या.
- ❖ खासगी डायग्नोस्टिक सेंटरच्या माध्यमातून महानगरपालिकेच्या दराने डायग्नोस्टिक चाचण्या (एक्स-रे, सोनोग्राफी, सी.टी. स्कॅन, एम.आर.आय. इत्यादी)

पॉलीक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटरमध्ये दंत चिकित्सक, स्त्रीरोगतज्ज्ञ, बालरोगतज्ज्ञ, वैद्यकीय चिकित्सक, त्वचारोगतज्ज्ञ, नेत्ररोगतज्ज्ञ आणि नाक, कान व घसा तज्ज्ञ, फिजिओथेरपिस्ट आदी विविध तज्ज्ञांमार्फत मोफत सल्ला दिला जातो.

मनुष्यबळ :

हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना - वैद्यकीय अधिकारी, परिचारिका, औषधनिर्माता आणि बहुउद्देशीय कामगार पॉलीक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटर - परिचारिका, डेटा ऑपरेटर आणि बहुउद्देशीय कामगार सह विविध स्पेशालिटीजचे विशेषतज्ज्ञ यांची आतापर्यंत विविध संवर्गातील ६०० कंत्राटी पध्दतीने नियुक्ती करण्यात आली आहे.

कामगिरी :

आतापर्यंत १० लाख लाभार्थ्यांनी हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे आपला दवाखाना आणि पॉलीक्लिनिक आणि डायग्नोस्टिक सेंटरच्या आरोग्य सेवेचा लाभ घेतला आहे.

आरोग्यविषयक सेवाकार्य

विभाग - ५

१. सर्वसाधारण दवाखाने	अ) १९० (पैकी ४ आयुर्वेदिक व २ युनानी पद्धतीचे) ब) आपला दवाखाना १६, पॉलीक्लिनिक १३८, क्लिनिक २४
२. सर्वसाधारण रुग्णालये	१६
३. प्रसूतीगृहे	३० प्रसूतिगृहे
४. दंत रुग्णालय	१
५. क्षयरोग रुग्णालय	१
६. संसर्गजन्य रोगांकरिता रुग्णालय	१
७. कान, नाक, घसा रुग्णालय	१
८. नेत्र रुग्णालय	१
९. कुष्ठरोग रुग्णालय	१
१०. क्षयरोग चिकित्सालये	५
११. गुप्तरोग चिकित्सालये	१
१२. वैद्यकीय महाविद्यालये	४
१३. दंत महाविद्यालय	१
१४. रुग्णवाहिका	६२
१५. शववाहिका	७
१६. प्रसूतिपश्चात केंद्र	२४
१७. प्राथमिक आरोग्य केंद्र	२११
१८. व्यसनमुक्ती केंद्र	१
१९. सशुल्क खाटा:	
अ) लोकमान्य टिळक महानगरपालिका सर्वसाधारण रुग्णालय	५७
ब) बाई यमुनाबाई ल.नायर धर्मादाय रुग्णालय	५४
क) राजे एडवर्ड स्मारक रुग्णालय	१६९
ड) कूपर रुग्णालय	४४
इ) कस्तुरबा रुग्णालय	४०
ई) उपनगरीय रुग्णालय	२०३
२०. महानगरपालिका वैद्यकीय संस्थांमधील एकूण खाटा	१२,४६२

कीटकनाशक विभाग

कीटक नियंत्रण :

कीटक नियंत्रण आणि कीटकजन्य रोग नियंत्रणाचे कार्य कीटकनाशक विभागातर्फे सन १९२३ पासून अव्याहतपणे केले जाते. कीटकनाशक खात्याच्या कार्याचे उद्दिष्ट मुख्यत्वे करून अग्रहकक्रमानुसार हिवतापवाहक डासांचे नियंत्रण, डेंग्यू / चिकनगुनिया वाहक डासांचे नियंत्रण, हत्तीरोग वाहक (उपद्रवकारक) डासांचे नियंत्रण, मक्षिका नियंत्रण, मूषक नियंत्रण असे आहे. हिवतापविरोधी मोहिमेखाली नागरी हिवताप प्रसारक (अॅनोफिलिस स्टिफेन्सी) डासांच्या उत्पत्तीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी डासांच्या उत्पत्तीस्थानात घट करणे, अभियांत्रिकी उपाययोजना, जीवशास्त्रीय पद्धतीअंतर्गत डास अळीभक्षक माशांचा वापर करणे, कायदेशीर उपाययोजना व अंततः रासायनिक कीटकनाशकांचा वापर करणे आणि धूम्रफवारणी करणे यासारख्या उपाययोजना केल्या जातात. तसेच नागरी हिवताप प्रसारक 'अॅनोफिलिस स्टिफेन्सी' ह्या डासांच्या उत्पत्तीवर नियंत्रण ठेवण्याच्या दृष्टीने त्वरित परिणामकारक प्रतिबंधक उपाययोजना दीक्षक डासांच्या स्वैर प्रसारापूर्वीच अंमलात आणली जाते. मुंबई शहरात हिवतापवाहक नियंत्रण आणण्यासाठी 'मुंबई मंत्र' पंचमुखी कार्यक्रम सन २०११ पासून राबविण्यात येत आहे. सदर कार्यक्रम यशस्वी ठरल्यामुळे मुंबईत हिवतापाचे प्रमाण खूप कमी झाले आहे.

डेंग्यू व चिकनगुनिया प्रसारक (एडिस ईजिप्ती) डासांवर नियंत्रण आणण्यासाठी या डासांची उत्पत्तीस्थाने म्हणजेच घरांमधील व सभोवताली असलेली पाण्याची पिंपे, टायर्स, भंगार-अडगळीचे सामान, डबे इ. काढून टाकण्यात येते. तसेच घरात असलेल्या फुलदाण्या, त्या खाली ठेवण्यात येणाऱ्या बशा, शोभिवंत कृत्रिम कारंजी, फेंगशुईची झाडे इत्यादीमध्ये असलेले पाणी आठवड्यातून कमीत कमी दोनदा रिकामे करून स्वच्छ करून नंतर पुनश्च भरण्यासाठी जनजागृती केली जाते. त्याचप्रमाणे खासगी सदनिका धारकांच्या अध्यक्ष / सचिव यांच्याबरोबर सभा घेऊन कामाच्या ठिकाणी आणि व्यावसायिक इमारती, शाळा, औद्योगिक संस्थांसारख्या ठिकाणीही लोकांना डास उत्पत्ती होऊ नये याकरीता जन जागृती केली जाते व धूम्रफवारणी केली जाते. उपद्रवकारक (क्युलेक्स) डासांच्या नियंत्रणासाठी छोट्या व मोठ्या नाल्यांच्या ठिकाणी मार्ग (कालवा) काढून नाल्यातील पाणी वाहते करण्यात येते. त्याच प्रमाणे गटारे व नाल्यामध्ये अळीनाशक फवारणी केली जाते. तसेच आच्छादित पर्जन्यजल वाहिन्या व नाले या ठिकाणी धूम्रफवारणी केली जाते व शक्य असेल तेथे अळीनाशकांचीही फवारणी केली जाते. बृहमुंबई महानगरपालिकेच्या सर्व २४ विभागांमध्ये मूषक नियंत्रण व मक्षिका नियंत्रण कार्यक्रम सुध्दा राबविले जातात. खासगी मालमत्तादारांनी मागणी केल्यास अळीनाशक व धूम्रफवारणी कामाकरीता बृहमुंबई महानगरपालिका त्यांच्या मालकाकडून शुल्क स्वीकारून कीटक नियंत्रण उपाययोजना राबविते.

करमणुकीच्या व इतर सुविधा

• **वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान आणि प्राणिसंग्रहालय** : वीरमाता जिजाबाई भोसले वनस्पती उद्यान आणि प्राणिसंग्रहालय पर्यटकांसाठी सकाळी ०९.३० ते सायंकाळी ०६.०० वाजेपर्यंत खुले ठेवण्यात येते. तिकिट खिडकी सायंकाळी ०५.१५ वाजता बंद होते. सदर उद्यान - प्राणिसंग्रहालय दर बुधवारी साप्ताहिक सुट्टीनिमित्त नागरिकांसाठी बंद ठेवण्यात येते. तथापि, महापालिका ठराव क्र.१३१९ दि. ३०.११.२००२ अन्वये, बुधवारी सार्वजनिक सुट्टी आल्यास नागरिकांच्या सुविधेसाठी त्या बुधवारी सदर उद्यान -प्राणिसंग्रहालय खुले ठेवण्यात येते व त्याच्या दुसऱ्या दिवशी गुरुवारी साप्ताहिक सुट्टी निमित्त सदर उद्यान -प्राणिसंग्रहालय नागरिकांसाठी बंद ठेवण्यात येते. (अधिक माहितीसाठी संचालक (प्राणिसंग्रहालय) यांचे कार्यालय, वीरमाता जिजाबाई भोसले उद्यान व प्राणिसंग्रहालय, दुसरा मजला, पेंग्वीन इमारत, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मार्ग, भायखळा (पूर्व), मुंबई-४०००२७ येथे संपर्क साधावा.

• **राजा बलदेवदास बिरला क्रीडा केंद्र, गिरगांव चौपाटी** : बिरला क्रीडा केंद्राची वास्तू मोडकळीस आल्यामुळे राज्य शासनाच्या आदेशानुसार शासनाकडून प्राप्त होणा-या निधीतून सदर वास्तूचा संपूर्णतः पुर्नविकास प्रस्ताविण्यात आलेला आहे. बिरला क्रीडा केंद्राचा पुर्नविकास करून त्या ठिकाणी मराठी रंगभूमी संग्रहालय उभारण्यात येणार आहे. व त्यास "मराठी नाट्य विश्व" असे नाव देण्यात येणार आहे.

त्या दृष्टीने बिरला क्रीडा केंद्र कार्यालय व नाट्यगृहाची वास्तू निष्कासित करण्यात आली आहे. बिरला क्रीडा केंद्र आस्थापनाचे कार्यालय तात्पुरत्या स्वरूपात अण्णाभाऊ साठे नाट्यगृह, वीर जिजामाता भोसले उद्यान, ई. एस . पाटणवाला मार्ग, भायखळा पूर्व येथे स्थानांतरित करण्यात आले आहे.

• **मास्टर दीनानाथ मंगेशकर नाट्यगृह** : नटवर्य दत्ता भट मार्ग, विलेपार्ले (पूर्व) येथील महानगरपालिकेचे मास्टर दीनानाथ मंगेशकर नाट्यगृह सन १९७८ मध्ये बांधण्यात आले असून ते स्वतंत्र रंगपट आणि तालीम कक्ष असलेले ९१६ आसनक्षमतेचे संपूर्णतः वातानुकूलित असे प्रेक्षागृह आहे. प्रेक्षागृहात स्वयंचलित विद्युत व्यवस्था आहे. नाटके, सांस्कृतिक कार्यक्रम, वाद्यवृंदांचे कार्यक्रम इ. करिता विहित अनामत रक्कम व भाडे आगाऊ

भरुन या प्रेक्षागृहाचे आरक्षण करता येते. नाटके, वाद्यवृंद इ.च्या तालमीकरिता विहित अनामत व भाडे भरुन तालिम कक्षाचे आरक्षण करता येते. याशिवाय नाट्यगृहात दोन छोटी सभागृहे म्हणजेच चर्चासत्र सभागृह व बैठक सभागृह असून विहित अनामत व भाडे भरुन त्या हेतूकरिता त्यांचेही आरक्षण करता येते. तसेच नाटयनिर्मात्यांना त्यांच्या कार्यक्रमासंबंधातील साहित्य वाचनाकरिता विहित भाडे रकमेवर वातानुकूलित वाचनालय कक्षही उपलब्ध झालेले आहेत.

• **प्रबोधनकार केशव सीताराम ठाकरे नाट्यमंदिर संकुल, बोरीवली (प.)** : प्रबोधनकार केशव सीताराम ठाकरे नाट्यमंदिर संकुल हे सोडावाला लेन, बोरीवली (पश्चिम) येथे आहे. संकुलात मुख्य नाट्यगृह (१०२६ आसने), लघुनाट्यगृह (२११ आसने), तालीम कक्ष, निवासी खोल्या, कलादालन, परिषद सभागृह, समाजमंदिर सभागृह व २ बहुउद्देशीय सभागृहे हे उपक्रम असून, सर्व उपक्रम वातानुकूलित असून बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे चालविण्यात येतात. त्यापैकी समाजमंदिर व दोन्ही बहुउद्देशीय सभागृहे वातानुकूलित तसेच विनावातनुकूलित सुविधेसह आरक्षण करण्याची सुविधा आहे. मुख्यनाट्यगृह व लघुनाट्यगृह अत्याधुनिक इलेक्ट्रॉनिक्स यंत्रणेने आणि ध्वनी यंत्रणेने सुसज्ज आहेत. मुख्य सभागृहात लहान मुलांसाठी क्राय रुमचीही सुविधा आहे. विद्युत पुरवठा काही कारणास्तव खंडीत झाल्यास विद्युत पुरवठा करण्यासाठी डिझेलवर चालणारे विद्युत जनित्र आहे. लग्न, सभा, समारंभ, चर्चासत्रे इत्यादी कार्यक्रमांसाठी दोन बहुउद्देशीय सभागृहे व वातानुकूलित समाजमंदिर सभागृह वाजवी शुल्क आकारुन भाड्याने देण्यात येतात. संकुलात येणाऱ्या अभ्यागतांच्या / प्रेक्षकांच्या वाहनांकरीता सुमारे १०० वाहने उभी करण्याची क्षमता असलेल्या सशुल्क वाहनतळाची सुविधा देण्यात आली आहे. तसेच, संकुलाच्या सुरक्षेसाठी महापालिकेच्या सुरक्षा व्यवस्थेबरोबर खासगी सुरक्षा व्यवस्था यंत्रणा कार्यरत आहे. परिषद सभागृह वस्तूंच्या विक्री व प्रदर्शनासाठी तसेच, सभांसाठी भाडे तत्वावर दिले जाते. दि. म्युनिसिपल को-ऑपरेटिव्ह बँक लिमिटेड, मुंबई बोरीवली शाखा व अखिल भारतीय मराठी नाट्यपरिषद, बोरीवली शाखा यांची कार्यालये तसेच, बोरीवली सांस्कृतिक केंद्र संचालित ज्ञान विहार ग्रंथालय व मॅजेस्टिक तर्फे पुस्तकांचे प्रदर्शन व सवलतीच्या दरांत विक्री यांनाही संकुलात भाडे तत्वावर जागा देण्यात आली आहे. तसेच मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालय, बोरीवली शाखा देखील तात्पुरत्या स्वरूपात संकुलात स्थानांतरीत करण्यात आली आहे. संकुलात सुरक्षिततेच्या दृष्टीने अत्याधुनिक अग्निशमन यंत्रणा स्थापित करण्यात आली आहे.

• **प्रबोधनकार ठाकरे खुला रंगमंच, शिवडी** : प्रबोधनकार ठाकरे खुल्या रंगमंचाची स्थापना आचार्य दोंडे मार्ग, मुंबई क्रमांक ४०००१५ येथे सन १९७८ मध्ये करण्यात आली. या रंगमंचाच्या वास्तुत मूळ रंगमंचावर व्यावसायिक व हौशी नाट्यसंस्थांच्या रंगीत तालिमी केल्या जातात व त्या व्यतिरिक्त, विवाह, वाड्:निश्चय, नामकरण विधी, हळदी कुंकू इत्यादी कार्यक्रम व व्यावसायिक व हौशी कलावंतांच्या नाटक, नृत्य, वाद्यवृंद इत्यादींच्या तालमीकरिता आणि चेहऱ्याची रंगरंगोटी इत्यादीसाठी एक सभागृह व दोन स्वतंत्र दालने आहेत. तसेच, पहिल्या मजल्यावरील एका सभागृहात शिवडी व आसपासच्या परिसरात राहणाऱ्या गरीब विद्यार्थ्यांना केवळ अभ्यास करता यावा, यासाठी अभ्यासिकेची सुविधा १२ तासांकरिता विनामूल्य उपलब्ध आहे. महानगरपालिकेच्या दर परिशिष्टात नमूद केल्याप्रमाणे अनामत रक्कम तसेच भाडे आकारुन विविध संस्था अथवा वैयक्तिकरित्या प्राप्त महानगरपालिका विहित नमुन्यातील अर्जांनुसार मंजूरी दिली जाते.

• **स्वरसम्राट कुंदनलाल सेहगल खुले नाट्यगृह** : सदर नाट्यगृह गोशाळा गल्ली, दफतरी मार्ग, मालाड (पूर्व) येथे सन १९७९ मध्ये बांधण्यात आले. दि. २६ मार्च १९८४ रोजी त्याचे 'स्वरसम्राट कुंदनलाल सैगल महानगरपालिका खुले नाटकगृह' असे नामकरण करण्यात आले. सदर नाट्यगृहाची आसनक्षमता जवळजवळ १५०० एवढी आहे. येथील मोठ्या मैदानाचा हवेशीर जागा म्हणून बसण्याकरिता व विविध खेळांसाठी जनतेकडून वापर केला जातो. मैदानात नागरिकांकरिता जॉर्ग्स ट्रॅक तयार करण्यात आला आहे. ह्या नाट्यगृहाजवळील खुले मैदान देखील लग्न, सामाजिक, सांस्कृतिक व धार्मिक समारंभासाठी भाड्याने देण्यात येते. सद्यस्थितीत, कुंदनलाल सैगल खुले नाट्यगृह येथील रंगमंच सभागृह, छोटे सभागृह, स्वयंपाक खोलीसह भाड्याने देण्यात येते. तेथे असलेल्या रंगमंचाची आसन क्षमता ३५० आहे. तसेच २५० आणि ६० आसन क्षमता असलेले अनुक्रमे एक मोठे सभागृह आणि एक छोटे सभागृह आहे. ही दोन्ही सभागृहे विविध कार्यक्रम, लग्न, सभा इत्यादींसाठी आणि नाट्य व नृत्य ह्यांच्या तालमीसाठी भाड्याने दिली जातात. (सन २०२२ मध्ये प्राप्त अद्ययावत माहितानुसार.)

• **महाकवी कालिदास नाट्यमंदिर मुलुंड (पश्चिम)** : मध्य रेल्वेवरील मुलुंड या ठिकाणी महाकवी कालिदास नाट्यमंदिर हे प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी क्रीडा संकुल अंतर्गत लोकप्रिय मनोरंजनाचे स्थळ आहे. बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या उपनगरातील नाट्यगृहापैकी १, २, ३ आसनसंख्या असलेले दुस-या क्रमांकाचे नाट्यगृह आहे. गॅलरी असलेल्या नाट्यगृहात वाद्यवृंद आणि इतर मनोरंजनात्मक प्रकारास वेगळीच खुमारी मिळवून देणारे हे खास वैशिष्ट्य आहे. पूर्व उपनगरातील नाट्य रसिकांच्या आणि जनतेचे हक्काचे आवडते असे हे नाट्यगृह बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे सुसज्ज ध्वनी व प्रकाश योजना, आरामदायक खुर्च्या आणि सुशोभिकरण केलेल्या रुपात पुन्हा जनता जनार्दनाच्या सेवेत मनोरंजनाची भूक भागवण्यासाठी खुले करण्यात आले आहे. सुंदर मोकळा परिसर आणि मुबलक पार्किंग असलेले महाकवी कालिदास नाट्यगृह मनोरंजनासाठी सदैव उपलब्ध असते. (सन २०२२ मध्ये प्राप्त अद्ययावत माहितानुसार.)

• अण्णाभाऊ साठे नाटयगृह , भायखळा (पूर्व) :

भायखळा (पूर्व) येथील वीरमाता जिजाबाई भोसले उद्यानातील अण्णाभाऊ साठे खुल्या नाटयगृहाचा पुनर्विकास करुन तेथे अद्ययावत प्रकाशयोजना तसेच ध्वनीक्षेपण यंत्रणेसह ७६९ आसनक्षमतेचे वातानुकूलित बंदिस्त नाटयगृह उभारण्यात आले आहे. नाटयगृहात क्रायरुमची सुविधा उपलब्ध आहे. तसेच विद्युत पुरवठा काही कारणास्तव खंडीत झाल्यास विद्युत पुरवठा करण्यासाठी डिझेलवर चालणाऱ्या विद्युत जनित्राची देखील सुविधा आहे. संकुलाच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने सर्वत्र सी. सी.टी.व्ही. कॅमेरे बसविण्यात आले असून अत्याधुनिक अग्निशमन यंत्रणा स्थापित करण्यात आली आहे. नाटयगृहाच्या तळघरात सुमारे ३२ वाहने उभी करण्याची क्षमता असलेल्या यांत्रिकी वाहनतळाची सुविधा सशुल्क उपलब्ध आहे.

नाटयगृहाचे अंतर्बाह्य स्वरुप अतिशय आकर्षक असून नाटयगृहाची सुविधा प्रामुख्याने नाटके, वाद्यवृंद, संमेलने तसेच विविध वाहिन्यांच्या चित्रीकरणासाठी उपलब्ध आहे.

महानगरपालिका जलतरण तलाव : महानगरपालिका जलतरण तलाव पुरुष, महिला तसेच नैमित्तिक पोहणाऱ्यांना दिवसाच्या वेगवेगळ्या वेळी शुल्क भरून पोहता येते. नव्याने पोहोवयास शिकणाऱ्यांना ठराविक आकार देऊन शिकविण्याची सोय केली आहे. याबाबतची अधिक चौकशी जलतरण तलावाच्या व्यवस्थापकांकडे करावी. पालिका जलतरण तलाव पुढीलप्रमाणे:

१) **महात्मा गांधी स्मारक ऑलिंपिक जलतरण तलाव, दादर :** महात्मा गांधी स्मारक ऑलिंपिक जलतरण तलाव, दादर हा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या मालकीचा असून , पुनर्विकासनंतर तो सभासदांसाठी दि. १ ऑक्टोबर २०११ पासून खुला करण्यात आला आहे. सदर जलतरण तलाव, दादर (पश्चिम) शिवाजी पार्कसारख्या मध्यवर्ती ठिकाणी स्थित असून, येथे सभासदत्व शुल्क आकारून ऑलिंपिक दर्जाचा पोहण्याची सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येते. महात्मा गांधी स्मारक ऑलिंपिक जलतरण तलाव, दादर येथे दि. २५ ऑगस्ट २०२२ पासून सभासदत्वाची नोंदणी प्रक्रिया ऑनलाईन कार्यप्रणालीद्वारे चालू करण्यात आलेली आहे. (लिंक - <https://swimmingpool@mcgm.gov.in>) सदर जलतरण तलाव हा महानगरपालिकेचा मानबिंदू आहे.

२) **घाटकोपर महानगरपालिका जलतरण तलाव, घाटकोपर (पूर्व) :** हा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या अखत्यारितील, घाटकोपर जलतरण तलाव दि. २८ मार्च १९७१ पासून सुरु करण्यात आला. प्रतिवर्षी सुमारे ४००० सभासद सदर तरणतलावाच्या सुविधेचा लाभ घेत होते. तरण तलावाच्या आवरातील उपहारगृह व छोटे मैदान लहान कार्यक्रमांकरिता कार्यालयामार्फत भाडेतत्वावर उपलब्ध करून देण्यात येते. सद्यस्थितीत जलतरणतलाव हा दि. ३०.०१.२०१९ पासून तरण तलावातून पाण्याच्या मोठ्या प्रमाणात होत असलेल्या गळतीमुळे पोहण्यास बंद ठेवण्यात आला आहे. सदर तरण तलावाच्या पुर्नविकासाचे कामकाज उप प्रमुख अभियंता (इमारत बांधकाम) पूर्व उपनगरे यांचेमार्फत करण्यात येत आहे. सदर जागेवर ऑलिंपिक दर्जाचा जलतरण तलाव व इतर विविध क्रीडा प्रकारांनी युक्त असे सुसज्ज क्रीडासंकुल व सर्व सोयीने युक्त जलतरण तलाव उभारण्यात येऊन नागरीकांकरीता उपलब्ध करून देण्यात येईल.

३) **सरदार वल्लभभाई पटेल जलतरण तलाव, कांदिवली (पश्चिम) :** महात्मा गांधी क्रॉस रोड २, कांदिवली (पश्चिम), मुंबई-४०००६७. येथील बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचा जलतरण तलाव पुनर्विकासानंतर सभासदांसाठी दि. ०१ मार्च २०२२ पासून खुला करण्यात आलेला आहे. सदर ठिकाणी ऑलिंपिक दर्जाचा जलतरण तलाव, बेबी पूल, उपहारगृह, बॅडमिंटन, टेबल टेनिस, लॉन टेनिस, व्यायामशाळा इत्यादी सुविधांसह क्रीडा संकूल उभारण्यात आलेले आहे. नागरिकांसाठी जलतरण तलावाचे सभासदत्व प्राप्त करणेसाठी ऑनलाईन व्यवस्था करण्यात आलेली आहे. <https://swimmingpool.mcgm.gov.in>

४) **जनरल अरुणकुमार वैद्य जलतरण तलाव, चेंबूर :** जनरल अरुणकुमार वैद्य जलतरण तलाव हा महानगरपालिकेच्या एम पश्चिम विभागाजवळ, चेंबूर (पूर्व) येथे स्थित आहे. सदर जलतरण तलाव ऑलिंपिक दर्जाचा असून त्याचा आकार २५x५० मीटर असा आहे. तसेच डायब्लिंग पुलाचा आकार १८.१०x१२ मीटर असा असून लहान मुलांसाठी बांधण्यात आलेला किडस् पूल १६x८ मीटर आकाराचा आहे. तरणतलाव सभासदांसाठी ४५ मिनिटांचे एक सत्र या प्रमाणे एकूण ११ सत्रांमध्ये (२ सत्र महिलांसाठी) मंगळवार ते रविवार पूर्ण दिवस चालविला जातो. सद्यस्थितीत तरणतलावावरील सभासदांची संख्या सुमारे ५५०० हजार इतकी आहे. तरण तलावाच्या सभासदत्वसाठी दि. २४.८.२०२२ पासून ऑनलाईन सेवा सुरु करण्यात आली आहे. त्याची लिंक खालीलप्रमाणे आहे. swimmingpool.mcgm.gov.in

५) **प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी क्रीडा संकुल** : मुलुंड (पश्चिम) मुंबईच्या पूर्व उपनगरातील नागरिकांना विविध क्रीडाविषयक व सांस्कृतिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी मुलुंड (पश्चिम) येथे महानगरपालिकेने १९८८ साली “प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी क्रीडा संकुल बांधले असून सदर क्रीडा संकुलाचे व्यवस्थापन व देखभाल बृहन्मुंबई क्रीडा आणि ललितकला प्रतिष्ठान ” या स्वतंत्र सार्वजनिक न्यासाकडे सोपविण्यात आले आहे. या न्यासाचे कामकाज पाहण्यासाठी विश्वस्त मंडळाची स्थापना करण्यात आली असून मा. महापौर तसेच महानगरपालिका आयुक्त प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष व उपाध्यक्ष तसेच क्रीडा व ललितकला क्षेत्रातील नामांकित व्यक्ती प्रतिष्ठानचे सभासद म्हणून काम पाहतात. या संकुलात ऑलिम्पिक प्रमाणकांनुसार बांधण्यात आलेला जलतरण तलाव असून येथील प्रशिक्षित निर्देशकांनी आजपर्यंत हजारो नागरिकांना पोहण्याची कला अवगत करून दिली असून पट्टीचे जलतरणपटू तयार केले आहेत. क्रीडा प्रशिक्षण संकुलात बॅडमिंटन, टेबल टेनिस, योगा, कराटे, अद्ययावत अशी व्यायामशाळा इ. क्रीडा सुविधा तसेच विविध प्रकारच्या व्यायामांसाठी व्यायामशाळाही उपलब्ध आहे. दिवाळी व उन्हाळी सुट्टीमध्ये खास करून मुलांसाठी जलतरण, बॅडमिंटन, क्रिकेट, अॅरोबिक्स, योगा, कराटे, स्केटींग, नृत्य, चित्रकला इ. क्रीडा व कलांचे आयोजन करण्यात येते. या संकुलामध्ये तिरंदाजी, बास्केटबॉल या सारख्या क्रीडा सुविधा नव्याने सुरु करण्यात आलेल्या आहेत. तसेच ज्येष्ठ नागरिकांकरिता वाचनालय व “ ज्येष्ठ नागरिक कट्टा ” देखील सुरु करण्यात आलेला आहे. या क्रीडा संकुलात १, ३१३ आसनक्षमता असलेले मुंबईतील सर्वात मोठे क्र. २ चे वातानुकूलित कालिदास नाट्यमंदिर असून तेथे मुख्यत्वे मराठी नाटकांचे व इतर कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते. येथे सभासदांसाठी लॉन टेनिस, जिम्नॅस्टिक्स व स्क्वॅश या क्रीडा सुविधा सुद्धा सुरु करण्यात आल्या आहेत. संकुलातील मोकळ्या जागेत विविध लग्न समारंभ, सभा, सत्संग, आणि इतर विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येते. संकुलाच्या सभासदांसाठी व विविध कार्यक्रमांच्यावेळी संकुलात येणाऱ्या लोकांसाठी सुसज्ज उपहारगृहाची सोय करण्यात आली आहे. या व्यतिरिक्त लग्न व मोठ्या समारंभासाठी मोकळे मैदान व दोन मोठे हॉल, वातानुकूलित सुविधेसह भाडेत्वावर उपलब्ध करून देण्यात येतात. प्रियदर्शिनी इंदिरा गांधी संकुल येथे सन २००५-२००६ या कालावधीत झालेल्या महत्वाच्या क्रीडा स्पर्धा / कार्यक्रम / सभा इत्यादीची माहिती खालीलप्रमाणे आहे.

प्रियदर्शिनी इंदिरा क्रीडा संकुलात नव्याने उच्च दर्जाच्या सुविधा उदा. आर्टीफिशियल फुटबॉल, लॉन टेनिस, क्रीकेट तिरंदाजी, बहुउद्देशीय क्रीडा सुविधा उपलब्ध करून देण्यात आल्या आहेत. त्याच प्रमाणे क्रीडा संकुलातील जलतरण तलाव , बॅडमिंटन, जिम्नॅस्टिक खेळाच्या सभासदांनी जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय स्तरावर नेत्रदिपक कामगिरी केली आहे. याशिवाय संकुलातील मोकळ्या मैदानामध्ये फुटबॉल क्रिडा सुविधा देखील सुरु आहे. जलतरणतलावाचे नुतनीकरण करण्याकरिता प्रशासनाचा प्रयत्न सुरु आहे. (सन २०२२ मध्ये प्राप्त अद्ययावत माहितानुसार.)

६) **शहाजीराजे भोसले क्रीडा संकुल, जयप्रकाश मार्ग, अंधेरी (प.)** : मुंबईच्या पश्चिम उपनगरातील नागरिकांना विविध क्रीडा व सांस्कृतिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यासाठी अंधेरी (पश्चिम) येथे १९८८ मध्ये महानगरपालिकेने शहाजी राजे भोसले क्रीडा संकुल बांधले असून सदर क्रीडा संकुलाचे व्यवस्थापन व परिरक्षण ‘बृहन्मुंबई क्रीडा आणि ललितकला प्रतिष्ठान’ हया स्वतंत्र सार्वजनिक न्यासाकडे सोपविण्यात आले आहे. या न्यासाचे कामकाज पाहण्यासाठी विश्वस्त मंडळाची स्थापना करण्यात आली आहे. माननीय महापौर तसेच महानगरपालिका आयुक्त सदर प्रतिष्ठानचे अनुक्रमे अध्यक्ष व उपाध्यक्ष असून क्रिडा व ललितकला क्षेत्रातील नामांकित व्यक्ती सदर प्रतिष्ठानचे सभासद म्हणून काम पाहतात.

क्रीडा संकुलात एकूण ३ महत्वाचे विभाग आहेत ते पुढील प्रमाणे :-

क) क्रीडा प्रशिक्षण केंद्र : सदर ठिकाणी बॅडमिंटन, टेबल टेनिस अत्याधुनिक व्यायामशाळा, कार्डिओ व्यायामशाळा, स्क्वॅश, महिलांकरिता स्वसंरक्षणार्थ विनामूल्य कराटे प्रशिक्षण वर्ग, जिम्नॅस्टिक, स्केटींग, अॅरोबिक्स, योगा, टेनिस, पिकल बॉल, तायक्वांडो, नृत्य, चित्रकला इत्यादी क्रीडा सुविधा असून सदर क्रीडा सुविधा बरोबरीनेच इतर खेळांचीदेखील उन्हाळी शिबिरे क्रीडा संकुलामार्फत आयोजित करण्यात येतात. क्रीडा प्रशिक्षण इमारतीमध्ये गेम्स हॉल असून सदर ठिकाणी जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय स्तरावरील स्पर्धांचे आयोजन वेळेवेळी होत असते. तसेच महापौर चषकाचे आयोजन देखील होत असते. २०५ आसन क्षमता व व्यासपीठ असलेल्या सभागृहात (लेक्चर हॉल) व इतर ३ सभागृहांमध्ये विविध समारंभ, परिषदे, बक्षीस समारंभ इ. कार्यक्रमांचे विविध संस्थाकडून आयोजन केले जाते. त्याच प्रमाणे क्रीडा प्रशिक्षण केंद्र येथे ५६ वसतिगृह खोल्या असून त्यापैकी २८ वसतिगृह खोल्या या वातानुकूलित आहेत, विशेष म्हणजे एन. डी. आर. एफ. जवानांच्या निवासाची व्यवस्था वसतिगृह खोल्या या ठिकाणी करण्यात आली आहेत. वसतिगृह खोल्यांचे आरक्षण क्रीडा संस्था, राज्य सरकार यांना सवलतीच्या दराने उपलब्ध करून देण्यात येते. खेळाडू, स्पर्धक, सभासद यांच्या करिता क्रीडा संकुलात सुसज्ज उपहारगृह आहे.

ख) जलतरण तलाव : जलतरण तलाव हा ऑलिम्पिक दर्जाचा असून येथील प्रशिक्षित शिक्षकांनी आजपर्यंत हजारो नागरिकांना पोहण्याची कला अवगत करून दिली आहे. तसेच राज्य, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे जलतरणपटू निर्माण केले आहेत. जलतरण तलाव येथे प्रगत

प्रशिक्षण वर्ग, उन्हाळी शिबिर इत्यादीचे आयोजन करण्यात येते. जलतरण तलाव येथे जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय स्पर्धा, दिव्यांगांच्या स्पर्धा इत्यादीचे आयोजन होत असते. जलतरण तलावास लागून पश्चिम उपनगरातील होतकरू कलावंतांसाठी त्यांच्या कलेचे प्रदर्शन वाजवी दरात भरविण्याकरिता जहांगीर आर्ट गॅलरीच्या धर्तीवर चित्रकार दीनानाथ दलाल कलादालन सुरु करण्यात आले आहे.

ग) खुले मैदान : खुले मैदान येथे आंतरराष्ट्रीय दर्जाचे नैसर्गिक गवत असलेले फुटबॉल मैदान असून सदर मैदानाच्या अनुषंगाने प्लेअर्स चेन्जिंग रुम, मेडिकल रुम, प्रसाधनालये, कार्यालय, रेफ्री रुम, अँटी डोपींग रुम, हायमास्ट, स्टीअर रुम, मॅच कमिशनर रुम, प्रेस कॉन्फरन्स रुम इत्यादी तयार करण्यात आले आहे. सदर मैदानावर जिल्हा, राज्य, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या सामन्याचे आयोजन करण्यात येणार असून त्याकरिता चार हायमास्टची व्यवस्था करण्यात आली आहे. सदर मैदानावर फुटबॉलच्या प्रशिक्षण वर्गाचे आयोजन होणार आहे. महानगरपालिका शालेय विद्यार्थी, गुणवत्ता असलेल्या काही विद्यार्थ्यांना विनामूल्य प्रशिक्षण देण्याचे प्रस्तावित आहे. नैसर्गिक गवताच्या फुटबॉल मैदान बरोबरीनेच आर्टीफिशियल टर्फ असणारे मैदानदेखील खुले मैदान येथे आहे. तसेच जाँगींग सभासदांकरिता स्वतंत्र व्यवस्था आहे. भविष्यात क्रीडा संकुलामार्फत वेगवेगळे उपक्रम राबविण्याचे प्रस्तावित आहे. क्रीडा संकुलातील टेनिस कोर्टमधील मोकळ्या जागेत लग्न समारंभ, सभा, सत्संग, सांस्कृतिक कार्यक्रम, छोटेशानी कार्यक्रम इत्यादीचे आयोजन होत असते. जे नागरिक आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल आहेत व खासगी क्लबचे शुल्क भरू शकत नाही अशा ज्येष्ठ नागरिक तसेच शालेय विद्यार्थ्यांकरिता प्रतिष्ठानामार्फत चालविण्यात येणा-या सुविधांच्या शुल्कात ५०% सवलत दिली जाते. संकुलामध्ये सभासदांना व ज्येष्ठ नागरिकांना मोफत वाचनालयाची सोय उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. (सन २०२२ मध्ये प्राप्त अद्ययावत माहितानुसार.)

७) श्री मुरबाळीदेवी जलतरण तलाव आणि व्यायामशाळा, दहिसर : हे उप प्रमुख अभियंता (इमारत बांधकाम) प.उप. यांच्यामार्फत बांधून दि. १७-०९-२०१६ रोजी तात्कालीन मा. मुख्यमंत्री, महोदय महाराष्ट्र राज्य यांच्या हस्ते उद्घाटन केल्यानंतर परिसरातील नागरीकांना सभासदत्व नोंदणीद्वारे चालू करण्यात आले आहे. सदर ठिकाणी २५ मी. X १५ मी. लांबीचा एक जलतरण तलाव व अत्याधुनिक उपकरणे असलेली व्यायामशाळा आहे. सदर ठिकाणी दरवर्षी अंदाजित १२०० ते १३०० सभासद पोहण्याचा व व्यायामशाळेचा आनंद उपभोगत आहेत. सदर ठिकाणी संपूर्णपणे कंत्राटदाराद्वारे कार्यालयीन व परिचालनीय कामकाज केले जाते.

प्रमुख अभियंता (रस्ते व वाहतूक)

रस्ते

१) रस्ते सुधारणा : रस्ता ही एक महत्वाची पायाभूत सुविधा आहे. सन २०२२-२३ मध्ये सुमारे २०४.२३ कि.मी. रस्ते पूर्ण करण्यात आलेले आहे. (सिमेंट कॉंक्रीट १०४.४१ कि.मी. आणि डांबरीकरण ९९.८२ कि.मी.) सन २०२२-२३ मध्ये शहर विभागाच्या डी विभागातील बी. जी. खेर मार्ग व एन. एस. पाटकर मार्ग आणि जी दक्षिण विभागातील वीर नरिमान मार्ग तसेच शहर विभागातील इतर महत्वाच्या रस्त्यांचे कॉंक्रीटीकरण करण्यात आले आहे. पूर्व उपनगरे विभागाच्या एल विभागातील एलबीएस रोड, एम/पश्चिम विभागातील एन. जी. आचार्य ते नंददीप सोसायटी रोड, एस विभागातील दत्त साई रोड, टागोर नगर व टी विभागातील पालखी सोसायटी रोड, मुलुंड तसेच पूर्व उपनगरातील इतर महत्वाच्या रस्त्यांचे कॉंक्रीटीकरण करण्यात आले आहे. पश्चिम उपनगरे विभागाच्या पी/उत्तर विभागातील लिंक रोड, मालाड (पश्चिम) व इतर महत्वाच्या रस्त्यांचे कॉंक्रीटीकरण करण्यात आले.

२) वाहतूक अभियांत्रिकी : वाहतूक अभियांत्रिकी हा जनसामान्यांसाठी अतिशय महत्वाचा व त्यांच्या दैनंदिन जीवनात प्रभाव पाडणारा असा अभियांत्रिकी विभाग असून शहराच्या वाहतूक समन्वय व नियोजनासाठी आवश्यक आहे. उप प्रमुख अभियंता (वाहतूक) या विभागातर्फे वाहतूक नियोजन व वाहतूक समन्वयाने काम करण्यात येते. शहराच्या दैनंदिन काममाजात वाहतूकीचे नियंत्रण वाहतूक पोलीस विभागातर्फे करण्यात येत असले तरी वाहतूक नियंत्रणासाठी लागणारी सर्व यंत्रणा जसे की, वाहतूक सिग्नल, रस्त्यावरील मार्गदर्शक पट्टे, वाहतूक बेटांची आखणी व पुर्नबांधणी, दिशादर्शक वाहतूक समन्वय फलक बसविणे, आवश्यकतेनुसार नवीन रस्ता रेषा आखणी व अस्तित्वात असलेल्या रस्त्यांची पुर्नआखणी करणे व पुर्नरेखांकन करणे या सर्व महत्वाच्या जबाबदा-या मुंबई महानगरपालिकेतर्फे पार पाडण्यात येतात व यास आवश्यक असणारा सर्व निधी महानगरपालिकेतर्फे पुरविला जातो.

३) वाहतूक फलक : बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने आधुनिक चिन्हांसह दर्जोन्नत वाहतूक फलक बसविण्याकरिता शहर, पूर्व उपनगरे, पश्चिम उपनगरे विभागनिहाय प्रत्येकी रु. ६० कोटी इतक्या रकमेचे कार्यदिश दिलेले असून काम प्रगतीपथावर आहे.

४) वाहनतळ प्राधिकरण : मुंबईमध्ये वार्षिक सुमारे ४५ लाख इतक्या वाहनांचे नोंदणीकरण होत असून, या सर्व वाहनांच्या उपयुक्ततेसाठी शहराच्या विविध ठिकाणी वाहनतळ असणे आवश्यक आहे. त्याअनुषंगाने नागरीक सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्था व स्वतंत्र वाहनांचा वापर सुयोग्य

पध्दतीने करतील. मुंबईत सद्यस्थितीत महानगरपालिकेतर्फे चालविली जाणारी ६१ इतकी रस्त्यावरील वाहनतळे असून ३३ सार्वजनिक वाहनतळे आहेत. याव्यतिरिक्त नागरिक आपल्या आवश्यकतेनुसार रस्त्याच्या कडेला वाहने उभे करतात व त्यामुळे मुख्यत्वे वाहतूकीस अडथळा निर्माण होत असून सदर बाबत सुयोग्यता येण्यासाठी मुंबई वाहनतळ प्राधिकरण गठित करण्याचा मानस आहे.

विकास नियंत्रण व प्रोत्साहन नियमावली २०३४ च्या नियम ५१ नुसार वाहनतळ प्राधिकरणाबाबत कायदेशीर तरतुद करण्यात आलेली आहे. सदर प्राधिकरणास कायदेशीर अधिकार प्राप्त होण्यासाठी मुंबई महानगरपालिका अधिनियम यामध्ये बदल होणे आवश्यक असून त्यासाठी शासनास सुचित केलेले असून याबाबत पाठपुरवा करण्यात येत आहे. सदर प्राधिकरण अस्तित्वात आल्यास वाहनतळाचे नियोजन सुनिश्चित पध्दतीने होईल.

(५) **बहुस्तरीय यांत्रिकी वाहनतळ** : 'सी' विभागातील मुंबादेवी येथील ५४६ क्षमतेचे बहुस्तरीय यांत्रिकी वाहनतळ (Multilevel Mechanical Robotic Parking) व 'एफ/उत्तर' येथील सेंट्रल माटुंगा रेल्वे स्थानकाजवळ ४७५ क्षमतेचे बहुस्तरीय यांत्रिकी वाहनतळ (Robotic Parking) बाबतच्या सर्व प्रशासकीय मंजु-या प्राप्त झाल्या असून कायदेशि देण्यात आलेले आहेत. तसेच, सद्यस्थितीत हुतात्मा चौक, वरळी ए' विभाग, वरळी अभियांत्रिकी संकुल, 'जी/दक्षिण' विभाग व पटवर्धन पार्क, 'एच/पश्चिम' विभाग या ठिकाणी तीन बहुस्तरीय यांत्रिकी वाहनतळांची कामे प्रस्तावित असून त्यांची निविदा प्रक्रिया प्रगतीपथावर आहे. यान्वये भविष्यात या ठिकाणी जवळपास एकूण १००० वाहनांकरिता वाहनतळ उपलब्ध होईल.

६) **पार्किंग ॲप व वाहन तळांसंबधीच्या पायाभूत सुविधा** : नागरिकांना अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापराने वाहनतळ उपलब्ध करण्यासाठी या विभागातर्फे ऑनलाइन प्रणालीमार्फत पार्किंग ॲप स्थापन करण्याचे योजिले आहे. सदर ॲपद्वारे नागरिक आपल्या सोयीनुसार वाहनतळाकरिता आगाऊ बुकिंग ऑनलाइन पेमेंटद्वारे करू शकतील व यासाठी आवश्यक असणा-या पायाभूत सुविधा साध्य करण्यासाठी स्वतंत्ररित्या वाहनतळ पायाभूत सुविधांची निविदा मागविण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे. अशाप्रकारे वाहनतळाच्या नियोजनाने नागरिकांची सोय होईल तसेच महानगरपालिकेस महसुल उपलब्ध होऊ शकेल.

७) **स्कॅपयार्ड** : महाराष्ट्र शासनाच्या स्कॅपेज धोरण २०२३ च्या मार्गदर्शक तत्वानुसार मुंबई शहरातील जुन्या गाडयांची विल्हेवाट लावण्यासाठी नवीन स्कॅपयार्ड विकसित करण्याचे काम महानगरपालिकेतर्फे नियोजित असून येत्या काही दिवसांत या बाबत जागतिक निविदा (Global Tender) मागविण्याचे योजिले आहे. हयाद्वारे जुन्या वाहनांची शास्त्रीय दृष्टीकोनातुन विल्हेवाट लावण्याची सुविधा उपलब्ध होणार असून महानगरपालिकेस उत्पन्नाचे नवीन स्रोत उपलब्ध होतील.

८) **क्षेत्रवाहतूक नियंत्रण व्यवस्था (ए. टी. सी.)** : बृहन्मुंबईतील २५८ वाहतूक सिग्नलचे क्षेत्र वाहतूक नियंत्रण (एटीसी) प्रणालीमध्ये अत्याधुनिकीकरण करण्यात आलेले आहे. तसेच बृहन्मुंबईतील ४०० पारंपरिक पद्धतीच्या वाहतूक सिग्नल यंत्रणेचे व १९७ दीपस्तंभाचे परिरक्षण करण्यात येते.

परवाना नियंत्रण

अनुज्ञापन खाते : मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८, कलम ६१ (जे) आणि (ओ) मध्ये समाविष्ट केलेल्या महानगरपालिकेच्या बंधनकारक कर्तव्याची पूर्ती बृहन्मुंबई महानगरपालिकेचे अनुज्ञापन खाते करीत आहे.

१) **विविध व्यवसाय व सामुग्रीचे साठे बाळगण्यास परवाने देणे** :

परिशिष्ट 'एम' मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे, मुंबई महानगरपालिका अधिनियम कलम ३९४ च्या अंतर्गत येणारे अनुज्ञेय व्यवसाय व साठे यांच्यावर अनुज्ञापन खात्याचे नियंत्रण असते. मुंबई महानगरपालिका अधिनियम, १८८८ च्या कलम ४७९ अन्वये महानगरपालिकेच्या अटी व शर्ती सापेक्ष व्यवसाय व साठ्यांना अनुज्ञापत्रे मंजूर केली जातात. अनधिकृतपणे व्यवसाय व साठे करणाऱ्या व्यक्तींविरुद्ध मुंबई महानगरपालिका अधिनियमाच्या कलम ४७१ अन्वये दंडात्मक कारवाई करण्यात येते. त्याचप्रमाणे अनधिकृत व्यवसाय व साठे हे नागरिकांच्या जीविताला, मालमत्तेला धोकादायक असल्यास मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या कलम ३९४ (४) अन्वये जप्तीची कारवाई करण्यात येते. तसेच अनधिकृत ज्वालाग्राही, विषारी व धोकादायक रसायनांच्या उत्पादनावर व साठ्यांवरही कायदेशीर कारवाई करण्यात येते. प्रसंगी मुंबई महानगरपालिका अधिनियमाच्या कलम ५१६ अअ अन्वये अशा उत्पादन व साठ्यांविरुद्ध पोलिसांच्या मदतीने पंचनामा करून संबंधित व्यक्तीस अटक करण्याची व साठा जप्तीची कारवाई पोलिसांच्या मदतीने करण्यात येते.

दिनांक १ एप्रिल २००७ पासून महानगरपालिकेत संगणकीय सॅप प्रणाली अस्तित्वात आल्याने अशा प्रकारची अनुज्ञापत्रे देण्यासाठी आता संगणक प्रणालीत छाननी यादी देण्यात आली आहे. सदर छाननी यादीत विहित करण्यात आलेल्या कागदपत्रांची अर्जदाराने पूर्तता केल्यावर नवीन

अनुज्ञापत्र अर्जदारास वितरीत करण्यात येतात. तसेच देण्यात आलेल्या अनुज्ञापत्रांचे वार्षिक तत्वावर नूतनीकरण करण्यात येते. महानगरपालिका अधिनियम कलम ३९४, अन्वये देण्यात येणारे नवीन अनुज्ञापत्र व अनुज्ञापत्राचे नुतनीकरण या सेवा ऑनलाईन करण्यात आलेल्या आहेत आणि आपले सरकार या शासनाच्या पोर्टलसह संलग्नित करण्यात आलेल्या आहेत.

२) दुकानांच्या अवकानांवर (प्रोजेक्शन्सवर) नियंत्रण ठेवणे :

मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या कलम ३१३ (१) (ब) (क) अन्वये मुंबई महानगरपालिकेच्या पदपथ व रस्ते लगतच्या खासगी जागेवरील दुकानांसाठी दुकानफळी, दर्शक कपाट इत्यादी अवकानांवर अनुज्ञापन खाते नियंत्रण ठेवते. ह्या संदर्भात दुकान मालकाने दुकानाच्या जागेचे व त्याच्या मालकी हक्काचे कागदोपत्री पुरावे सादर केल्यास त्याला त्याच्या दुकानालगतच्या जागेवर दुकानफळी, दर्शक कपाटे, सरक ढापणी, लोंबती छते, झडपा (वेदर फ्रेम) इत्यादींना परवानगी देण्यात येते. तसेच त्यांचे वार्षिक तत्वावर नूतनीकरण करण्यात येते. म.न.पा. अधिनियम कलम ३१३ (१) (ब) (क) अन्वये देण्यात येणारे नवीन अनुज्ञापत्र व अनुज्ञापत्राचे नुतनीकरण या सेवा ऑनलाईन करण्यात आलेल्या आहेत आणि आपले सरकार या शासनाच्या पोर्टलसह संलग्नित करण्यात आलेल्या आहेत आणि आपले सरकार या शासनाच्या पोर्टलसह संलग्नित करण्यात आलेल्या आहेत.

३) बैठ्या व फिरत्या अनधिकृत पथ विक्रेत्यांवर नियंत्रण ठेवणे :

केंद्र सरकारद्वारा दि. १ मे, २०१४ रोजी पदपथ विक्रेते (उपजीविका संरक्षण आणि पथविक्री विनियमन) अधिनियम - २०१४ लागू करण्यात आलेला आहे. सदर अधिनियमातील कलम ३६(१) मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र शासनाने पथविक्रेता (उपजीविका संरक्षण व पथ विक्री विनियमन) (महाराष्ट्र) नियम, २०१६ दि. ३ ऑगस्ट, २०१६ रोजी नियम प्रसिद्ध केलेले आहेत. कलम ३८(१) मधील तरतुदीनुसार महाराष्ट्र शासनाने पथविक्रेता (उपजीविकेचे संरक्षण व पथविक्री विनियमन) (महाराष्ट्र) नियम, योजना - २०१७ दि. ०९ जानेवारी २०१७ रोजी प्रसिद्ध करण्यात आलेली आहे. मा. उच्च न्यायालय, मुंबई यांनी रिट पिटिशन ६५२/२०१७ मध्ये दि. ०१.११.२०१७ रोजी सदर योजना मार्गदर्शिका म्हणून वापर करण्याबाबत निर्देशित केले आहे.

सद्यस्थितीत मा. उच्च न्यायालयाच्या आदेशान्वये महानगरपालिका पदपथ / रस्ते यांवरील अनुज्ञापत्रधारक वगळता १ मीटर X १ मीटर आकारमानापेक्षा जास्त जागा व्यापणारे पदपथ तसेच रस्त्यांवरील दुकानांच्या आणि सदनिकांचा वहिवाटीचा प्रवेश मार्ग अडवून व्यवसाय करणारे तसेच महानगरपालिका पदपथ / रस्त्यावर अन्न पदार्थ शिजवून विक्री करणाऱ्या अनधिकृत पथविक्रेत्यांच्या अतिक्रमणाविरुद्ध निष्कासनाची कारवाई करण्यात येते.

४) जाहिराती :

मुंबई महानगरपालिका प्रशासनाने मुंबई शहराचे सौंदर्यीकरण करण्याच्या दृष्टिने मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ च्या कलम ३२८/३२८ अन्वये आकाशचिन्ह व जाहिराती प्रदर्शित करण्यासाठी परवानगी देण्याबाबतची धोरणात्मक मार्गदर्शक तत्वे दिनांक १० जानेवारी २००८ रोजी प्रसूत करण्यात आली होती. त्यातील सुधारणा दि. ०२.१२.२०२२ रोजी प्रसूत करण्यात आल्या आहेत. गच्चीवरील नवीन जाहिरात फलकास परवानगी देण्यात येणार नाही. तसेच २ जाहिरात फलकांमधील कमीतकमी अंतर १०० मीटर ऐवजी ७० मीटर पर्यंत करण्यात आले आहे. यापुढे पुरातत्व हद्दीतील क्षेत्र याठिकाणी नवीन जाहिरात फलकांना परवानगी देण्यात येणार नाही. तसेच नवीन एलईडी जाहिरात फलकांना परवानगी देण्याचे आहे.

सर्व २४ विभागांकरीता जाहिरात फलकांच्या प्रमाणित आकारमानाबाबतच्या क्षेत्रीय मर्यादा काढून टाकण्यात आलेल्या असून जागेच्या उपलब्धेनुसार जाहिरात फलकांचे प्रमाणित आकारमानास संमती दिलेली आहे. निवासी जागेच्या कुंपणावर कमाल १०' ४० फूट आकारमानाचे जाहिरात फलक लावण्यास परवानगी देण्यात येणार आहे. त्याचप्रमाणे आकाशमार्गिका (स्कायवॉक), पादचारी पूल, उड्डाणपूल इत्यादींवर आकारमान मर्यादित राहून परवानगी देण्यात येणार आहे. विद्युत खांबावर जाहिरातीस परवानगी देण्यात येणार आहे. जाहिरात फलकांच्या जमिनीपासूनची उंचीची मर्यादा १२० फुटापर्यंत वाढविण्यात आलेली आहे. विशेष बाब म्हणून झोन / पाण्यावर तरंगती बोट यांच्यावर जाहिराती करण्यास परवानगी देण्यात येणार आहे. तथापि, पुढील जाहिरातीबाबत परवानगी देण्यात येणार नाहीत. उदा. १. कॅन्टिलिव्हर २. गॅट्री ३. दुचाकी सायकल / तीनचाकी सायकल.

महानगरपालिकेच्या मालमत्तेवर जाहिरात फलक उभारून प्रदर्शित करण्याकरिता परवानगी ही ई-निविदा / ई-लिलाव ह्या माध्यमातूनच देण्यात येईल. महानगरपालिका मालकीच्या सार्वजनिक सुविधा / सेवा यांच्यावर जाहिरातीस परवानगी देताना, सदर सेवांचे दुरुस्ती व परिरक्षण तसेच, ई-निविदा / ई-लिलाव या अटीसापेक्ष व कोणतेही जाहिरात शुल्क न आकारता परवानगी देण्यात येणार आहे. शासकीय / निमशासकीय संस्थांना महानगरपालिकेच्या पूर्व संमतीनेच त्यांच्या मालमत्तेवर जाहिरात परवानगी देण्याबाबतच्या निविदा काढण्याची मुभा देण्यात आली आहे व

त्याबाबत त्यांना प्राप्त होणाऱ्या महसुलाचा वाटा महानगरपालिकेस देण्याचे बंधनकारक असेल. नवीन बाब म्हणून व्यावसायिक जागेवर त्या व्यवसायाशी निगडित नसलेल्या सेवा / व्यापार व्यावसायिक इतर जाहिरातीस परवानगी देता येणार आहे. जनतेच्या सुरक्षिततेच्या दृष्टीने शासन किंवा महानगरपालिका परवाना प्राप्त बांधकाम अभियंत्यांनी छाननी नंतर दिलेल्या संरचनात्मक स्थैर्यता प्रमाणपत्राशिवाय आणि इतर आवश्यक कागदपत्रांची पूर्तता झाल्याशिवाय कुठल्याही नवीन जाहिरात फलकास परवानगी दिली जाणार नाही किंवा त्यांचे नुतनीकरण होणार नाही.

राजकीय तसेच कोणत्याही पक्षकारांकडून वाढदिवसाचे अभिष्टचिंतन, पदाधिका-यांचे नियुक्तीचे अभिनंदन, धार्मिक सणानिमित्त शुभेच्छा इत्यादी जाहिरात प्रदर्शित करण्यास मा. उच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या हद्दीत पदपथ / रस्त्यावर पूर्णपणे बंदी घालण्यात आली आहे. तसेच बृहन्मुंबई शहरातील अनधिकृतपणे प्रदर्शित होणा-या बॅनर्स, बोर्ड, फलक, इ. अनधिकृत जाहिरातीविरुद्ध अतिक्रमण निर्मूलन विभाग, जाहिरात निरीक्षकांच्या मदतीने निष्कासनाची कारवाई केली जाते.

आपत्कालीन व्यवस्थापन व मध्यवर्ती तक्रार निवारण विभाग

बृहन्मुंबईतील आपत्कालीन परिस्थिती हाताळण्याकरिता सन १९९९ मध्ये मुंबई महानगरपालिकेच्या मुख्यालयात आपत्कालीन व्यवस्थापन कक्षाची स्थापना करण्यात आली. सद्यस्थितीत आधुनिक सेवासुविधांनी सुसज्ज करण्यात आलेला हा विभाग महानगरपालिकेच्या मुख्यालयाच्या दुस-या मजल्यावर कार्यरत आहे. वर्षाचे ३६५ दिवस २४ तास सुरू असणाऱ्या या विभागात खालील सुविधा उपलब्ध आहेत.

१) पाच थेट दूरध्वनी सेवा, २) महानगर दूरध्वनी निगमच्या ५५ हॉट लाईन्स ३) आपत्कालीन मदत सेवा व नागरी तक्रार नोंदणीसाठी १९१६ या लघुक्रमांकांन्वये थेट सेवा ४) ५३ ठिकाणांना जोडणारी बिनतारी संदेशवहन यंत्रणा (VHF) ५) मुंबई शहर व उपनगरात बसविण्यात आलेले ६० स्वयंचलित हवामान दर्शक संयंत्र ६) मुंबई पोलिसांनी बृहन्मुंबईत लावलेल्या ५३०८ सी सी टी व्ही कॅमेरे यांच्या मार्फत होणारे थेट प्रक्षेपण करिता या व्हिडीओ वॉलची सुविधा. ७) ग्रंथालय : सुसज्ज ग्रंथालय सुविधा उपलब्ध आहे. आपत्ती व्यवस्थापन, आपत्कालीन आराखडे, सुनिश्चित कार्यपध्दती, प्रकरणांचा अभ्यास इत्यादींशी संबंधित पुस्तके संदर्भासाठी उपलब्ध आहेत. ८) सभागृह : प्रसारमाध्यमांना माहिती देण्याकरिता व आपत्ती व्यवस्थापनाशी संबंधित बैठकांसाठी ६० आसनांची व्यवस्था असलेला दृकश्राव्य संयंत्रेसह सुसज्ज सभागृह आहे.

आपत्कालीन व्यवस्थापन कक्षात खालील प्रकारच्या तक्रारींची नोंदणी केली जाते : १) लहान मोठ्या दुर्घटना २) दरड कोसळणे ३) झाडे पडणे किंवा अनधिकृत वृक्षतोड ४) पाणी तुंबणे ५) घर पडणे ६) रस्त्यांना खड्डे पडणे ७) गटारांना झाकण नसणे ८) आग ९) शॉर्टसर्किट १०) पूरपरिस्थिती ११) भूकंप १२) बॉम्बस्फोट इत्यादी.

वरील घटनांची नोंद घेऊन त्या तात्काळ संबंधित अधिकाऱ्यांना कळवून घटनास्थळी मदत यंत्रणा पोहोचविण्याची व्यवस्था केली जाते.

आपत्ती व्यवस्थापन संकेतस्थळ : 'dm.mcgm.gov.in' या संकेतस्थळावर पुढीलप्रमाणे माहिती दर्शविली जाते: भरती ओहोटी वेळापत्रक, भारतीय हवामान खात्याकडून प्राप्त हवामान अंदाज, दर १५ मिनिटांनी थेट अद्ययावत होणारे हवामानाचे परिमाण, रस्ते वाहतुकीची सद्यस्थिती, उपनगरीय रत्वे वाहतूक सद्यस्थिती, हवाई वाहतूक सद्यस्थिती.

आपत्ती व्यवस्थापन ॲप : बृहन्मुंबई महानगरपालिकेने, ऍड्‌वॉर्ड व आयओएस प्रणालीवर उपलब्ध असणाऱ्या आपत्ती व्यवस्थापन "DISASTER MANAGEMENT" हे ॲपचे प्रक्षेपण केले आहे. बृहन्मुंबई परीसरातील पर्जन्यमानाची माहिती आणि हवामानाचे इतर मापदंड यांची थेट माहिती दर १५ मिनिटांनी या ॲपवर अद्ययावत केली जाते. जसे तापमान, हवेचा दाब, आर्द्रता, हवेचा वेग, वळविण्यात आलेली रस्ते वाहतूक, हवामान खात्याकडून प्राप्त झालेला हवामान अंदाज तसेच जवळपासची रुग्णालये, पोलीस स्थानके, अग्निशमन केंद्र आणि विभाग कार्यालये यांना जीओ-टॅग करण्यात आले असून, नागरिकांसाठी ही माहिती उपलब्ध आहे. आपद्ग्रस्त व्यक्तींचा मागोवा घेण्यासाठी 'एसओएस' बटन उपलब्ध करण्यात आले आहे. जनजागृतीकरिता तयार करण्यात आलेल्या २० व्हिडीओ चित्रफिती या ॲप वर उपलब्ध आहेत.

मध्यवर्ती तक्रार नोंदणी विभाग : नागरी तक्रारी नोंदविण्याकरिता ऑन-लाईन सॅप तक्रार कार्यप्रणाली (CPWM Module) सन २००० पासून सुरू करण्यात आली आहे. मध्यवर्ती तक्रार नोंदणी विभाग २४ तास कार्यरत असते. मध्यवर्ती तक्रार कक्षामधील १९१६ या मदतसेवा क्रमांकावर बृहन्मुंबई महानगरपालिकेशी संबंधित नागरी सेवा-सुविधांबाबतच्या तक्रारी नोंदविल्या जातात व सॅप तक्रार कार्यप्रणालीतून संबंधित खात्यास ऑनलाईन पाठविण्यात येतात. बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या 'http://portal.mcgm.gov.in' या संकेतस्थळावर नागरिक स्वतः ऑनलाईन तक्रारी नोंदवू शकतात.

ऑनलाईन (सॅप) तक्रार कार्यप्रणालीमध्ये विहित वेळेत निराकरण न झालेल्या तक्रारी ठराविक काळानंतर स्वयंचलित पध्दतीने पुढील संबंधित वरिष्ठ अधिका-यांपर्यंत पोहोचतात. जसे की, सहाय्यक आयुक्त - उपआयुक्त-अतिरिक्त आयुक्त आणि महापालिका आयुक्त या क्रमाने तक्रारी पुढे पोहोचतात.

मार्च २०२० पासून मुंबईतील कोविड - १९ च्या प्रादुर्भावानंतर आपत्कालीन व्यवस्थापन विभागाद्वारे कोविड-१९ या जागतिक महामारीचा सामना करण्याकरिता मुख्य नियंत्रण कक्षाच्या मदतसेवा क्रमांक १९१६ वर प्राप्त होणा-या तक्रारींचे सुसूत्रीकरण करण्याकरिता आय. व्ही. आर. एस. प्रणाली कार्यान्वित करण्यात आली.

आणीबाणी मदत यंत्रणा : आपत्कालीन व्यवस्थापन विभागाने आणीबाणी मदत यंत्रणा (ESF) या संकल्पनेची ओळख करून दिली आहे. आणीबाणी मदत यंत्रणा ही सर्व यंत्रणांशी एक समन्वय संरचना म्हणून कार्य करते. सर्वसामान्य तसेच जोखमीच्या आपत्कालीन परिस्थितीमध्ये कोणता प्रतिसाद व पूर्वतयारी असली पाहिजे याबाबत नियोजन, व्यवस्था व समन्वय साधण्याचे काम हे आणीबाणी मदत यंत्रणा (ESF) करते. प्रत्येक आणीबाणी मदत यंत्रणा ही एक नेतृत्व करणारी यंत्रणा (Lead agency) व त्या मुख्य यंत्रणेस इतर पूरक यंत्रणांची मदत घेतली जाते. ही आणीबाणी मदत यंत्रणा आपत्कालीन नियंत्रण विभागाचा अविभाज्य भाग असून, आपत्कालीन परिस्थितीत बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या तात्काळ कृती केंद्राद्वारे संपूर्ण समन्वय साधण्याचे काम केले जाते.

भौगोलिक माहिती प्रणालीवर आधारित समादेशन व नियंत्रण पद्धती (GIS) : आपत्कालीन परिस्थितीत जलद व दर्जेदार प्रतिसाद देता यावा तसेच याकरिता योग्य निर्णय घेता यावा यासाठी सहाय्य करणारी व तपशिलवार माहिती अंतर्भूत असणारी संगणकीकृत कार्यप्रणाली आपत्ती व्यवस्थापन विभागाने विकसित केली आहे. यासाठी संगणक आधारित ॲप्लीकेशन तंत्रज्ञान विकसित करण्यात आले असून, ज्यामध्ये स्थानिक तसेच विशेषतापूर्ण माहितीचा समावेश आहे. या वैशिष्ट्यपूर्ण माहितीसाठी विविध भागधारकांकडून आधारभूत माहिती संकलित करण्यात येते. आपत्कालीन परिस्थिती योग्यरित्या हाताळण्यासाठी किंवा आपत्तीचे शास्त्रशुद्ध पद्धतीने निराकरण करण्यासाठी स्थानिक भौगोलिक माहिती तसेच सामाजिक - आर्थिक माहिती यांचा एकत्रित विचार करून अधिक सारासार निर्णय घेणे आवश्यक असते. या प्रकारच्या आपत्ती व्यवस्थापन कामामध्ये भौगोलिक माहिती प्रणाली अर्थात जी. आय. एस. हे प्रभावी साधन म्हणून उदयास आले आहे. आपत्कालीन व्यवस्थापन विभागास खालील बाबींकरिता सहाय्य करणे हे जी. आय. एस. प्रणाली विकसित करण्याचे मुख्य उद्दिष्ट आहे :-

१. आपत्ती पूर्व नियोजन आणि सुसज्जता	२. अंदाज आणि पूर्व इसारा
३. निर्णय सहाय्यक प्रणाली	४. नुकसान मूल्यांकन आणि मदत व्यवस्थापन

‘जी. आय. एस.’ प्रणाली ही विविध विषयांवर वैविध्यपूर्ण माहिती एकत्र करून समोर उभ्या ठाकलेल्या परिस्थितीत योग्य निर्णय घेण्यासाठी आपत्कालीन व्यवस्थापन विभागाला सक्षम बनविते.

१. आपत्कालीन व्यवस्थापन विभाग सूक्ष्म आणि स्थूल असे दोन्ही प्रकारचे नकाशे तयार करू शकतो. ज्यात विविध धोक्यांमध्ये विविध स्तरापर्यंत किती हानी पोहोचू शकते, ते दर्शवता येईल.
२. अप्रभावित राहणारी ठिकाणे किंवा तुलनेने सुरक्षित ठिकाणे शोधली जाऊ शकतात.
३. भूपृष्ठावरील सामान्य संपर्कामध्ये अडचणींचे प्रसंग उद्भवल्यास, मदत शिबीरे आणि महत्वाची ठिकाणे यांच्यापर्यंत पोहचण्यासाठी पर्यायी मार्ग शोधले जाऊ शकतात.
४. सुलभ अशा मदत व बचाव कार्याचे नियोजन करून ते पार पाडता येऊ शकते.

शहर आपत्ती व्यवस्थापन प्रशिक्षण व संशोधन केंद्र, परळ : महानगरपालिकेतील मुख्य आपत्कालीन नियंत्रण कक्षात काही समस्या उद्भवल्यास समन्वय कार्य अबाधितपणे व्हावे यासाठी पर्यायी नियंत्रण कक्ष (Backup Control Room) शहर आपत्ती व्यवस्थापन प्रशिक्षण संस्था, परळ येथे कार्यरत आहे. सदर बॅकअप नियंत्रण कक्ष मुख्य नियंत्रण कक्षाप्रमाणेच हॉट लाईन्स, बिनतारी यंत्रणा, हॅम रेडिओ यांनी जोडलेला आहे. आपत्कालीन प्रसंगादरम्यान आपत्तीचे व्यवस्थापन सुनिश्चित पद्धतीने व्हावे, आपत्कालीन परिस्थिती योग्य प्रकारे हाताळली जावी तसेच आपत्कालीन व्यवस्थापनाची जनजागृती करून समाजातील विविध घटकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी महानगरपालिका, शासन, खाजगी कंपन्या, शालेय-महाविद्यालयीन विद्यार्थी, वैद्यकीय अधिकारी, पोलीस इत्यादींना आपत्ती व्यवस्थापनाचे प्रथम प्रतिसादक प्रशिक्षण नियमितपणे दिले जाते.

आपत्ती व्यवस्थापनाविषयी जागरूकता निर्माण करण्यासाठी, सर्व सोयीसुविधांनी युक्त आपत्ती विषयक ३D चित्रफिती दाखवता येतील असे ३D सभागृह, शैक्षणिक दालन विकसित करण्यात आले आहे. ज्याद्वारे शालेय व महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना भूकंप, त्सुनामी, भूस्खलन, आग इ. आपत्ती व्यवस्थापन याबाबतची माहिती मिळू शकेल. विविध आपत्ती संदर्भात सखोल माहिती देण्याकरिता आर्ट गॅलरीची उभारणी करण्यात आली असून यामध्ये विविध परस्पर संवादी प्रतिमा, प्रतिकृती, भित्तिचित्रे इत्यादींची उभारणी करण्यात आली आहे.

पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रम (PGDDFISM) : आपत्कालीन व्यवस्थापनाचे महत्त्व व भविष्यातील या विषयाबाबत वाढत जाणारी व्याप्ती लक्षात घेता, नागरिक तसेच शासकीय यंत्रणांना आपत्कालीन व्यवस्थापन विषयाबाबतची अधिकाधिक माहिती व त्याबाबतचे योग्य प्रशिक्षण प्राप्त व्हावे, विविध औद्योगिक संस्थांमध्ये, कारखान्यांमध्ये आपत्ती व्यवस्थापन योग्यप्रकारे होऊन त्यायोगे नैसर्गिक व मानवनिर्मित आपत्तींमुळे होणारी

वित्त व जीवित हानी कमीत कमी व्हावी याकरिता आपत्कालीन व्यवस्थापनाचा 'Post Graduation Diploma in Disaster, Fire & Industrial Safety Management' (PGDDFISM) एक वर्षाचा पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रम बृहन्मुंबई महानगरपालिका आणि मुंबई विद्यापिठाशी संलग्न असलेली गरवारे इन्स्टिट्यूट ऑफ करिअर एज्युकेशन अँड डेव्हलपमेंट संस्था (GICED) यांच्यामार्फत एकत्रितरित्या सुरु करण्यात आला आहे.

शहर आपत्ती प्रतिसाद पथक (CDRF) : राष्ट्रीय पातळीवर आधारित राष्ट्रीय आपत्ती प्रतिसाद पथक (NDRF) व राज्य पातळीवर आधारित राज्य आपत्ती प्रतिसाद पथक (SDRF) या प्रमाणे बृहन्मुंबईकरीता शहर आपत्ती प्रतिसाद पथकाची (CDRF) निर्मिती करण्यात आली आहे. मुंबई शहर व उपनगरातील मोठ्या आगी, ढासळलेली बांधकामे, रासायनिक, जैविक, किरणोत्सरी आण्विक (CBRN) आपत्तींमध्ये प्रतिसाद देण्यासाठी स्वयंक्षमता विकसित करणे हा यामागील मुख्य उद्देश आहे. सद्यस्थितीत महानगरपालिकेचे वैद्यकीय अधिकारी/रुग्णसेवक, अग्निशमन अधिकारी, सुरक्षा रक्षक यात समाविष्ट करण्यात आले आहेत.

मलनि:सारण प्रकल्प

बृहन्मुंबईतील मलनि:सारण व्यवस्थेची कुलाबा, वरळी, वांद्रे, वर्सोवा, मालाड, भांडुप, घाटकोपर या सात परिमंडळांमध्ये विभागणी करण्यात आली आहे. सदर परिमंडळांमध्ये मलनि:सारण वाहिन्या नसलेल्या ठिकाणी नवीन मलनि:सारण वाहिन्या टाकणे व अस्तित्वात असलेल्या मलनि:सारण वाहिन्या आवश्यकतेनुसार अवर्धन करणे यांचे नियोजन करून निविदा मागविणे व कार्यदिश देणे ही कामे उपप्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प) नियोजन व संकल्प चित्रे या विभागामार्फत केली जातात. तसेच प्रत्यक्ष जागेवर निविदेतील अटी व शर्तीनुसार मलनि:सारण वाहिन्या टाकण्याचे काम उपप्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प) बांधकामे या विभागाच्या अधिपत्याखाली केली जातात. सदर कामे खुल्या चर पद्धतीने व चर विरहित पद्धतीने केली जातात. उपप्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प) नियोजन व संकल्प चित्रे विभाग व उपप्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प) बांधकामे विभाग हे दोन्ही विभाग प्रमुख अभियंता (मलनि:सारण प्रकल्प) यांच्या अधिपत्याखाली येतात.

मलनि:सारण प्रकल्प खाते हे उपायुक्त (अभियांत्रिकी) व अतिरिक्त आयुक्त (प्रकल्प) यांच्या नियंत्रणाखाली कार्यरत आहेत.

पर्यावरण विभाग

राष्ट्रीय शुद्ध हवा कार्यक्रमा अंतर्गत, केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ व महाराष्ट्र राज्य प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार व पाठविलेल्या नमुन्याप्रमाणे (template), मुंबईतील हवेचा दर्जा सुधारण्यासाठी, विहित मर्यादित आणण्यासाठी महानगरपालिकेने तयार केलेला हवेचा कृती आराखडा, केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने दि. २४ ऑक्टोबर २०१९ रोजी मंजूर केला आहे. मुंबई महानगरपालिका यामध्ये समन्वयक संस्था म्हणून काम करत असून, कृती आराखड्याप्रमाणे अंमलबजावणी करण्याकरीता महानगरपालिका अंतर्गत व महानगरपालिका बाहेरील संबंधित विभागांना महानगरपालिकेतर्फे कळविण्यात आले आहे. महानगरपालिका अंतर्गत प्रमुख अभियंता (रस्ते व वाहतूक), प्रमुख अभियंता (घन कचरा व्यवस्थापन), प्रमुख अभियंता (विकास नियोजन), प्रमुख अभियंता (यांत्रिकी व विद्युत), कार्यकारी आरोग्य अधिकारी, उद्यान अधीक्षक, सर्व विभागांचे सहाय्यक आयुक्त इत्यादींचा समावेश आहे. महानगरपालिके बाहेरील आर. टी. ओ., वाहतूक पोलीस, मुंबई महानगर क्षेत्र विकास प्राधिकरण, बी.ई.एस.टी., रेल्वे, मेट्रो रेल्वे, महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण मंडळ, रिलायन्स, महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ, म्हाडा, परिवहन मंत्रालय, पेट्रोलियम मंत्रालय, खनन मंत्रालय इत्यादींचा महत्वपूर्ण सहभाग आहे.

सदर आराखड्यामध्ये रस्त्यांचे रुंदीकरण करणे, अडथळे दूर करून वाहतूक कोंडी कमी करणे, वाहतूक शिस्तबद्ध करणे, अत्याधुनिक वाहतूक प्रणाली विकसित करणे, वांद्रे कुर्ला संकुल, लोअर परळ इत्यादी विभागातील वाहनांद्वारे उत्सर्जित होणारे हवा प्रदूषण कमी करणे, हवा प्रदूषण व पर्यायाने ध्वनी प्रदूषण नियंत्रित करणे या संबंधातील उपाययोजनांवर भर देण्यात आला आहे. सदर कार्यक्रम कालबद्ध असून महानगरपालिकेला राष्ट्रीय शुद्ध हवा कार्यक्रम अंतर्गत १० कोटी रुपयांचा निधी मंजूर करण्यात आला आहे.

सरकारच्या पर्यावरण मंत्रालयाकडून पंधराव्या वित्त आयोगांतर्गत बृहन्मुंबई महानगरपालिकेला हवेची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी रु. ६२० कोटी (अंदाजे) अनुदान प्राप्त झाले आहे. तसेच पाण्याचे संरक्षण, पुरवठा आणि व्यवस्थापन व घन कचरा व्यवस्थापन यासाठी अंदाजे रु. ९९० कोटी रक्कम प्राप्त झाली आहे.

त्यामुळे हवेची व पाण्याची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी बृहन्मुंबई महानगरपालिकेकडून विविध उपाय योजना चालू आहेत. जसे पाणी शिंपडण्याच्या सोईसोबत यांत्रिकी झाडू खरेदी करणे, वाहतुकीसाठी ई-बसेस खरेदी करणे, बॅटरी चार्जिंग स्टेशन खरेदी करणे, हरित पट्ट्याची वाढ व सुधारणा करणे, कच-याचे उर्जेत रूपांतरण करणे इत्यादी.

ध्वनी प्रदूषण नियंत्रण : जनहित याचिका क्र. १७३/२०१०, महेश बेडेकर विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य या याचिकेमध्ये माननीय उच्च न्यायालय, मुंबई यांनी दिलेल्या आदेशानुसार पूर्तता करतवेळी निरी (NEERI) या संशोधन संस्थेने मुंबई शहरात ५५ ठिकाणी ध्वनी परीक्षण आणि आलेखन

केले. निरी या संस्थेने मुंबईसाठी बनविलेल्या आवाजाच्या आलेखन अहवालामध्ये, मुंबईतील ध्वनी प्रदूषण नियंत्रणात आणण्यास, अनेक सूचना / शिफारशी केल्या आहेत तसेच त्या अनुषंगाने जबाबदार असलेल्या विविध सरकारी, निमसरकारी, प्राधिकरण संस्था यांच्या भूमिका ठरविल्या आहेत.

सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांच्या आदेशान्वये महानगरपालिकेच्या पर्यावरण विभागाने, निरी या संशोधन संस्थेने त्यांच्या आवाजाच्या आलेखन अहवालामध्ये केलेल्या सूचना/शिफारशी त्वरित कार्यान्वित करण्यासाठी जबाबदार असलेल्या विविध सरकारी, निमसरकारी कार्यालये, प्राधिकरणे यांना सूचना केल्या आहेत. मुंबई महानगरपालिकेतील विविध खाती व विभागांना कळविण्यात आले असून त्याबाबत पाठपुरावा करण्यात येत आहे. त्याबाबतचा कार्यपूर्ती अहवाल महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडे पाठवला जाईल. अशा प्रकारे पर्यावरण विभाग ध्वनी प्रदूषण नियंत्रणासाठी समन्वयाची भूमिका पार पाडत आहे. निरी या संस्थेच्या अहवालातील सुचनेप्रमाणे महानगरपालिकेने शहर ध्वनी प्रदूषण नियंत्रण समिती गठीत केली आहे, जी शहरातील ध्वनी प्रदूषणावर देखरेख ठेवण्यासाठी व ध्वनी प्रदूषण नियंत्रण करण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वे तयार करील.

सी-४० हे जगातील ४० मोठ्या शहराचे एक संघटन आहे. हे संघटन जागतिक शहराना वातावरण बदलामुळे निर्माण होणा-या धोक्या पासून स्वसंरक्षण कसे करावयाचे या वर मार्गदर्शन देते, त्यासाठी प्रत्येक शहराचा हवामान कृती आराखडा तयार करणे गरजेचे आहे. त्यामुळे पर्यावरण विभागाने मुंबई हवामान कृती आराखडा तयार केला आहे. तो कृती आराखडा सी-४० संघटनेने मान्य केला. त्यामुळे मुंबई शहराला पण याचे सदस्यत्व प्राप्त झाले आहे. आता त्या आराखड्याच्या विविध पैलू वर काम करण्यास सुरवात झाली आहे. तसेच जानेवारी २०२३ ते फेब्रुवारी २०२३ मध्ये मुंबईची हवा अत्यंत खराब झाल्यामुळे मा.आयुक्तांच्या आदेशान्वये ८ सदस्य समिती गठीत करून पर्यावरण विभागाने मुंबई हवा प्रदुषण शमविणे कृती आरखडा तयार केला आहे. तसेच त्याच्या अंमलबजावणीसाठी प्रत्येक वॉर्डना आदेश देण्यात आले आहेत. त्यानुसार वॉर्ड मध्ये कार्यवाही सुरु आहे.

वायु वैविध्य सर्वेक्षण व संशोधन प्रयोगशाळा

विभाग : उप प्रमुख अभियंता (स्था.) पर्यावरण

उपविभाग : प्रभारी वैज्ञानिक शास्त्रज्ञ, वायु वैविध्य सर्वेक्षण व संशोधन प्रयोगशाळा

कायदेशीर दृष्टीकोन : भारतीय घटनेमधील घटना दुरुस्ती क्र. ७४ सन १९९२ अनुसूची १२ नुसार महाराष्ट्र शासनाने मुंबई महानगरपालिका अधिनियम १८८८ यात सन १९९४ मध्ये दुरुस्ती केली. त्यानुसार मुंबई महानगरपालिका कायदा १८८८ 'कलम ६१ (अ ब)' नुसार पर्यावरण रक्षण व जीवसृष्टिचे संवर्धन करणे हे महानगरपालिकेचे बंधनकारक कर्तव्य आहे. तसेच मुंबई महानगरपालिका अधिनियम - १८८८, कलम ६३ ब अन्वये पर्यावरण स्थितीदर्शक अहवाल तयार करून दरवर्षी ३१ जुलै पूर्वी महानगरपालिकेस सादर करण्यात येतो.

उपरोक्त अधिनियमाची पूर्तता होण्याच्या दृष्टीने पर्यावरण विभागाच्या वायु वैविध्य सर्वेक्षण व संशोधन प्रयोगशाळेमार्फत बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या हद्दीत स्थिर वायु सर्वेक्षण केंद्रामार्फत विविध ठिकाणी वायु सर्वेक्षण केले जाते. या मध्ये सल्फरडाय ऑक्साईड (SO₂), नायट्रोजनडाय ऑक्साईड (NO₂), अमोनिया (NH₃) व तरंगणारे धूलिकण (SPM) तसेच दैनंदिन तापमान व सापेक्ष आर्द्रता अशा हवामानाच्या नोंदी सुध्दा घेतल्या जातात. प्रयोगशाळेमार्फत सर्वेक्षण केंद्रावर गोळा करण्यात आलेल्या नमुन्यांचे यू.व्ही. स्पेक्ट्रोफोटोमीटरद्वारे (UV Spectrophotometer) सविस्तर विश्लेषण केले जाते. क्षेपणभूमी व वाहतूक नाक्यावरील वायु प्रदूषणाचे मोजमाप स्वयंचलित वाहनमार्फत (मोबाईल व्हॅन) केले जाते. यामध्ये सल्फरडाय ऑक्साईड (SO₂), नायट्रोजनडाय ऑक्साईड (NO₂), अमोनिया (NH₃), कार्बन मोनॉक्साईड (CO), ओझोन (O₃) तसेच तरंगणारे धूलिकण (PM₁₀, PM_{2.5}) इ. प्रदुषकांचा समावेश आहे. त्याच बरोबर नागरिकांच्या प्रदूषण विषयक तक्रारीनुसार विशेष वायु सर्वेक्षण करून तक्रारीचे निवारण करण्यात येते आणि संबंधितांना अहवाल सादर करण्यात येतो. सदर प्रयोगशाळा सन १९७६ पासून कार्यरत असून हवेतील प्रदुषणाचे सर्वेक्षण करणारी महानगरपालिकेची एकमेव प्रयोगशाळा आहे.

वायु वैविध्य सर्वेक्षण व संशोधन प्रयोगशाळेमार्फत सन २०२२-२३ या वर्षात बृहन्मुंबई महानगरपालिका हद्दीत विविध पाच ठिकाणी स्वयंचलित वातावरणीय वायु गुणवत्ता केंद्रे स्थापन करण्यात आलेली आहेत. सदर सर्वेक्षण केंद्राद्वारे हवेच्या दर्जाची स्थिती, वायु दर्जा निर्देशांक उपलब्ध होणार आहे.

सफर मुंबई हा महत्वाकांक्षी प्रकल्प बृहन्मुंबई महानगरपालिका (BMC), भारतीय हवामानशास्त्र विभाग, मुंबई (IMD) तसेच भारतीय उष्णकटीबंधीय हवामानशास्त्र संस्था, पुणे (IITM) यांचा एकत्रित उपक्रम आहे. वायु वैविध्य सर्वेक्षण व संशोधन प्रयोगशाळेमार्फत सफर-मुंबई या उपक्रमामार्फत मुंबईच्या हवेच्या दर्जाची स्थिती, हवामान विषयक पूर्व अंदाज व वायु दर्जा निर्देशांक इ. माहिती मुंबईकरांना सफर (मोबाईल ॲप) द्वारे उपलब्ध होत आहे.

स्थापत्य विभाग : उप प्रमुख अभियंता (स्थापत्य) पर्यावरण या विभागातर्फे घन कचरा व्यवस्थापन विभागाची यानगृहे, चौक्या तसेच कर्मचारी वसाहतींच्या दुरुस्तीची कामे आवश्यकतेनुसार केली जातात. मुंबई शहरात बृहन्मुंबई महानगरपालिकेच्या घन कचरा व्यवस्थापन खात्यातील सफाई कर्मचाऱ्यांच्या ४६ वसाहती असून त्यामध्ये सुमारे ५५९२ सफाई कर्मचारी वास्तव्य करीत आहे. सदर वसाहतींमधील इमारतींच्या आणि यानगृह-इमारतींच्या दुरुस्ती विषयक समन्वयाचे काम त्याचप्रमाणे आवश्यकतेनुसार स्थापत्य कामे या विभागामार्फत केली जातात.

मुंबई सागरी किनारा रस्ता प्रकल्प (दक्षिण)

मुंबई सागरी किनारा रस्ता (दक्षिण) हा बृहन्मुंबई महानगरपालिकेतर्फे राबविण्यात येणा-या अनेक प्रकल्पापैकी एक प्रतिष्ठेचा प्रकल्प आहे. किनारा रस्ता प्रकल्प हा शामलदास गांधी मार्ग (प्रिंसेस स्ट्रीट) उड्डाण पूल ते 'राजीव गांधी (वरळी वांद्रे) सागरी सेतू'ची वरळीकडील बाजू दरम्यान १०.५८ कि.मी. लांबीचा आहे. सध्या या प्रकल्पाचे काम प्रगतीपथावर आहे. किनारा रस्ता प्रकल्पाच्या अनेक पर्यावरणस्नेही वैशिष्ट्यांमुळे दक्षिण मुंबईतील वाहतूक कोंडीची समस्या दूर होईल. ४+४ मार्गिका असलेल्या किनारा रस्त्यात काही ठिकाणी भराव टाकून बांधलेले रस्ते, पूल, उन्नत मार्ग आणि बोगदे यांचा समावेश आहे. मुंबई किनारा रस्त्यामुळे मुंबई व उपनगरातील प्रवास गतिमान होऊन लागणारा कालावधी व वाहतूक कोंडी कमी होईल. तसेच ध्वनी व वायू प्रदूषणाची पातळी कमी होईल. बस वाहतुकीसाठी स्वतंत्र मार्गिका असल्यामुळे सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेला चालना मिळेल आणि मुंबईसाठी आवश्यक असलेली अतिरिक्त हरित क्षेत्रे सुद्धा निर्माण होतील.

या कामासाठी सादिलवार आणि सल्लागारांच्या शुल्कासहित सुधारित प्रकल्प खर्च रु. १४,३०२ कोटी इतका अपेक्षित आहे.

सदर काम हे तीन विभागात करण्यात येणार असून भाग ४ - शामलदास गांधी मार्ग (प्रिंसेस स्ट्रीट) उड्डाणपूल ते प्रियदर्शनी पार्क व भाग १ प्रियदर्शनी पार्क ते बडोदा पॅलेस या कामाकरिता मे. लार्सन अँड टुब्रो लिमिटेड आणि भाग - २ बडोदा पॅलेस ते राजीव गांधी (वरळी वांद्रे) सागरी सेतूची वरळीकडील बाजू या कामाकरिता मे. एच. सी. सी. व एच. डी. सी. (संयुक्त भागीदार) या कंत्राटदारांची नेमणूक करण्यात आलेली आहे. तसेच किनारा रस्ता प्रकल्पात प्रत्येकी एक प्रकल्प व्यवस्थापन सल्लागार नियोक्त्याचे अभियंते व या तीनही कामांसाठी एकत्र तांत्रिक निर्णय घेण्यासाठी सर्वसाधारण सल्लागार नियोक्त्याचे प्रतिनिधी म्हणून काम पाहण्यासाठी नियुक्त केलेले आहेत.

किनारा रस्ता प्रकल्पाचे काम ऑक्टोबर २०१८ पासून सुरु झालेले आहे व ते काम यावर्षी पूर्ण होणे अपेक्षित आहे. प्रकल्पाच्या वरळीकडील पुलाच्या कामात दोन खांबामधील अंतर १२० मी. केल्यामुळे, सदर भागाचे काम मे २०२४ पर्यंत पूर्ण होणे अपेक्षित आहे. सदर कामासाठी अपेक्षित असलेली अर्थसंकल्पिय तरतूद २०२३-२०२४ या आर्थिक वर्षात रुपये ३५४५ कोटी प्रस्तावित केलेली आहे.

मुंबई किनारा रस्ता (दक्षिण) प्रकल्पाची ठळक वैशिष्ट्ये

१.	एकूण लांबी	१०.५८ कि.मी.
२.	भराव टाकून बनविलेल्या रस्त्यांची लांबी	४.३५ कि.मी.
३.	दुहेरी बोगदा (३ मार्गिका, ११ मी. अंतर्गत व्यास)	२.०७ कि.मी. (प्रत्येकी)
४.	पूल (४+४ मार्गिका)	२.१९ कि.मी.
५.	आंतरबदल (अमरसन्स, हाजीअली व वरळी)	०३ ठिकाणी
६.	आंतरबदल लांबी (३ मार्गिका)	१५.६६ कि.मी.
७.	तट रक्षक भित लांबी	७.४७ कि.मी.
८.	एकूण भराव टाकून निर्मित क्षेत्र (तटसंरक्षक क्षेत्र वगळून)	९६.५१ हेक्टर
९.	समुद्रालगतचे पदपथ (प्रॉमिनेड)	७.५ कि.मी.
१०.	भूमिगत वाहनतळ - (अमरसन्स, हाजीअली व वरळी (२) एकूण- ४ ठिकाणी)	अंदाजे १८०० वाहन क्षमता
११.	मनोरंजनाच्या उपयोगाकरिता क्षेत्र	७० हेक्टर
१२.	बस टर्मिनल्स, वरळी	०१ ठिकाणी
१३.	बसथांबे	१० ठिकाणी
१४.	पोलिस चौकी	०२ ठिकाणी
१५.	भूमिगत पादचारी मार्ग	१० ठिकाणी

१६.	बस वाहतूक व रुग्णवाहिकांसाठी समर्पित मार्गिका	
१७.	बोगद्यामध्ये अत्याधुनिक सॅकार्डो नॉझल वायुविजन प्रणाली	
१८.	पूराची जोखीम कमी करण्यासाठी स्वयंचलित पूर प्रतिबंधक दरवाजेसहित पातमुखांची व्यवस्था .	

जल अभियंता विभाग

मुंबईचा पाणीपुरवठा एक दृष्टीक्षेप

मुंबईत असलेल्या विहार (९० दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) आणि तुळशी (१८ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) तसेच, मुंबईपासून सुमारे १०० ते १७५ किलोमीटर अंतरावर स्थित असलेल्या तानसा (४५५ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन), मोडक सागर (वैतरणा) (४५५ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन), उर्ध्व वैतरणा (६४० द.ल.लि. प्रतिदिन), हिंदूहृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे मध्य वैतरणा (४५५ द.ल.लि. प्रतिदिन) आणि भातसा (२०२० दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) या सात जलस्रोतांद्वारे ४१३३ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन इतका पाणीपुरवठा करण्यात येतो.

जलस्रोतांमधील पाणी शुद्धीकरणाकरीता पांजरापूर (१३६५ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन), भांडुप संकुल (२८१० दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) आणि विहार (९० दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) आणि तुळशी (१८ दशलक्ष लिटर प्रतिदिन) येथे आणले जाते. या अशुद्ध पाणी वाहून आणणाऱ्या जलवाहिन्यांना प्राथमिक स्तर व्यवस्था (Primary System) असे म्हणतात. जी सुमारे ४०० कि.मी. लांबीची आहे. प्राथमिक स्तर व्यवस्थेमध्ये सुमारे ४३ कि.मी. लांबीच्या जलबोगद्यांचा समावेश आहे.

जल शुद्धीकरण केंद्रामध्ये पाणी पोहचविल्यानंतर या ठिकाणी कोएग्युलेशन, फ्लोक्युलेशन, सेटलिंग, रॅपिड सॅण्डफिल्टर, आणि पोस्ट क्लोरीनेशन या प्रक्रिया करून पाणी शुद्ध केले जाते.

शुद्ध पाणी बऱ्याच लांबवर वाहून न्यावयाचे असल्याने निर्जंतुकीकरणासाठी क्लोरीनचा वापर केला जातो. निर्जंतुकीकरण केलेले पाणी हे 'भांडुप संकुल' (मुंबईतील) आणि येवई (मुंबई बाहेरील) येथील महासंतुलन जलाशयामध्ये (Master Balancing Reservoir) साठवले जाते. हे पाणी मुंबई शहर व उपनगरातील २७ सेवा जलाशयांना (Service Reservoir) पुरविले जाते. यासाठी १२०० मि.मी. ते २४०० मि.मी. च्या पोलादी जलवाहिन्या व २२०० मि.मी. ते ३५०० मि.मी. व्यासाच्या भूमीगत जलबोगद्यांचा वापर केला जातो. या जलवाहिन्यांची लांबी सुमारे ४५० कि.मी. असून सुमारे २७ कि.मी. लांबीच्या जलबोगद्यांचा समावेश आहे. या जलवितरण जाळ्यास द्वितीय स्तर (Secondary System) वहन व्यवस्था असे म्हणतात.

सेवा जलाशयातून मुख्य वाहिनी व वितरण वाहिनीच्या द्वारे पाणी विविध परिसरातील ग्राहकांपर्यंत सुमारे ३ लाख ९० हजार जलजोडण्यांद्वारे पोहचविले जाते. या संपूर्ण प्रणालीला तृतीय स्तर (Tertiary System) प्रणाली म्हणतात. यामध्ये २४०० मि.मी. ते १५० मि.मी. व्यासाच्या जलवाहिन्यांचा समावेश आहे. या जल वाहिन्यांची लांबी सुमारे ५००० कि.मी. आहे. मुंबईतील दररोजचा पाणी पुरवठा सुरळीत व्हावा, यासाठी सुमारे १००० झडपांची उघडझाप केली जाते. योग्य शुद्धीकरण सुविधांमुळे WHO व IS - १०५००: २०१२ ने प्रमाणित केलेल्या मानकांनुसार जलशुद्धीकरण करणे साध्य झाले आहे. शुद्ध पाण्याचा गडुळपणा पूर्ण वर्षभर ०.३ NTU वा त्यापेक्षा कमी असतो व रेसिड्युअल क्लोरीनचे ग्राहकाच्या ठिकाणचे प्रमाण ०.२ PPM एवढे असते.

पाणी पुरवठा सुरळीत व्हावा याकरिता महानगरपालिकेतर्फे दरवर्षी अनेक कामे/उपाययोजना केल्या जातात. यामध्ये विकसनशील भागांमध्ये (developing areas) नवीन जलवाहिन्या टाकणे, जुन्या व जीर्ण झालेल्या जलवाहिन्या टप्प्या-टप्प्याने बदलून त्या ठिकाणी नविन जलवाहिनी टाकणे, सेवा जलजोडण्यांच्या जुडग्यांऐवजी एक सामाईक जलवाहिनी टाकणे, गळतीची ठिकाणे शोधून त्यांची तत्काळ दुरुस्ती करणे, या कामांचा समावेश असतो. मुंबई शहरातील पाणीपुरवठा सुरळीतपणे चालू राहण्यासाठी दररोज सुमारे १,१५० अभियंते, ८,९५० कामगार व इतर कर्मचारी वर्ग अव्याहतपणे कार्यरत असतो.

लोकसंख्या वाढीचा अंदाज, पाण्याची मागणी व पाणीपुरवठ्यात वाढ

मुंबईच्या लोकसंख्येत सातत्याने वाढ होत आहे. सन २०४१ पर्यंत मुंबईची अंदाजित लोकसंख्या १ कोटी ७२ लाख आणि पाण्याची मागणी दररोज ६५३ कोटी लीटर (अर्थात ६,५३५ दशलक्ष लिटर्स) (मार्गस्थ पुरवठा व वहनातील घट धरून) इतकी असेल. भविष्यातील पाण्याची गरज भागविण्यासाठी शासनाने मुंबईसाठी दिलेले गारगाई (४४० दशलक्ष प्रतिदिनी), पिंजाळ (८६५ दशलक्ष प्रतिदिनी) व दमनगंगा पिंजाळ नदी जोड प्रकल्प (१,५८६ दशलक्ष प्रतिदिनी) हे स्रोत विकसित करण्याची कार्यवाही प्रमुख अभियंता (पाणी पुरवठा प्रकल्प) यांच्यामार्फत सुरु आहे. सदर प्रकल्प पूर्ण झाल्यावर पाणीपुरवठ्यात प्रतिदिन २,८९१ दशलक्ष लिटर्स इतकी वाढ होणे अपेक्षित आहे.

महापौर निधी

महापौर निधी हा कायम स्वरूपाचा निधी असून वादळ, पूर, दुष्काळ, भूकंप, घरे कोसळणे व आगी लागणे यासारख्या आपत्तीमध्ये सापडणाऱ्यांना या निधीतून त्वरित मदत दिली जाते. हा निधी सन १९५६ मध्ये सुरु करण्यात आला. तेव्हापासून आजपर्यंत भारतातील वेगवेगळ्या ठिकाणी नैसर्गिक आपत्तींमध्ये सापडलेल्या लोकांना कोट्यवधी रुपयांची रक्कम वितरीत करण्यात आलेली आहे.

महापौर निधी समितीने दि. २० सप्टेंबर १९९० रोजी भरलेल्या विशेष सर्वसाधारण सभेमध्ये हृदय शस्त्रक्रिया, मूत्रपिंडरोपण, डायलिसिस, कर्करोग आणि इतर मोठ्या शस्त्रक्रियांसाठी आर्थिक मदत देता यावी म्हणून या निधीच्या उद्दिष्टांमध्ये सुधारणा केली. त्या दिवसापासून आजमितीपर्यंत वरील शस्त्रक्रिया इत्यादींकरिता या निधीतून गरजूंना वेळोवेळी मदत देण्यात आलेली आहे. लाभार्थींची यादी महानगरपालिकेच्या संकेतस्थळावर प्रसिद्ध करण्याबाबत महापौर निधी समितीच्या कार्यकारी समितीने त्यांच्या दि. १८ जून २०१२ रोजी भरलेल्या सभेत मंजुरी दिली आहे.

महापौर निधीकरिता द्यावयाची देणगी 'महापौर निधी समिती'च्या नावे महानगरपालिका मुख्यालय, महापालिका मार्ग, मुंबई - ४०० ००१ येथे पाठवावी. महापौर निधीसाठी दिलेल्या देणगांना आयकर अधिनियम, १९६१ च्या कलम ८० (जी) अन्वये सूट देण्यात आली आहे.

प्रकाशक : श्री. तानाजी ह. कांबळे, जनसंपर्क अधिकारी, बृहन्मुंबई महानगरपालिका यांनी महानगरपालिका मुख्यालय, विस्तारित इमारत, महापालिका मार्ग, मुंबई - ४००००१ येथून प्रकाशित केले.

मुद्रक : श्री. सुधीर तळेकर, व्यवस्थापक, महानगरपालिका मुद्रणालय, ना. म. जोशी मार्ग, भायखळा (पश्चिम), मुंबई ४०००११.

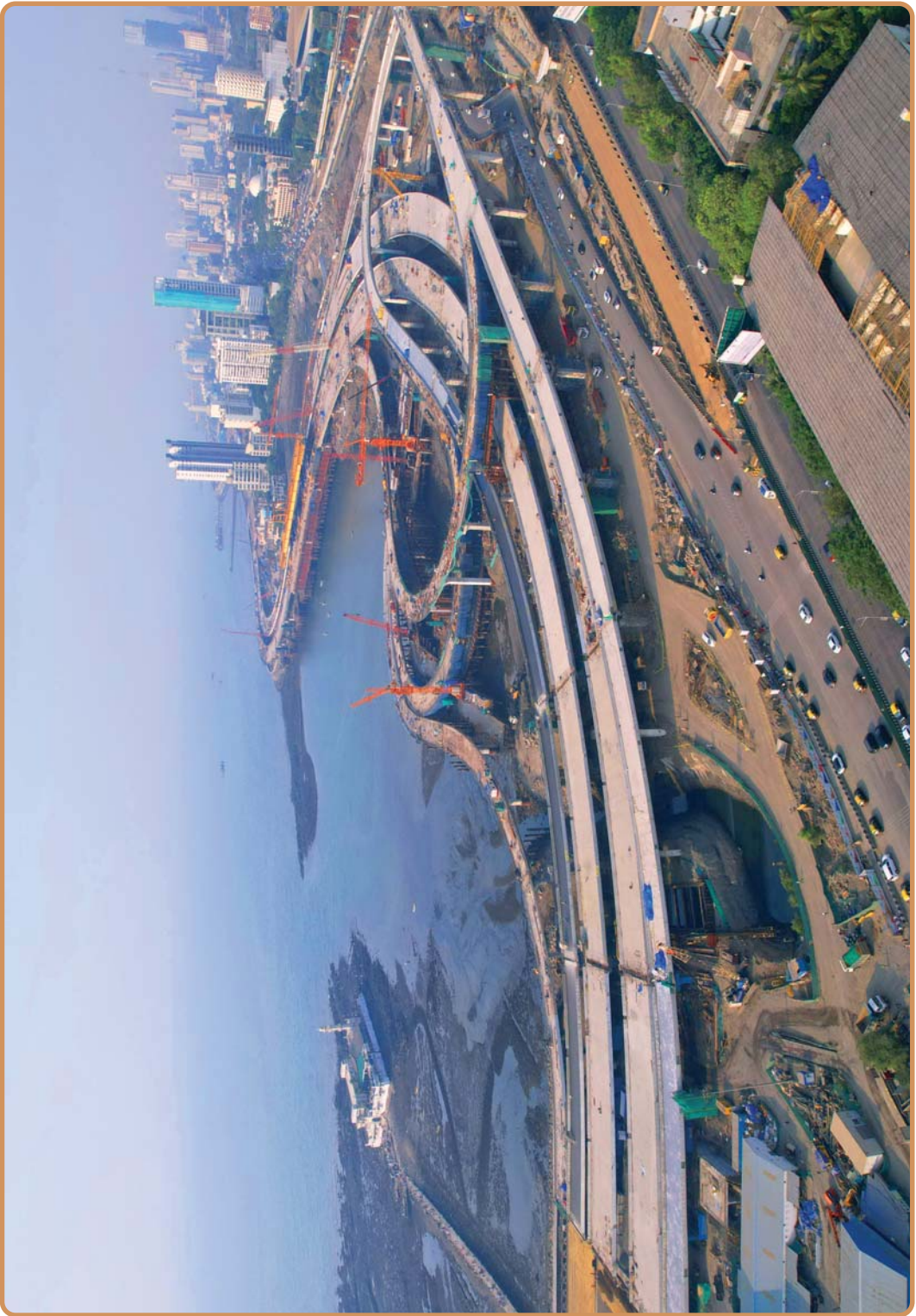

मुंबई सागरी किनारा रस्ता प्रकल्पाचे हाली अली इंटरचेंज येथील बांधकाम सुरु असतानाचे छायाचित्र

श्रीगणेश मूर्ती
विसर्जन सोहळा

